

СУЧАСНІСТЬ

ВЕРЕСЕНЬ 1969 • Ч. 9 (105)

**«КОРОЛЬ ЛІР» — У ПЕРЕКЛАДІ
ВАСИЛЯ БАРКИ**

**АГОН БОГДАНА РУБЧАКА З
ГРИГОРІЄМ ГРАБОВИЧЕМ**

ЯК ЗАГИНУВ ЯРОСЛАВ СТАРУХ?

**ПИТАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ:
Є. ПИЗЮР ПРО В. ЛИПИН-
СЬКОГО**

**«SUČASNIST» — SEPTEMBER 1969
8 MÜNCHEN 2, KARLSPLATZ 8/III**

АНТОЛОГІЯ МОЛОДОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ П. Н.

**ШІСТДЕСЯТ ПОЕТИВ
ШІСТДЕСЯТИХ РОКІВ**

Упорядкування, вступна стаття і довідки
Богдана Кравцева

У книзі — також біографічні дані та короткі творчі силюети окремих поетів. Видання має XXIV + 300 сторінок.

Ціна: в м'якій оправі — 3,50 дол., в твердій оправі — 5,— дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

Замовлення просимо адресувати до:

PROLOG RESEARCH CORPORATION

875 West End Ave. Apt. 14 B

New York, N. Y. 10025

USA

або до видавництва журналу «Сучасність».

«Суспільно-політична бібліотека», ч. 18, вид-ва ПРОЛОГ

Іван Майстренко

СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

Зміст першої частини: Передісторія КПУ; Дискусія між Леніном і Юркевичем; Відірваність КП(б)У від українських мас і її розклад; Самостійницькі течії в українському комунізмі.

Книжка має 100 стор. Ціна — 1,50 дол., або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог» і «Сучасність».

Поль Кльодель

БЛАГОВІЩЕННЯ МАРІЇ

у перекладі Віри Вовк

Ціна книжки, що має 94 стор., — 2,— дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог» і «Сучасність».

СУЧАСНІСТЬ

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ВЕРЕСЕНЬ 1969 · Ч. 9 (105)
РІК ВИДАННЯ ДЕВ'ЯТИЙ
МЮНХЕН

ВИДАВНИЦТВО

Українське товариство закордонних студій «Сучасність».

РЕДАКЦІЯ

Богдан Бойчук,
Вольфрам Бургарт (головний редактор),
Богдан Кравців,
Мирослав Прокоп,
Роман Рахманний,
Богдан Рубчак,
Володимир П. Стахів.

Редакція не приймає матеріялів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову. Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Передруки та переклади з журналу «Сучасність» дозволені тільки за виразним поданням джерела.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ

«Sučasnist»,
P.O. Box 3461
London, Ontario
Canada

АДРЕСА ВИДАВНИЦТВА Й АДМІНІСТРАЦІЇ —
див. нижче, HERAUSGEBER

* * *

Gemäß dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

HERAUSGEBER

Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien «Sučasnist» e. V.,
8 München 2,
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67),
Bundesrepublik Deutschland

GESCHAFTSFÜHRER

Roman Tymkewycz.

DRUCK

«Logos» GmbH, Buchdruckerei und Verlag,
8 München 19,
Bothmerstraße 14,
Bundesrepublik Deutschland.

МІЙ СЛІД НА ВОДІ (п)

катерина горбач

прощення

повиснути на дзвоні
і прокласти його полуднем
розу вітру

босо наші мрії
ідуть крізь вогонь

в твоїх устах
скаче сонце

босо наші мрії
крізь вогонь

в твоїх устах
стрілки годинника.

село

швидко родять
журавлі на криницях
під танець
черевичок ранку
поміж стріхою
тіточної хати.
швидше ріжеться хліб
жовтим падолистом
коли гусениця
і гусениця синя
розподіляють поміж себе
вікна з безсоння
солом'яних мерців.

I

і далі дзвони падають з підвіконня
і віють полову над
герцем домотканих парашутів
а час розкрадає горіхи
коло ринви телесик ще далі
чекає на осінь і на змію
коло броду там де немає
жоржин знову зрадило пір'я
в твоїх дверях медузи
згромаджують листя і піниться
риба і шугають
повні глечики.

IV

циганські шляхи розростаються
в цигаркове поле й
снують кропив'яні плахти
для мешканців жовтня
хто
наспіває зозуль
під рядно що ним
вкриті
горіхи.

Король Лір

Вільям Шекспір

У перекладі Василя Барки

Починаючи з цього числа, публікуємо працю Василя Барки: повний переклад Шекспірової трагедії «Король Лір». Цей переклад, з уривками першої версії якого ми вже знайомили наших читачів, друкується тепер після повторного перегляду.

Переклад «Короля Ліра» з'являтиметься продовженнями. По його закінченні вмістимо монтаж матеріалів до літературної та театральної інтерпретації геніяльного твору Шекспіра, характерних для різних часів і різних родів його сприймання.

Редакція

ДІЮТЬ:

ЛІР, король Британії

КОРОЛЬ ФРАНЦІЇ

ГЕРЦОГ БУРГУНДСЬКИЙ

ГЕРЦОГ КОРНВОЛ, муж Регани

ГЕРЦОГ ОЛБЕНІ, муж Гонерільї

ГРАФ КЕНТ

ГРАФ ГЛОСТЕР

ЕДГАР, син Глостера

ЕДМУНД, позашлюбний син Глостера

КУРАН, двірцевий

ДІД, орендар Глостера

ЛІКАР

БЛАЗЕНЬ

ОСВАЛЬД, шафар Гонерільї

КАПІТАН під рукою в Едмунда

ШЛЯХТИЧ із почту Корделії

ГЕРОЛЬД

СЛУГИ Корнвола

ГОНЕРІЛЬЯ

РЕГАНА

КОРДЕЛІЯ

} дочки Ліра

ЛИЦАРІ з Лірового почту, ОФІЦЕРИ, ГІНЦІ, СОЛДАТИ і ДВІРЦЕВІ

Арена: Британія. Час: ІХ століття.

ДІЯ ПЕРША

1

Палац короля Ліра.

Вихід: КЕНТ, ГЛОСТЕР і ЕДМУНД.

КЕНТ Я думав, що король більше ласкавить до герцога Олбені, ніж Корнвола.

ГЛОСТЕР Завжди нам так здавалось. А тепер, на розподілі королівства, нема знаку, котрого з герцогів він цінує краще. Бо рівності так обом виважені, що ні один з них, через допитливий розслід, не може пожадати паю другого.

КЕНТ Чи це не ваш син?

ГЛОСТЕР Його виховання було моїм обов'язком. Я, визнаючи його, паленів так часто, що вже оббронзувався до безсоромности.

КЕНТ Не можу збагнути вас.

ГЛОСТЕР А мати цього молодика змогла: опісля стала черевата і таки мала сина в колиску швидше, ніж мужа в ліжку. Вам пахне помилкою?

КЕНТ Не побажаю помилки незробленою, коли з наслідком ось як гаразд.

ГЛОСТЕР Але я маю сина в законнім ладу, на котрісь роки старшого, ніж цей. Все ж той не дорожчий для мене: бо хоч цей зайдоголовець прийшов трохи наступцем на світ, раніш, як по нього послано, алеж мати його була красна, то багато втіхи було — вродити його, і сина-позашлюбня треба визнати. Чи ти знаєш цього шляхетного добрдія, Едмунде?

ЕДМУНД Ні, мій пане.

ГЛОСТЕР Лорд Кент: пам'ятай надалі як мого добродічного друга.

ЕДМУНД Моя служба вашій вельможності.

КЕНТ Я повинен полюбити вас і прощу кращого знайомства.

ЕДМУНД Пане, я старатимуся заслужити.

ГЛОСТЕР Його не було в країні дев'ять літ, і він знов відбуде. Король надходить.

Сурмна гра. Вихід: КОРОНЧИЙ, КОРОЛЬ ЛІР, КОРНВОЛ, ОЛБЕНІ, ГОНЕРІЛЬЯ, РЕГАНА, КОРДЕЛІЯ і ПОЧЕТ.

ЛІР Упроваджуйте, Глостере, володарів Франції і Бургундії!

ГЛОСТЕР Зараз, мій володарю.

Відхід: ГЛОСТЕР і ЕДМУНД.

ЛІР Тим часом скритий намір наш розгорнем.
 Подайте карту. Знайте: королівство власне
 ми розділили натроє. Наш загад —
 всі клопоти і справи скинули з свого доліття,
 їх сповіряючи на міць молодшу, та тоді
 до смерти легкома хилити. Сину-Корнвол
 і ти, не менше любий сину-Олбені,
 ми зараз проголосим певну волю
 про посаг доньок наших, щоб майбутні сварки
 вперёдити тепер. Французький та Бургундський принци,
 суперники великі за любов найменшої дочки у нас,
 давно в двірці, лицяючись, перебувають,
 і треба дати відповідь. Скажіть же, дочки
 (як заодно тепер ми скинем володарство,
 землі маєство і держави врядування), —
 котра із вас, ну, отже, нас найбільше любить?
 Щоб ширити могли найкрацу щедрість,
 де вдача заслужила гідно. Гонерільє,
 первістко наша, скажеш перша!

ГОНЕРІЛЬЯ Мій пане, я люблю вас більш, ніж слово
 виразити може,
 миліші ви над посвіт ока, простір і свободу,
 над все, що варте, скарбність або рідкість,
 не менше від життя, з красою, честю, милістю, здоров'ям,
 так дуже, як ні діти, ні батьки ніколи,
 люблю — вже подих в'яжеться і мова неспроможна:
 над всі взірці — так дуже я люблю вас!

КОРДЕЛІЯ *(на сторону)* Сказати що Корделії? Люби й
 мовчазна будь.

ЛІР Все: з меж — аж від цієї риси й до тієї,
 з тінистими лісами й польовим багатством,
 з річками щирими й розлогими лугами,
 тобі вручаємо. Твоїм та Олбені нащадкам
 назавжди буде. Що ж промовиш, друга дочко,
 Регано люба, жінко Корнвола? Скажи.

РЕГАНА Я викута з того металу, що й сестра —
 цінить мене в її коштовність. Я на щирім серці
 якраз находжу, що вона назвала: міць любови,
 вона прикоротила, я ж досвідчу:

я ворог радостей всіх інших,
що найдовершеніший кутик змислу визнає,
і звідала: одно мене щасливить,
вельможносте, до вас любов!

КОРДЕЛІЯ *(на сторону)* Тоді — Корделія убога!
Але й не так: я ж певна, що моя любов
заможніша, ніж мій язик.

ЛІР Твоя й твоїх нащадків завжди
третина добра в краснім королівстві,
не вужча й рівно ж стойна та приємна,
як віно Гонерільї. Зараз, наша радість,
хоч і найменша доня, що беруться в перебій
французькі вина й молоко бургундське
за молоду любов її! Що скажеш — відтягнути
третину статнішу, як сестри? Говори.

КОРДЕЛІЯ Нічого, пане мій.

ЛІР Нічого?

КОРДЕЛІЯ Нічого.

ЛІР Нічого й виникне з нічого. Знов скажи!

КОРДЕЛІЯ Нещасна я: не можу свого серця
до уст підняти. Я, вельможносте, люблю вас —
на мій обов'язок. Ні більш ні менш.

ЛІР Як, як, Корделіє? Поправ промову трохи,
щоб не скривити щастя.

КОРДЕЛІЯ Мій добрий пане,
мене родили, викормили і любили. Я —
обов'язки звертаю, як годиться,
люблю і слухаюсь, найбільш шаную.

Чому: мужів сестриці мають, коли кажуть,
що люблять вас самого? Станься, виїду заміж,
той пан, хто брати має ручену від мене вірність, візьме
собі любови половину, півобов'язку і півтурботи.
Ніколи, певно, не пошлюблюся, як сестри,
щоб батька одного любити.

ЛІР Це йде від серця в тебе?

КОРДЕЛІЯ Мій пане добрий, так.

ЛІР Така ти молода і неласкава?

КОРДЕЛІЯ Така я молода й правдива, пане мій.

ЛІР Хай буде так! Твоя правдивість буде в посаг,
бо світленням священним сонця,
таємними відправами Гекати й ніччю,
всіма наводами в шляхах світил небесних,
що в них живем і в смерть підупадаєм, —

тут я зрікаюся усіх турбот отцівських,
споріднености й власности, що з крови,
й чужинкою моему серцю і мені
ти будь віднині і назавжди. Дикий скіт
чи той, хто із своїх дітей готує страву,
аби нажертися, — мені до лона буде
такий близький, зворушний, втішний,
як ти: моя дочка колись!

КЕНТ Державцю добрий мій...

ЛІР будь тихо, Кенте!

Не входи поміж дракона і роз'яреність його.

Любив її найбільш, гадав спочити

на піклуванні в неї. Геть з моїх очей!

Хай буде мир мені в могилі — я беру
від неї серце батька! Звіть Француза. Хто руша?

Бургундця звіть. Ви, Олбені і Корнвол,
беріть, до посагу двох дочок, третій.

Хай гордість, що назвала простотою, візьме в шлюб.

Я надаю вам заодно мою державність

і предостойність і великі вчини,

що йдуть з коронністю. А ми помісячно самі,

сто лицарів на привілей зберігши,

утримувані вами, будем пожиття

при вас ділити з черги. Тільки вдержим

свій титул з почестями короля. А влада,

прибуток та державне врядування,

сини улюблені, вам буде! Що й ствердіти —

цю діядему між собою поділіть.

КЕНТ Владарний Ліре,

кого я завжди шанував як короля мого,

любив як батька і як пана слухав

і поминав як благодійника великого, молившись!

ЛІР Лук зігнутий напнувсь — геть від стріли!

КЕНТ Хай радше вдарить: хоч і внижеться виделля

в ділянку мого серця! Кенте, будь нечемний,

як Лір безумствує. Що робиш, діду? —

гадав: обов'язок пострашитися сказати,

як влада клониться до лестоців? На щирість покликає
честь,

коли коронність одуріє. Збережи державство,

в розважності найкращій перевір

огидний розшал. Головою відповім за розсуд:

тебе не менше доня наймолодша любить,

та й не порожньою серці — ті, у кого тиха мова

дуплиння не відлунює.

ЛІР Як хочеш жити, Кенте, досить!

КЕНТ Не що ізвік було моє життя, як сам заклад на зважність проти ворогів твоїх: без страху втрати, — аби лиш ти в безпеці жив.

ЛІР Геть з очей моїх!

КЕНТ Глянь, краще, Ліре, і дозволь зостатись прицілом для твоїх очей!

ЛІР Ось — перед Аполлоном . . .

КЕНТ Ось — перед Аполлоном, що, королю, богами ти клянешся дарма.

ЛІР О, підніжок! Зрадник!

(Сягає по свій меч.)

ОЛБЕНІ та КОРНВОЛ Удержтесь! Пане дорогий!

КЕНТ Вбий лікаря свого, віддай його платню хворобі гидоносній! Відклич свій дар, а то — аж доки крик я видам з горла, казатиму, що коїш зло.

ЛІР Слухай, зраднику! —

ти, від васальної присяги, слухай:
як ти жадав, щоб ми обітниці зреклись,
чого ніколи не робили, та в гордині всильній
зайшов між наше рішення і владу,
чого не зносить стан наш, ні натура, —
то наша можливість виріша: бери винагороду.
П'ять днів тобі ми призначаєм зготуватись
заслонами від злигоднів на світі,
на шостий спину ненависну повертай
від королівства нашого! Як на десятий знайдуть
твій тулуб прогнаний — в маєтстві нашім,
той мент є смерть для тебе. Геть! Юпітер свідок,
це не відміниться!

КЕНТ Бувай здоров, королю! Як зличинишся отак,
то воля за границею живе, вигнання — тут.

(До КОРДЕЛІЇ.)

А, дівчино, тебе боги в схоронок милий приймуть,
бо справедливо мислиш і сказала чисту правду.

(до РЕГАНІ і ГОНЕРІЛЬЇ.)

Діла нехай покріплять вам широкомовність:
чи добрі наслідки ростуть із слів любови.

Тож Кент прощається, о принци! —
він позначить свій шлях старий в новій країні.

Відхід: КЕНТ. Вихід: ГЛОСТЕР з ФРАНЦУЗОМ і БУР-ГУНДЦЕМ. ПОЧЕТ.

ГЛОСТЕР Отут: король і герцог, мій вельможцю!

ЛІР Володарю Бургундії,
звертаємося перш до вас, хто з королем оцим
суперничав з-за нашої дочки. Який найменший
відразу схочете за нею посаг,
або — від сватання відречетесь?

ГЕРЦОГ БУРГУНДСЬКИЙ Державцю найясніший,
не більш прошу, ніж зичила вельможність ваша,
а менш і не дасте.

ЛІР Бургундцю благородний,
як дорога була для нас, то нею дорожили, —
тепер подешевіла. Пане, там стоїть.
Як щось в дрібній істотині підмінній,
чи — вся: з додатком нашої відрази,
а більш нічого, Вашій милості підходить —
Вона отам і ваша.

ГЕРЦОГ БУРГУНДСЬКИЙ Не знаю, що відповісти.

ЛІР Чи — з вадами, що має,
без друзів: нашої ненависти нову приймачку,
із посагом прокляття, та з присяги нашої відчужну,
ви візьмете, чи лишите її?

ГЕРЦОГ БУРГУНДСЬКИЙ Даруйте, мій державцю
ясний,
в таких умовах — вибору нема.

ЛІР То залишіть. Бо я клянусь Творцем моїм,
назвав усе її добро.

(До КОРОЛЯ ФРАНЦІЇ.)

Про вас, королю можний:
я не бажав любові вашій так відбитись,
щоб оженити там, де сам ненавиджу. Тому благаю,
на шлях, більш вартісний, вподобання зверніть,
аніж — до тварі, що й природа, нею встидна,
її вже ледве впізнає.

КОРОЛЬ ФРАНЦІЇ Це дивно вкрай:

вона, аж досі найлюбіша вам,
спричинниця похвал, бальзам — на вашу старість,
найкраща, найдорожча, в мент один могла
вчинити річ таку почварну, щоб порвати
багато пелен ласки. Певно, вже її переступ
повинен статися в такій несвітській мірі,
що все спотворює! Чи ваша, їй присяжена раніш, любов
була оманена? Бо щоб сприйняти це,
повинна бути віра, а сам змисл, без чуда,
мені її ніколи не прищепить.

КОРДЕЛІЯ Іще, вельможносте, благаю,
коли меткої, влесливої вправности мені бракує —
казати те, чого в думках нема, бо що чинити добре хочу,
раніш від слів роблю, — тож повідомте,
це тут не змазь порочна, вбивство чи мерзенство,
не сороміцька дія чи безчесний крок,
що милости позбавили і ласки в вас . . .

А саме брак того, без чого я багатша:
всякчас канючливого ока й язика такого,
що я, не мавши, й рада, — хоч, того не мавши,
я втратила приклонність вашу.

ЛІР Ти б краще
і не родилася, ніж так невтішити мене!

КОРОЛЬ ФРАНЦІЇ Так он що? — здержливість
природна,

що часто зоставля без виголошень справу,
як сповнити намірена. Бургундський володарю,
що панні скажете? Любов не є любов,
як змішується з поглядами, що стоять
від суті осторонь. Бажаєте її?

Вона сама — свій посаг.

ГЕРЦОГ БУРГУНДСЬКИЙ Королю володарний,
за нею дайте часть, що ви самі пропонували,
і тут беру Корделію за руку —
Бургундську герцогиню.

ЛІР Нічого! Я присягся. Я твердий.

ГЕРЦОГ БУРГУНДСЬКИЙ Шкодую, отже: ви, згубивши
батька,

і мужа мусите втрачати.

КОРДЕЛІЯ Будь мир Бургундцеві,
коли респект до власности — його любов,
та я для нього не дружина.

КОРОЛЬ ФРАНЦІЇ Корделіє найкраща: ти, що найба-
гатша, будучи убога;

і найдостойніша — залишена, найлюбленіша при зневазі,
я тут захоплюю тебе й твої чесноти.

Будь по закону: що отвержене, беру.

Боги, боги! Це дивно: через найзимнішу їхню неухагу,
моїй любові розгорітися в пошану полум'яну.

Ця безприданниця, королю, кинута на вибір мій,
вже — королева нам і Франції прекрасній.

Всі герцоги річистої Бургундії
не куплять в мене дівчини, неціненого скарбу.

Корделіє, до них прощайся, хоч недобросердих;

Ти тратиш тут — знайти деінде краще.

ЛІР Бери її, королю, як свою, бо в нас
дочки нема такої — навіть щоб не знати
її обличчя знов. Нехай зника, чуженна,
без ласки нашої, любови, без благословення.
Шляхетний герцогу, ходім!

*Пишнотний відхід: ЛІР, БУГУНДЕЦЬ, КОРНВОЛ,
ОЛБЕНІ, ГЛОСТЕР і ПОЧЕТ.*

КОРОЛЬ ФРАНЦІЇ Із сестрами прощайся!
КОРДЕЛІЯ Отцівські самоцвіти! З слізними очима
Корделія лишає вас. Я знаю, хто — ви,
і, як сестра, вести найменше хочу
по іменах провини ваші. Батька гарно ви любіть:
словистій вашій сердобольності вручаю.
А, леле! збережи я в нього милость,
йому воліла б краще місце.

Прощайте, ви обидві!

РЕГАНА Обов'язку нам не розписуй!

ГОНЕРІЛЬЯ Уже повчися
догоджувати панові, що взяв тебе —
як милостиню від фортуни! Послух обітнула,
то й варта забаганок, як самій хотілось.

КОРДЕЛІЯ Розгорне час, — що криє нишком підступ;
хто втаює пороки, в страм осмішиться колись.
Хай вам щастить!

КОРОЛЬ ФРАНЦІЇ Ходім, моя Корделіє хороша!

Відхід: КОРОЛЬ ФРАНЦІЇ і КОРДЕЛІЯ.

ГОНЕРІЛЬЯ Сестро, не дрібницю маю сказати: що
найближче торкається нас обох. Гадаю, наш батько від'ї-
де сьогодні.

РЕГАНА Це найпевніше, і це — з тобою. Наступного мі-
сяця — до мене.

ГОНЕРІЛЬЯ Бачиш, як повно змін у його віці. Спосте-
реження, що ми зробили, — не дрібні. Він завжди любив
нашу сестру найбільше, і кривосудність, із якою прогнав
її, надто очевидна.

РЕГАНА Це несталість: від віку. Та й завжди він ледве
панував над собою.

ГОНЕРІЛЬЯ І за найкращих, найздоровіших його часів
найдужча була в ньому навіженість. Отже, мусим споді-
ватись від його віку не самих вад із нахилу, давно вкорі-

неного, але до того ж і непогамованого свавілля, що принесли з собою нетрівкі і жовчні роки.

РЕҒАНА Такі примхливі витінки і ми матимем від нього, як ось — вигнання Кента.

ГОНЕРІЛЬЯ Та й дальші гречності на прощання його з Французьким королем! Прошу тебе, згодьмося разом!.. Якщо батько володарюватиме з нахилом, як тут виказує, то це останнє його зречення своєї волі обернеться образою для нас.

РЕҒАНА Ми про це ще подумаєм.

ГОНЕРІЛЬЯ Щось мусим робити, поки залізо гаряче.

Відхід.

2

Замок графа Глостера.

Вихід: ЕДМУНД-бастард, лист у руці.

ЕДМУНД Природо, ти мені — богиня. В твій закон — мої впокорюються служби. Чом я мушу терпіти лихо звичаю і здатись під вивзори народів — аж мене знеправлять, бо я на котрихнадцять місяцевих світниць позаду брата? Чом байстрюк? Чого — низота? Як виміри мої так само зладні, моя свідомість благородна й вигляд вірний, як дами чесної видання? Чом клеймують нас: в низно, ництво, безбатництво — ниц, без?.. Хто, в ярій скритності природи, взяв ладніший вигляд і палкішу значність, ніж то на втомній, знудженій постелі втертій, де сплджуються йолопи як плем'я, між сном і денністю? Гаразд, законний Едґаре, ваш ґрунт я мушу мати! Так само любі батькові: що байстер Едмунд, що і законний. Слово ж, глянь — «законний»! Нехай, законний мій! Як лист оцей досягне і винахід удасться, то низота Едмунд законного обвищить. Я росту, заможний. Боги, тепер обстійте байстра!

Вихід: ГЛОСТЕР.

І сюніч відійшов король, обтявши владу,
в нахлібство звів! Усе зробив притьма —
з навії! Едмунде, ну, як? Що чути?

ЕДМУНД Щоб тішити, вельможносте, нічого.

ГЛОСТЕР Чому так ревно прибираєш лист?

ЕДМУНД Не знаю я новин, мілорде.

ГЛОСТЕР Що за папір читав?

ЕДМУНД Ніякого, мілорде.

ГЛОСТЕР Ні? Чого ж страшенний спіх із тим у кишню?
Властивість нічогости не має такої потреби ховатись. Да-
вай поглянем: підійди, якщо це — нічого, я не потребу-
ватиму окулярів.

ЕДМУНД Благаю вибачити: це братів лист, якого я не
дочитав. А наскільки встиг дізнати, — знайшов: не го-
диться для вашого перегляду.

ГЛОСТЕР Сюди дай, пане, лист!

ЕДМУНД Я зроблю переступ, чи задержу, чи віддам.
А зміст, як почасті розумію, негожий.

ГЛОСТЕР Давай поглянемо — давай!

ЕДМУНД Я надіюся, що, на виправдання брата, він на-
писав це для вправи, або — вивірити мою чесноту.

ГЛОСТЕР *(читає)* «Цей звичай шаноби для старости
прогірчує світ до наймиліших часів нашої юности, за-
тримує наші спадщини від нас, аж поки хирність наша
вже не спроможна буде смакувати їх. Я знаходжу леда-
ще і безглузде рабство в утисках старчої тиранії. Вона
володарить не тому, що має силу, а через те, що стерплю-
ється. Зайди до мене, аби я про це міг сказати більше.
Коли б наш батько міг спати, доки я не розбуджу його,
ти б порадів половиною його прибутку назавжди і жив
би — люблений від твого брата. Е д г а р.» — Гм! Змова?
«... спати, доки я не розбуджу його, ти б порадів поло-
виною його прибутку...» Мій син Едґар! Як зважилась
його рука — це писати? Серце і мозок — зродити це?
Коли ти це дістав? Хто приніс?

ЕДМУНД Це не принесено мені, мілорде. І в тому —
хитрість. Я знайшов це вкинуте через вікно моєї кімнати.

ГЛОСТЕР Чи знаєш: тут — почерк твого брата?

ЕДМУНД Якби предмет був добрий, мілорде, я посмів
би присягти: це — його. Але в зглядності до такого, я б
охоче думав, що — ні.

ГЛОСТЕР Це — його.

ЕДМУНД Це — його рука, мілорде, але я надіюся: його серця немає в змісті.

ГЛОСТЕР Чи він раніше ніколи не вивіряв тебе в цій справі?

ЕДМУНД Ніколи, мілорде. Але я чув часто, як він обстоював, що годиться, коли син при дозрілому віці, а батько похилий, нехай батько буде як підопічний синові, а син розпоряджає його прибутком.

ГЛОСТЕР О смерд, смерд! Ця сама думка його — в листі! Навісний смерд, потворний, огидний, брутальний смерд! Гірше, ніж брутальний! Піди, шалаго, знайди його. Я його примкну. Мерзенний смерд! Де він?

ЕДМУНД Я добре не знаю, мілорде. Якщо вам сподобно буде стримати обурення на мого брата, поки зможете виїняти з нього краще свідчення про його замір, ви підете певним напрямком. Тоді ж, коли діятимете живосилом проти нього, помиляючись про його мету, — це може дуже вломити вашу власну честь і розтрусити вдрузки в його серці весь послух. Я зважуся закласти мое життя за нього, що він написав це — аби випочути мою до вас люблячість, ваша честе, і без іншого небезпечного заміру.

ГЛОСТЕР Так думаєш?

ЕДМУНД Коли ваша честь розсудить, що то підхоже, я поміщу вас, де почувете, як ми радимо про це, і, слухом запевнені, матимете вдовolenня, — без жодної довшої прогаянки, як саме цього вечора.

ГЛОСТЕР Він не може бути такою почварою.

ЕДМУНД Також не є нею, певно.

ГЛОСТЕР Супроти свого батька, що так ласкавно і цілковито любить його. Небеса і земле! Едмунде, відшукай його — вивідай мені, благаю тебе. Обстрой справу на власну мудрість. Я страчу свій стан, аби допевнитись.

ЕДМУНД Я пошукаю його зразу, пане. Попроваджу справу, як тільки зможу, і про все повідомлю вас.

ГЛОСТЕР Ці недавні потьмарення на сонці і місяці не провіщують нам добра. Хоч мудре відання природи може пояснювати це так чи так, а все ж сама природа знаходиться карана послідовними наслідками з того. Любов холоне, дружба занепадає, брати усобляться. В містах — заколоти. В селах — незгода. В палацах — зради. І ламається зв'язок між сином і батьком. Цей мій смерд підходить під віщування, тут син супроти батька, король

падає через похил вдачі, там батько проти дитини. Найкраще з нашого часу ми вже спогледіли. Крутіїства, підлості, зради і всі руїницькі безладдя супроводять нас невагомно до могил. Знайди цього смерда, Едмунде. В затраті не будеш ніяк. Старанно роби! А шляхетного, щиросердного Кента вигнано. Його переступ — чесність. От, дивно.

Відхід: ГЛОСТЕР.

ЕДМУНД Це чудові дурощі світу, що коли нам неталан, часто — із зажерства нашої поведінки, ми за наші бідощі винуватимо сонце, місяць і зірки. Ніби були грубіянами з необхідности, телепнями з примусу неба, шахраями, злодіями і зрадниками через повладність від сфер, п'янюгами, брехунами і чужоложцями від присилуваного послуху при плянетарному впливі, і все те, в чому ми злі самі, то — ніби від божественної спонуки. Дивогідний викрут курваля: вину за свої розпусні вистрої перекладає на зірки. Мій батько брбів з моєю матір'ю під хвостовиною сузр'я Дракона, і моє народження було під Великою Ведмедицею, отже — звідси і походить, що я брутальний і розпусний. — Пхет! Я був би тим, чим є, хоч би найдівочніша зірка у небозводі мерехтіла мені на байстрюцтво. Едгар...

(Вихід: ЕДГАР.)

На тобі! Він приходить, як катастрофа в старій комедії. Моя репліка — паскудська меланхолія із зідханням, ніби в Хоми з Бедламу. О, ці затемнення таки провіщають усобиці! — Фа, соль, ля, мі...

ЕДГАР Що там, брате Едмунде? В яких ти поважних роздумах?

ЕДМУНД Я думаю, брате, про передзначення. Читав іншого дня, що повинно настати по цих затемненнях.

ЕДГАР То цим займаєшся?

ЕДМУНД Запевняю тебе: наслідки, що про них пишеться, сліднують нещасно, як несвітство між дитиною та батьком. Смерть, злидні, розриви давніх приятней, колотнечі в державі, погрози і клятьба на короля і дворян, зайва підозрілість, вигнання друзів, розтіч батальйонів, шлюбні розбиття і — не знаю що!

ЕДГАР Відколи ти став приклонник астрології?

ЕДМУНД Коли ти бачив мого батька востанне?

ЕДГАР Ну, ніч пройшла.

ЕДМУНД Ти говорив з ним?

ЕДГАР Як же: дві години разом.

ЕДМУНД Розсталися по-доброму? Не знайшов ти невдоволення в ньому з слів чи з вигляду?

ЕДГАР Зовсім жодного.

ЕДМУНД Загадайся: в чому міг образити його, і благаю — відхиляйся від його присутности, поки якась часинка пом'якшить жар його невдоволення: воно зараз так шаленіє в ньому, що без шкоди для твоєї особи навряд чи вщухне.

ЕДГАР Котрийсь смерд заподіяв мені кривду.

ЕДМУНД Це — чого я боюсь. Брате, прошу тебе: май стримну терпимість, поки поспіх його шаленства стихить. І, як скажу тобі, відступися зо мною до мого приміщення, звідки належно я дам тобі почути, що говорить мій пан. Будь ласка, іди! Ось — мій ключ. Коли виберешся з дому, іди озброєний.

ЕДГАР Озброєний, брате?

ЕДМУНД Брате, раджу тобі — до найкращого. Іди озброєний. Я не чесний чолвік, якщо там якийсь добрий замір супроти тебе. Я розповів тобі, що бачив і чув. Але і зблідна ніщо не подібне на образ і на жах від того. Благаю тебе, іди!

ЕДГАР Почую тебе за хвилину?

ЕДМУНД Я служуся тобі в цій справі.

(Відхід: ЕДГАР.)

Довірливий отець і брат шляхетний,
чия від шкоди так далеко вдача,
що ні підозрить. На його дурній чесноті
від мене змови ідуть легко! Діло бачу:
от землі матиму — не з родження, то з кміту
мені все личить, що для цілі витну.

Відхід.

У палці герцога Олбені.

Вихід: ГОНЕРІЛЬЯ і ОСВАЛЬД, її шафар.

ГОНЕРІЛЬЯ Чи вдарив батько мого дворянина, бо той вилаяв його блазня?

ОСВАЛЬД А так, пані.

ГОНЕРІЛЬЯ І день і ніч мене він кривдить! Щогодини в одно зловчинисько чи друге блисне, що всім на сколот: я не стерплю далі. Зроста бешкеття лицарів його, а нам докір за всякий дріб'язень. Як вернеться з мисливства, я з ним не розмовлятиму. Скажи: я хвора. Як занедбаєш децю з служб йому, ти зробиш добре, — я за вади відповім.

Сурми в околії.

ОСВАЛЬД Він близиться; я чую.

ГОНЕРІЛЬЯ Заводь нехайництва нудні: що хоч — ти і компанці. Я волю розпал: коли не в смак йому, відпустим до сестри, чий подум, що і мій про це — один, я знаю, не похилити. Тэлепний старук, що хоче поратись на володарстві, котрого вирікся! От, на мое життя, діди дурні — це немовлята знов. Справляти треба: удержуй чи вмовляй, де з глузду збиті. Що я сказала, пам'ятай.

ОСВАЛЬД Прегаразд, мадам.

ГОНЕРІЛЬЯ Ви лицарям його з'явіть студені лица, а що скипить, байдуже! Так — порадь своїм. Я зачипи сплекаю звідси, аби могла свое сказати. Зразу напишу сестрі — вести в мій напрям. На обід зготов!

Відхід.

У палаці герцога Олбені.

Вихід: КЕНТ, перебраний.

КЕНТ Як говір інший теж гаразд позичу,
що й річ перелицює, — добрий намір мій
добудеться до цілі вповні —
для чого ж я й зірвав свою подобу. Ось, вигнанцю Кенте,
як зможешся, служи, де вречений на страту.
Нехай господар, люблений тобі,
знаходить: трудженого вщертъ.

Сурми: ЛІР, ЛИЦАРІ і ДВІРСЬКІ.

ЛІР Нехай не жду ні йоти часу — на обід. Ідіть приго-
тувати.

(Відхід: ДВІРСЬКИЙ.)

Ну, як? Хто ти такий?

КЕНТ Людина, пане.

ЛІР Яке заняття в тебе? Чого хочеш від нас?

КЕНТ Мое заняття — бути не меншим, ніж я з вигляду,
служити вірно тому, хто в довір'я поставить, і любити
того, хто чесний, водитися з тим, хто мудрий і говорить
мало, стерегтись від осудів, битися, коли вже безвихіддя,
і — не їсти риби.

ЛІР Хто ти такий?

КЕНТ Дуже щиросердий приятель і вбогий, як король.

ЛІР Коли ти вбогий на підданця, як він — на короля,
то ти вбогий удосталь. Чого хочеш?

КЕНТ Служити.

ЛІР Кому служити хочеш?

КЕНТ Вам.

ЛІР Чи ти, чоловіче, знаєш мене?

КЕНТ Ні, пане. А те маєте в поставі вашій — що радо
звав би вас: господар.

ЛІР Що це?

КЕНТ Повноважність.

ЛІР Які служби можеш нести?

КЕНТ Можу берегти довірну таємницю, гнати вёрхи,
бігти, знівечити витвірну казку, оповідаючи її, і доручати

проті послання прямцем! До чого звичайні люди гожі, я в тому вправний, а найкраща — моя ревність.

ЛІР Скільки віку тобі?

КЕНТ Не до того молодий, пане, щоб любити жінку за співи, не до того старий, щоб звабитися нею через ніщо. Маю років за плечима сорок вісім.

ЛІР Слідуй і служитимеш мені. Як сподобаю не гірше по обіді, вже з тобою не розлучуся. Обід, егей — обід! Де мій ланець? Мій блазень? Піди і поклич мого блазня сюди!

(Відхід: ДВІРСЬКИЙ. Вихід: ОСВАЛЬД.)

Ти, ти, шалаго, де моя дочка?

ОСВАЛЬД Як то завгодно вам...

Відхід: ОСВАЛЬД.

ЛІР Що каже той один? Позвіть бевзяка назад!

(Відхід: ЛИЦАР.)

Де мій блазень, гов! Здається — світ сонний.

(Повертається ЛИЦАР.)

Ну, як? Де той покруч?

ЛИЦАР Він каже, мій пане, вашій дочці нездужається.

ЛІР Чого ж мугир не вернувся, коли я кликав?

ЛИЦАР Він відказав мені найдубуватішим виразом, що не хоче.

ЛІР Він не хоче?

ЛИЦАР Мій пане, я не знаю, що за причина, але, на мій розсуд, вашу величність не приймають із урочистою шаную, що вам належить. Великий підупад люб'язности показавсь однаково в звичайній челяді, як і в герцогові самому теж, і в вашій дочці.

ЛІР Ну? Ти кажеш — це так?

ЛИЦАР Благаю вас дарувати, мілорде, якщо помиляюся, бо моя служба не може бути німа, коли я думаю: вашу величність покривджено.

ЛІР Ти ж пригадав про мій власний помисел. Я спостеріг холодне недбалство віднедавна: що радше брав на карб, як свою підозрілу подумливість, ніж — як сам за-

мір і нарочиту зневагу. Я глянувся далі в це. А де ж мій блазень? Я не бачив його два дні.

ЛИЦАР Що моя молода пані відходить до Франції, блазень дуже знуджений.

ЛІР Годі про те. Я примітив гаразд. Піди і скажи моїй дочці — я хочу говорити з нею.

(Відхід: ЛИЦАР.)

Піди поклич мого блазня.

(Відхід: ДВІРСЬКИЙ. Вихід: повертається ОСВАЛЬД.)

О, ви, пане, ви! Ідіть сюди, пане. Хто я такий, пане?

ОСВАЛЬД Батько моєї господині.

ЛІР «Батько моєї господині»? Ти мого господаря ланець! Ти самосійний пес, рабець, цуц.

ОСВАЛЬД Я жоден з отих, мілорде, і впрошую вас — пардон.

ЛІР Ти зухвало очиш на мене, поганцю.

(Б'є його.)

ОСВАЛЬД Я не той, щоб били.

КЕНТ Чи той, що брикнули, ти, копнячого м'яча грач!

Схвищує додолю.

ЛІР Дякую, приятелю. Служи мені, і я полюблятиму.

КЕНТ Ходь, пане, підводься і — геть мерщій. Я навчу тебе розрізнятись. Геть! Як хочеш міряти бецманську довжину свою знов, то барися. Але геть! Ступай. Глузд маеш? Тож то.

Відхід: ОСВАЛЬД.

ЛІР Тепер, мій друже-служко, дякую тобі.

(Вихід: БЛАЗЕНЬ.)

Тут — завдаток за твою службу.

Дає КЕНТОВІ гроші.

БЛАЗЕНЬ Нехай я теж найму його. Ось — мій ковпак.

Пропонує КЕНТОВІ свою шапку.

ЛІР Ну як, слуго мій гарний? Як ведеться тобі?

БЛАЗЕНЬ Холопе, ти б краще взяв мій ковпак.

КЕНТ Чому, блазню?

БЛАЗЕНЬ Чому? Бо присторонюєшся до того, хто — в немилості. Ні, як не можеш усміхнутися, звідки вітер дме, то вчепиш простуду швидко. Ось візьми мій ковпак! Ну, цей приятель відігнав дві з своїх дочок, а третій дав благословення проти своєї волі. Коли підеш за ним, мушиш запотребитись носити мій ковпак. То як, дядечку? Якби ж я мав два ковпаки і дві дочки!

ЛІР Чого, хлопче?

БЛАЗЕНЬ Якби віддав їм увесь мій пожиток, то тримав би мої ковпаки сам. Отут — один. Випроси другий у своїх дочок.

ЛІР Сховайся, шалаго, бо — осьде бич!

БЛАЗЕНЬ Правда — це собака, змушений до конури. Мусить бути вибичуваний пріч, коли Панія Сучка може стояти при огні й смердіти.

ЛІР Це — вражаюче садно́ на мене.

БЛАЗЕНЬ Я, сподарцю, навчу тебе примовки.

ЛІР Ану.

БЛАЗЕНЬ Примічай, дядечку.

Більш імій, ніж видно з вікна,
менш говори, ніж ти пізнав,
менш позич, ніж є грошенят,
більш — на коні, як пішкомá,
вчися більш від свого знання,
не світи в карти навманья,
чарчину забудь і хвойду,
не скачи за двері дому, —
з фунта й збільшиться призбору,
ніж двадцять шилінгів зроду.

ЛІР То ніщота, блазню.

БЛАЗЕНЬ Тоді це марне, як слово непідплаченого юриста — ти мені не дав нічого за це. Чи не вдієш ужитку з нічого, дядечку?

ЛІР Ну — ні, хлопче, з нічого зробити нічого не можна.

БЛАЗЕНЬ (до КЕНТА) Будь ласкав, скажи йому, що стільки ж орендних грошей прибуває з його землі. Блазневі не пойме віри.

ЛІР Гіркий блазень!

БЛАЗЕНЬ Чи знаєш різницю, мій хлопче, між гірким блазнем і солодким?

ЛІР Ні, парубче. Навчи мене.

БЛАЗЕНЬ Пана хто нарадив тобі —
щоб ти земель своїх відбіг,
сюди вкопай, на мій бік,
а сам за нього стовбій...

На солодкому блазні вразить
строкатий балахняк.

А поряд на гіркому блазні
прикмета грає й так.

ЛІР То звеш мене дурнем, хлопче?

БЛАЗЕНЬ Всі інші титули ти роздав, з котрими родився.

КЕНТ Це не цілковита дурниця, пане.

БЛАЗЕНЬ Ні, кажу по честі! Бо лорди і великі люди не дозволять. Якби я вивласнив монополію, вони схотіли б мати з неї часть. І дами теж: не дозволять мені брати всю глупоту на себе. Хапатимуть шматочок. Дядечку, дай мені яйце, і я тобі дам дві корони.

ЛІР Що ж то за дві корони будуть?

БЛАЗЕНЬ Ну, після того, як розітну яйце посередині і виїм поживок, то будуть дві корони з яйця. Коли ти розколов свою корону посередині і віддав обидві половини, то несеш свого осла на спині — через грязюку. Ти мав мало тямку в своїй лисій короні, коли золоту геть віддав. Коли кажу подібно, як сам, нехай вибатожать першого, хто це докаже.

(Співає.)

За рік знизіла дурням шана,
бо мудрі поглузом пишняться;
до вжитків розуму безраді,
помавпували блазнів.

ЛІР Відколи став такий повний піснями, шалаго?

БЛАЗЕНЬ Я вживаю їх, дядечку, відколи ти обернув свої дочки собі матір'ю. Бо тоді дав їм дубці і спускаєш власні штани.

(Співає.)

Тож раді! аж плакнули впрост,
а я співав смутних,
бо з піжмурків такий король
при блазнях опинивсь.

Благаю, дядечку, пристав учителя, що міг би вчити твого блазня, як брехати. Я б радо навчився.

ЛІР Як брехатимеш, шалагане, будеш у нас бичований.
 БЛАЗЕНЬ Чудуюся, що за родичі: ти і дочки! Вони хочуть, аби мене батожили, бо кажу правду, ти — аби батожили за брехню. А часом бичують за те, що тримаю рот тихо. Радше був би ким завгодно, ніж блазнем. А все ж не тобою, дядечку. Ти обчикрижив свій глузд із обох боків і не покинув нічого посередині. Сюди йде одна з обкравиць.

Вихід: ГОНЕРІЛЬЯ.

ЛІР Ну як, дочко? Від чого ця насумреність? Востанне, здається, ти надто понура.

БЛАЗЕНЬ Був ти молодець, як не мав потреби клопотатись її понуристю. Тепер же — нуль, без числа. Я крапций, ніж ти тепер: я блазень, а ти ніщо.

(До ГОНЕРІЛЬІ.)

Еге, справді. Я прищіплю свій язик. Так ваше обличчя велить мені, хоч не кажете нічого. Нім, нім! . .
 В кого — ні м'якушки, ні скоринки, зморо, до крихтин приникни!

(Вказуючи на ЛІРА.)

Осьде скаралупок від стрючка.

ГОНЕРІЛЬЯ Не тільки сам ваш розстебінний блазень, а й другі з понаха́бнілого почту щочасно бешкет, сварку зводять, з ладу витріскуються в заколот незносний. Пане, гадала я, звідомлюючи вас про лихо: поправу забезпечу, а тепер страшусь від ваших найновіших слів і вчинків: що заохочуєте напрям цей — на власну схвалу. То, коли ви так, переступ з догани не втече. Й не спатимуть поправи, що, в дба́нні про добробут благоденний, вам заподіяти могли образу, інакше був би страм, — тож нам конечність велить обачно справуватись.

БЛАЗЕНЬ Щоб ти знав, дядечку!

В тинівки доти годувалася зозуля сильна, аж поки й голову скусила.
 Так збігла свічка, і ми zostалися по́ночі.

ЛІР Чи ти ж — наша доня?

ГОНЕРІЛЬЯ Отямтесь, пане,
бажаю я: вжили б ви добру мудрість,
відкіль наділені, я знаю, й киньте геть
вередування свіжі, що збивають вас
від того, що ви є поправді.

БЛАЗЕНЬ Хіба ослові не видно, коли бідарка волочить
коня? Гайда, леля, люблю тебе!

ЛІР Чи знаний тут кому? Це вже — не Лір.

Чи так ступає? Каже? Очі де його?

Поняття слабне, чи прозірства
півсмертно снять. А! Днюю! Це — не так.

Котрий сказати б міг: хто я такий?

БЛАЗЕНЬ Лірова тінь.

ЛІР Прагну звідати це, бо з прикмет суверенности, знан-
ня і змислу я міг запевнитись обманно, що мав дочки.

БЛАЗЕНЬ Кого й хочуть обернути в слухняного батька.

ЛІР Як звуть вас, гожа вельмипані?

ГОНЕРІЛЬЯ Цей подив — дуже з пахощу того,
що в інших вибриках від вас. Прошу —
дорозуміти ціль мою поправно.

Як ви старі й честимі, треба бути мудрим.

Сто лицарів при вас і зброєносців
таких розгнузданих, гармидерних, голінних,
що наш двірець, заражений з унади їх,
став — збучений заїзд. Епікуризм і сласть
в шинок сподібноли або в бурдей,
замість палацу красного. Сам страм волає
про виправу негайну! Вже ласкаві будьте —
тій, хто могла б забрати, про що просить:
частково зменшіть почет поїжджан.

В остачі будуть, — службою підлеглі, —
лиш можли доглядати вашу старість,
що тямлять, хто вони — і ви.

ЛІР Морок і дембоння!

Сідлайте коней! Скличте весь почет!

Байстрючна віродо, не склопочу тебе.

Ще маю доню.

ГОНЕРІЛЬЯ Б'єте людей моїх, і ваше гурмище побрідне
послідить зверхніх, як прислугу.

Вихід: ОЛБЕНІ.

ЛІР О, горе покаянцю пізньому! Ви — тут?
 Це з волі вашої? Кажіть! Мої зготуйте коні.
 Невдячносте, камінносердий враже,
 в дитині вказуєшся, то жаскіша,
 аніж марюка моря!

ОЛБЕНІ Вельможносте, прошу терпіння.

ЛІР (до ГОНЕРІЛЬІ) Бридка шуліко, лжеш!
 Мій почет — найдобрішого стану,
 мужі, що службу до дрібниці знають
 і досповна, уважні, бережуть
 свого імення честь. О, найдрібніша вадо:
 така в Корделії здалась відразна! . .
 що, як машиння, збила снасті вдачі в мене
 з містин кріпних, пірвавши з серця всю любов,
 а жовч докинула. О Ліре, Ліре, Ліре!
 Об браму бийся, що безглуздя вбрала,
 (Б'є собі чоло.)

а випустила розсуд милий. Люди мої, йдім відціль.

ОЛБЕНІ Мілорде, непровинний я: не знаю,
 що схвилювало вас.

ЛІР Це, може, й так, мілорде!
 Почуй, природо! Люба — божесьька, почуй:
 спини мету свою, коли волієш
 тварюку цю родючою зробити.
 Впровадь у черево її неплідство.
 Всуши їй віростові влонця
 і ввік від тіла змерзки не виводь
 малятко в почесть їй! Коли ж родити мусить,
 створи дитя маруди, щоб жило
 на осоругу — віродне, в терзанія їй.
 Хай зморшки молоде чоло вскородять,
 падучі сльози виб'ють рить на щоках,
 зверни печалля материнські й ласки
 на скаргу й осміх, щоб відчула,
 наскільки це гостріш, аніж зміїний зуб —
 дитя невдячне мати! Йдім відціль!

Відхід: ЛІР.

ОЛБЕНІ Боги, що вас чтимо, від чого це?

ГОНЕРІЛЬЯ Не скрушуйся ніяк — причину взнати,
 а настрої хай збіжить йому в розгони,
 що слабоумство надає.

Вихід: повертається ЛІР.

ЛІР Що: п'ятдесят із почту збито?
В два тижні?

ОЛБЕНІ Вельможносте, що сталось?
ЛІР Я вам скажу.

(До ГОНЕРІЛЬ.)

Життя і смерть! Мій сором —
що ти змогла в мені розбити мужність,
що ці пекучі сльози, гвалтом рвавшись,
тебе вдостаять. Моровиця й тьма на тебе!
З прокляття батьківського язви — іпси
істоту знижуть наскрізь! Очі старчі, в зманстві
оплачете це знов, то вирву вас
і звергну з водами, що ви пустили —
м'якчити глину. Ну, невже звелось до цього?
Що ж! Хай так! Я маю другу доню,
вона, я певен, добра і привітна.
Почує це про тебе, — в нігтях
твій вовчий вид обдряпа. Ти побачиш:
верну собі постав'я, що гадала —
я з себе зняв назавжди.

Відхід: ЛІР, КЕНТ, ЛИЦАРІ та ДВІРСЬКІ.

ГОНЕРІЛЬЯ Це дозначіли ви, мілорде?
ОЛБЕНІ Не можу так прибічнитися, Гонерілье, так —
із-за любови, що до вас велика...
ГОНЕРІЛЬЯ Прохаю, годі. Де ж це Освальд, ей!

(До БЛАЗНЯ.)

Ти більше нішкавка, ніж дурень. Геть — за паном!

БЛАЗЕНЬ Вуйцю Ліре, вуйцю Ліре: пождіть! Візьміть
блазня.

Впастковану лисицю — вдвойцю,
тут із дочкою отакою:
на гілку неодмінно, в бойню! —
Якби петлю купив ковпак;
тож, блазню, вслід ступай.

Відхід: БЛАЗЕНЬ.

ГОНЕРІЛЬЯ Він добру раду мав. Лицарства сотня!..
Це змисно і безпечно — в дозвіл мати
як стій сто лицарів: щоб міг на мрії кожній

та слищці, брині, скарзі, невдовілли
свое неглуздя старче визброїти з ними,
і в нас життя на ласку взяти. Освальде, я зву!

ОЛБЕНІ Ну, може, боїтесь аж надто.

ГОНЕРІЛЬЯ Певніш, як надто довіряти.

Хай повідводжу вшкоди, що боюся.

Не збути страху досі. Знаю серце батька.

Що обумовив він, списала я сестрі.

Коли ж утримає сто лицарів із ним,

хоч я сказала на негожість...

(Вихід: ОСВАЛЬД.)

Освальде, як там?

Що, написав листа моїй сестрі?

ОСВАЛЬД Так, пані.

ГОНЕРІЛЬЯ Призбируй супровід, і — вже на коні!

Її сповна звідом про мій особний страх,

до цього ж рбзсуди свої докинь,

щоб міццю клалось більш. Ти подавайсь

і приспіши вертати.

(Відхід: ОСВАЛЬД.)

Ні, ні, мій пане,

ця лагідність молошна і керунок ваш,

хоч не засуджую, а ждуть прощення.

Ви — більше в загаді: щоб мудрість мали,

ніж хвалку за шкідливу м'якість.

ОЛБЕНІ У вас аж як завдальшки зір січе, сказать не
можу. З-за ліпшого калічим часто — добре.

ГОНЕРІЛЬЯ А отже, ні...

ОЛБЕНІ Гаразд, гаразд, що буде.

Відхід.

5

Двір у замку герцога Олбені.

Вихід: ЛІР, КЕНТ і БЛАЗЕНЬ.

ЛІР Піди наперед до Глостера з оцими листами. Озна-
йом дочку мою — з усім, що знаєш, а не більше, ніж до-

ведеться на її вимогу: після читання листа. Якщо твоя ретельність не поспішить, я буду там раніше від тебе.

КЕНТ Не спатиму, поки не доручу ваш лист.

Відхід: КЕНТ.

БЛАЗЕНЬ Якби мозки чоловікові сиділи в п'ятах, чи не було б небезпеки від обморозин?

ЛІР Так, хлопче.

БЛАЗЕНЬ То впрошую — радій. Твій розум не подіба в кашцях.

ЛІР Ха-ха.

БЛАЗЕНЬ Побачимо, чи твоя друга дочка прийме любов'язно. Бо хоч вона схожа на цю, як кисличка на кармазинку, — однак сказати можу — що можу.

ЛІР Що сказати, хлопче?

БЛАЗЕНЬ Вона смакуватиметься схожо до цієї, мов кисличка до кислички. Чи можеш сказати, чому ніс на виду — посередині?

ЛІР Ні.

БЛАЗЕНЬ А ось: держати очі на обидва боки від свого носа. Це — чого чоловік не здався пронюхати, то міг би підглядіти.

ЛІР Я скривдив її.

БЛАЗЕНЬ А знаєш, як устриця робить свою скойку?

ЛІР Ні.

БЛАЗЕНЬ Я теж — ні. А скажу, нащо равлик має хатку.

ЛІР Нащо?

БЛАЗЕНЬ Ну, втягати голову в її середину. Не віддавати її геть своїм дочкам і не лишати ріжок без накривки.

ЛІР Я забуду свою вдачу. Такий ласкавий батько! Вже коні зготовано?

БЛАЗЕНЬ Твої осли подались по них. Причина, чому зірок Волосожару не більше, ніж сім, — чудова причина.

ЛІР Тому, що їх не вісім?

БЛАЗЕНЬ Еге, дійсно. Ти був би справний блазень.

ЛІР Забрати це знов живосилом! Марючище невдячності.

БЛАЗЕНЬ Якби ти був моїм блазнем, дядечку, я ба-саманив би тебе, бо ти постарів поперед свого часу.

ЛІР Це ж як?

БЛАЗЕНЬ Ти не мусів старітись, поки не став мудрий.

ЛІР О, не дайте мені збожеволіти, не дайте збожеволіти, любі небеса! Удержте тихим, щоб мені не збожеволіти.

(Вихід: ДВІРСЬКИЙ.)

Як там, коні готові?

ДВІРСЬКИЙ Готові, мілорде.

ЛІР Ходім, хлопче.

БЛАЗЕНЬ Ота, що дівчина тепер,
і всмішена про мій відхід,
не буде нею вже ! — як щось
не покоротша наслід.

Відхід.

Далі буде

В колі першому (III)

УРИВКИ

Олександр Солженіцин

50. КНЯЗЬ-ЗРАДНИК

Рубін заговорив так легко й складно, немов справді очі його бігали по папері (його самого судили й пересуджували чотири рази, і судові формули закарбувались у нього в пам'яті):

«Акт обвинувачення у слідчій справі число п'ять мільйонів дріб три мільйони шістсот п'ятдесят одна тисяча дев'ятсот сімдесят чотири по оскарженню ОЛЬГОВИЧА ІГОРЯ СВЯТОСЛАВИЧА.

Органи державної безпеки притягли до відповідальности у цій справі Ольговича І. С. Розслід установив, що Ольгович, будиши полководцем доблесної російської армії, у званні князя, на посаді командира дружини, діяв як підлий зрадник Батьківщини. Зрадницька діяльність його позначилася в тому, що він сам добровільно здався в полон лютому ворогові нашого народу нині викритому ханові Кончакові, — а окрім того здав у полон сина свого Володимира Ігоревича, як рівно ж брата й небожа, та всю дружину свою в повному складі з усією зброєю і підзвітним матеріяльним майном.

Зрадницька діяльність його виявилася також у тому, що він, з самого початку піймавшись на гачок провокаційного соняшного затемнення, підстроеного реакційним духівництвом, не очолив масову політично-роз'яснювальну роботу серед своєї дружини, що вирушила «шеломами іспити води з Дону», — не кажучи вже про антисанітарний стан річки Дін у ті роки, до запровадження подвійного хлорування. Замість того цей звинувачуваний обмежився, вже перед очима в полівців, цілковито безвідповідальним закликом до війська:

Братя, сего есми іскали, а потягнем!

(слідча справа, том I, аркуш 36)

Згубне для нашої батьківщини значення поразки об'єднаної новгород-сіверської-путивельської-рильської дружини найкраще характеризують слова великого князя київського Святослава:

Дал ми Бог притомити поганяя, но не воздержавши уности

(слідча справа, том I, аркуш 88)

Помилкою наївного Святослава (в наслідок клясової сліпоти) є, однак, те, що погану організацію всього походу і роздрібнювання російських військових зусиль він приписує лише «уності», тобто молодості оскарженого, не розуміючи, що тут мова йде про далекосяжно розраховану зраду.

Самому злочинцеві пощастило вислизнути з-під слідства й суду, але свідок БОРОДІН Олександр Порфирівич, а також свідок, що забажав лишитися невідомим, далі його називатимемо АВТОР СЛОВА, незаперечними свідченнями викривають мерзенну роллю князя І. С. Ольговича не тільки в момент переведення самої битви, прийнятої за невігідних для російського командування умов метеорологічних:

Віє вітер, носить вражі стріли,
На полки їх Ігореві сипле...

і тактичних:

Звідусіль нестримно суне ворог,
Обступає наших звідусюди...

(там таки, том I, аркуші 123, 124, свідчення Автора Слова)

а й ще більш мерзенну поведінку його і його княжого пароста в полоні. Побутові умови, в яких їх обох тримали у так званому полоні, вказують, що вони заживали найбільшої ласки хана Кончака, що об'єктивно було їхньою винагородою від Половецького командування за підступно віддану дружину.

Так, наприклад, зізнання свідка Бородіна доводять, що в полоні у князя Ігоря був власний кінь і навіть не один:

Хочеш, візьми коня, що любий!

(там таки, том I, аркуш 233)

Хан Кончак при цьому говорив князю Ігореві:

Все бранцем ти себе отут вважаєш,
А ти хіба живеш як бранець, а не гість мій?

(там таки, том I, аркуш 281)

І далі:

Признайся, чи полонені так живуть?

(там таки, том I, аркуш 300)

Половецький хан розкриває весь цинізм своїх відносин з князем-зрадником:

За хоробрість твою, за упертість твою
Я люблю тебе, князю.

(слідча справа, том III, аркуш 5)

Більш ретельне слідство викрило, що згадані цинічні відносини існували й задовго *перед* битвою на річці Кааялі:

Ти *здавна* люб мені

(там таки, аркуш 14, зізнання свідка Бородіна)

і навіть:

Не напасником би, а союзником вірним,
А другом надійним, а братом твоїм
Я б хотів тобі *буть* . . .

(там таки)

Усе це об'єктивізує оскарженого, як активного підсобника хана Кончака, як давнішнього половецького агента і шпигуна.

На основі вищенаведеного звинувачується Ольгович Ігор Святославич, 1161 року народження, уродженець міста Києва, росіянин, безпартійний, раніше під судом не був, громадянин СРСР, за фахом полководець, що служив командиром дружини, маючи звання князя, нагороджений орденами Варяга I ступеня, Ясного Сонечка і медаллю Золотого Щита, в тому, що, він учинив підлу зраду Батьківщини, пов'язану з диверсією, шпигунством і багатолітньою злочинною співпрацею з половецьким ханством,

тобто в злочинах, передбачених статтями 58-1, 58-6, 58-9 і 68-11 КК РСФРР.

У поставлених обвинуваченнях Ольгович визнав себе винним, доказ чого — зізнання свідків, поема й опера.

Керуючися статтею 208-ою КПК РСФРР, справу цю передано прокуророві для притягнення оскарженого до суду».

Рубін перевів дух і переможно обвів очима зеків. Захоплений бистрою фантазією, він уже не міг зупинитися. Сміх, що прокотився ліжками й біля дверей, підстьобував його. Він сказав більше й гостріше, ніж хотів би при кількох присутніх тут стукачах або злісно наставлених людях.

Свирид з цупким рудосивим волоссям, що росло в нього без ніякісної зачіски й догляду в бік лоба, вух і потилиці, не засміявся ні разу. Він похмуро глипав на суддів. П'ятдесятлітній російський чоловік, він уперше чув про цього стародавнього князя, що потрапив у полон, — але у знайомих обставинах суду і незаперечній самовпевненості прокурора він переживав іще раз все те, що трапилося з ним самим і вгадував усю несправедливість прокурорських доказів і журбу-сухоту бідолашного князя.

— З огляду на відсутність оскарженого і непотрібність опитування свідків, — розмірено-гугняво вів розправу Нержін, — переходимо до виступів сторін. Слово належить знову таки прокуророві.

І скося зиркнув на Земелю.

«Звичайно, звичайно», — підтакував на все згодний засідатель.

— Товариші судді, — похмуро вигукнув Рубін. — Мало лишається додати до того ланцюга страшних обвинувачень, до того брудного клубка злочинів, що розплутався перед вашими очима. Поперше, я хотів би рішуче відкинути розповсюджену гнилу думку, начебто ранений має моральне право здатися в полон. Це в основі не наш погляд, товариші! А тим більше князь Ігор. Ось кажуть, що його ранило на полі бою. Та хто може це довести нам тепер, через сімсот шістдесят п'ять років? Чи збереглася довідка про поранення, підписана дивізійним військовим лікарем? У кожному разі до слідчої справи такої довідки не підшито, товариші судді!..

Амантай Булатов зняв окуляри — і без їхнього задекрикуватого блиску його погляд виявився тужливо сумним.

І його, і Прянчікова, і Потапова, і ще багатьох з цього гурту посадили за таку саму «зраду батьківщини» — за те, що добровільно здалися в полон.

— Далі, — гримів прокурор, — мені хочеться особливо підкреслити гидку поведінку оскарженого в половецькому стані. Князь Ігор думає зовсім не про Батьківщину, а про жінку:

Ти одна, голубко-ладо,
Ти одна...

Аналітично це цілком зрозуміле, бо Ярославна в нього жінка молоденька, друга, на таке зілля особливо не покладайся, алеж фактично князь Ігор предстає перед нами як шкурник! Для кого танцювали половецьких танців? — питаю я вас. Знову ж таки для нього! А його мерзенний паріст тут таки вступає в статеві стосунки з Кончаківною, хоча шлюби з іноземками нашим підданим категорично заборонені відповідними компетентними чинниками! І це в момент найнапруженіших радянсько-половецьких відносин, коли...

— Дозвольте! — виступив від свого ліжка патлатий Каган. — Звідки прокуророві відомо, що на Русі вже тоді була радянська влада?

— Коменданте! Виведіть цього підкупленого агента! — постукав Нержін. Та Булатов не встиг і поворухнутися, як Рубін невимушено прийняв виклик.

— Прошу, я відповіді! Діалектична аналіза тексту переконує нас у цьому. Читайте в Автора Слова:

Віють стяги *красние* в Путивлі.

Здається, ясно? Шляхетний князь Володимир Галицький, начальник Путивельського райвоенкомату, скликає посполите рушення, Скулу та Єрошку, захищати рідне місто, — а князь Ігор тим часом милується з голих ніг половчанок? Зауважу, що всі ми вельми співчутливі до цього заняття, алеж Кончак пропонує йому на вибір «будь-яку красуню», — так чого ж він, гад, її не бере? Хто з присутніх повірить, щоб чоловік міг сам відректися від *дівки*, га? Отут воно й криється межа цинізму, що виводить оскарженого на чисту воду — це так

звана його втеча з полону і добровільне повернення на Батьківщину! Та хто ж би повірив, щоб чоловік, якому пропонували «першого-ліпшого коня і злота» — знечев'я добровільно повернувся на Батьківщину, а все те кинув, га? Як же це може бути?..

Саме це, саме це питання ставили на слідстві полоненим-поворотцям, і Свирида питали: навіщо б ти вертався на Батьківщину? якби тебе не завербували?!..

— Тут може бути одне і тільки одне пояснення: князя Ігоря завербувала половецька розвідка і *закинула* на підривному роботу в київську державу! Товариші судді! В мені, як і у вас кипить справедливе обурення. Я гуманно вимагаю — повісити його, сучого сина! А оскільки смертну кару скасовано — упекти його на двадцять п'ять років та п'ять *по рогах!* Крім того, в окремому визначенні суду: оперу «Князь Ігор», як цілковито аморальну, як таку, що популяризує серед нашої молоді зрадницькі настрої — зняти зі сцени! Свідка даного процесу Бородіна А. П. притягти до карної відповідальності, вибравши як запобіжний захід арешт. І ще притягти до відповідальності аристократів: 1) Римського, 2) Корсакова, котрі, якби не дописували цієї злоповісної опери, вона не побачила б сцени. Я кінчив! — Рубін важко зіскочив з тумбочки. Промова вже гнітила його.

Ніхто не сміявся.

Пряничков не чекаючи запрошення, встав зі стільця і серед глибокої мовчанки сказав розгублено тихо:

— *Тан ні, панове! Тан ні!* Ми в печерному віці чи двадцятому? Що таке — зрада? Вік розщепленого атома! напівпровідників! електричного мозку!.. Хто має право судити іншу людину, панове? Хто має право позбавляти її волі?

— Пробачте, це вже оборона? — ввічливо втрутився професор Челнов, і всі обернулися в його бік. — Я хотів би спочатку порядком прокурорського нагляду додати кількоро фактів, пропущених моїм достойним колегою, і...

— Звичайно, звичайно, Володимире Ерастовичу! — підтримав Нержін. — Ми завжди за обвинувачення, ми завжди проти оборони і готові піти на будь-яке ламання судового порядку. Просимо!

Стриманий усміх вигинав уста професора Челнова. Він говорив зовсім тихо — і лише тому було його добре чути, що слухали його шанобливо. Вицвілі очі його дивилися кудись, не помічаючи присутніх, мов би перед ним гортали літописи. Шишачок на його вовняній шапочці ще більше загострівав обличчя і надавав йому настороженості.

— Я хочу звернути увагу, — сказав професор математики, — що князь Ігор був би викритий ще до призначення полководцем при першому заповнюванні нашої спецанкети. Його мати була половецька, дочка половецького князя. Сам по крові напівполовець, князь Ігор довгі роки був у союзі з половцями. «Союзником вірним і другом надійним» Кончаків він *уже був* до походу! 1180 року, розбитий мономахом-

вичами, він утік од них в одному човні з Кончаком! Пізніше Святослав і Рюрик Ростиславич кликали Ігоря у великі загальноруські походи проти половців — але Ігор ухилився, пославши на ожеледь — «б'яшеть серін велик». Може тому, що вже тоді Свобода Кончаківна була просватана за Володимира Ігоревича? Згаданого 1185 року, нарешті, — хто допоміг Ігореві втекти з полону? Та половець же! Половець Овлур, якого Ігор потім «учинил вельможею». А Кончаківна пізніше привезла Ігореві внука... За приховування цих фактів я пропонував би притягти до відповідальности ще й Автора Слова, а також музичного критика Стасова, що не додачив зрадницьких тенденцій опери Бородіна, ну і, нарешті, графа Мусіна-Пушкіна, бо не міг же він бути непричетний до спалення єдиного рукопису Слова? Ясно, що хтось, кому це вигідно, *замітав сліди*.

І Челнов відступив, показуючи, що закінчив.

Той самий млявий усміх був на його устах.

Мовчали.

— Хто ж захищатиме підсудного! Адже людина потребує захисту! — обурився Ісаак Каган.

— Нічого гада захищати! — гукнув Двоєтьосов. — *Один* *бе* і до стінки!

Сологдін хмурился. Дуже смішне було, що говорив Рубін, а знання Челнова він тим паче поважав, але князь Ігор був слава російської історії, представник лицарського, тобто найславнішого її періоду, — і тому не слід було навіть посередньо кепкувати з нього. У Сологдіна витворився неприємний осадок.

— Ні, ні, як собі хочете, а я виступаю в обороні! — промовив осмілівши Ісаак, обводячи хитрим оком аудиторію. — Товариші судді! Як благородний урядовий адвокат, я цілковито приєднуюся до всіх висновків державного обвинувача. — Він тягнув і трохи шамкав. — Мое сумління підказує мені, що князя Ігоря не тільки треба повісити, а й четвертувати. Щоправда, у нашому гуманному законодавстві уже третій рік немає смертної кари, і ми змушені замінювати її. Одначе, мені незрозуміло, чому прокурор такий підозріло спочутливий? (Тут треба придивитися й до прокурора!) Чому на драбині покарань він одразу перескакує через два щаблі й зупиняється на двадцять п'ятьох роках каторжних робіт. Адже в нашому карному кодексі є кара, що не багато чим відрізняється від смертної, кара куди страшніша за двадцять п'ять років каторги.

Ісаак зволікав, щоб зробити сильніше враження.

— Яка то, Ісаак? — кричали йому нетерпеливо. Тим повільніше з тим наївнішим виглядом він відповів:

— Стаття 20, пункт «а».

Скільки сиділо їх тут, з добрим тюремним досвідом, ніхто ніколи не чув про таку статтю. Докопався, зануда!

— Як вона звучить? — вигукували з усіх кінців непристойні здогади. — Вирізати...?

— Майже, майже, — незворушно підтверджував Ісаак. — Саме духовно каструвати. Стаття 20, пункт «а» — оголосити ворогом трудящих і вигнати за межі СРСР. Хай там, на Заході, хоч здохне! Я кінчив.

І скромно тримаючи голову набік, маленький, патлатий пішов до свого ліжка.

Вибух реготу потряс кімнату.

— Як? як? — ревнув, захлинаючися, Хоробров, а клієнт його підскаочив од ривка машинки. — *Вигнати?* І є такий пункт?

— Преси підвищити! Преси підвищити кару! — кричали йому.

Мужик Свирид усміхався лукаво.

Всі гуртом говорили й розбродилися.

Рубін знову лежав на животі, силкувався зосередитися на монголо-російському словнику. Він проклинав дурну свою звичку вискакувати, він соромився зіграної ролі.

*

В півокруглій кімнаті запанував тихомірний недільний відпочинок. Одні підсіли потеревенити на ліжка до своїх приятелів, що лежали, другі читали й перекидалися зауваженнями з сусідами, дехто лежав мовчки, нечинно, заклавши руки за потилицю і втупивши незмигний погляд у білу стелю.

Все зливалося в одне загальне різноголосся.

Один арештант відірвався від книжки і сказав сусіді:

— А поганий був царський уряд! Чуєш, — Сашенька, революціонерка, вісім діб голодувала, щоб начальник тюрми перед нею вибачився — і він, дурбило, вибачився. А ну, спробуй вимагати, щоб начальник Червоної Прісні вибачився!

— У нас би її дурепу, через кишку на третій день нагодували, та другий строк вліпили за провокацію. Де ти вчитав?

— У Горького.

Двоєтьосов, що лежав неподалеці, стрепенувся:

— Хто тут Горького читає? — грізним басом прогудів він.

— Я.

— На який?

— А от, приміром, фактичні подробиці, про нижньонгородську тюрму: можна підставити драбину до стіни й перелізти, ніхто не затримує, уявляєш? А у наглядців, свідчить автор, револьвери заржавілі, вони ними тільки гвіздки в стіну вганяють. Вельми повчально довідатися.

Внизу, під ними, точилася споконвічна камерна суперечка: *коли краще сидати*. Вже сама постава питання фатально припускала, що тюрми не уникнути нікому. (По тюрмах взагалі схильні перебільшувати число арештантів, і коли в дійсності сиділо всього лише дванадцять-п'ятнадцять мільйонів людей, зеки були переконані, що їх — двадцять і навіть тридцять мільйонів. Зеки були переконані, що на волі

майже не лишилося чоловіків). «Коли краще сідати» — мало на увазі: молодим чи в похилому віці? Одні, звичайно — молоді, життєрадісно доводять у таких випадках, що краще сісти в молоді роки: тут устигаш зрозуміти, чого варте життя, де в ньому дороге, а де — дрантя, і вже років з тридцяти п'яти, *відгулавши десятку*, людина буде життя на розумних засадах. А той, мовляв, хто сідає літнім, лише чуба на собі мне, що жив не так, що прожите — низка помилок, а виправляти їх уже зась. Другі (звичайно — в літах) у такому випадку не менше живорадісно доводять, що, навпаки, сідаючи в похилому віці, ідеш мов би на тиху пенсію, а чи в монастир, що у найкращі свої роки одержав від життя все (у спогадах зеків це «все» звучується до володіння жіночим тілом, добрими костюмами, смачною їжею та вином), а в таборі зі старого багато шкур не здеруть. Молодого ж, мовляв, тут вимордують і скалічать так, що він потім «і на бабу не схоче».

Так сперечалися нині в півокруглій кімнаті, і так завжди сперечаються в'язні, хто — потішаючи себе, хто — роз'яструючи, але істина ніяк не вилущувалася з їхніх аргументів та життєвих прикладів. У неділю вечором виходило, що *сідати* завжди добре, а коли вставали у понеділок вранці — було ясно, що *сідати* — завжди погано.

Алеж і це неправильно...

З коридора ввірвалася до кімнати інша надсадна суперечка — коли слід зустрічати другу половину 20 віку — 1 січня 1950 року чи 1 січня 1951 року? Суперечка, видно, почалася давно і вперлася у питання: 25 грудня якого саме року родився або умовно родився Христос?

Двері причинили. Перестала пухнути од галасу голова, в кімнату притихло і стало чути, як Хоробров розповідає вгори лисому конструкторові:

— Коли наші починатимуть перший політ на Місяць, то перед стартом буде, звичайно, мітинг. Екіпаж ракети візьме на себе зобов'язання: заощаджувати пальне, перевищити під час польоту максимальну космічну швидкість, не зупиняти міжпланетний корабель у дорозі на ремонт, а на Місяці сісти лише на «добре» або «відмінно». З трьох членів екіпажу один буде політрук. Дорогою він безперервно провадитиме серед пілота і штурмана масово-роз'яснювальну роботу про користь космічних рейсів і вимагатиме дописів до стінгазети.

Це почув Прянчиков що з рушником та милом пробігав через кімнату. Він балетним рухом підскочив до Хороброва і, тасмниче суплячися, проговорив:

— Ілля Терентійовичу! Можу вас заспокоїти. Буде не так.

— А як?

Прянчиков, як у детективному фільмі, приклав палець до уст:

— Першими на Місяць полетять — американці!

Зайшовся дзвінким дитячим сміхом.

І побіг.

Від „святих корів“ до творчого мислення

АГОН З ГРИГОРІЄМ ГРАБОВИЧЕМ

Богдан Рубчак

Literal knowledge is dead knowledge; and the worst
bewilderment — which is always only comparative
— is better than death.

R. P. Blackmur, Language as Gesture

1. ЗУСТРІЧАЮ ГЕРОЯ, ВІТАЮСЯ З НИМ І ЙОГО З ЦІКАВІСТЮ РОЗГЛЯДАЮ

Статтю Григорія Грабовича «Від мітів до критики»¹ слід вважати за виняток серед тієї товкотнечі непродуманих думок, вигаласуваних гасел, претенсійної балаканини, яку дехто з наших авторів чомусь бажає бачити літературною критикою. У своєму тріумфальному бігу через «Міти чужинки» він зачіпає (хоч, на жаль, часом ліктями) ряд цікавих проблем. І володіє він певною, хоч ще, може, не цілком «інтеріоризованою» ерудицією. А до того, який темперамент!

Проте приємність дискутувати з моїм опонентом затьмарюється тінню досади. А ця досада народжується з трьох причин.

Ось перша. Багато років тому мріялося, щоб молоді інтелігенти «починали історію від себе», щоб творили вони власні, нові вартості і щоб ними заперечували все те, що їм не до вподоби.² Цього досі не видно: правда, чутно щораз більше нарікань більш-менш «підпільного» характеру, але на тому все так і кінчається. Чому згадую про це? Бо Г. Грабович вирішив відреконструувати себе не спробою фахової статті про Килину чи про якогось поета, що йому сподобався, а спробою повалити те, що вже більш-менш існує. Цей шлях, хоч він і ніцшеанськи-романтичний, насправді значно легший.

Друга причина моєї досади: мій противник грає не цілком відкриту гру. Бо що ж він намагається валити? Йдеться

---

¹ «Сучасність» за травень 1969, стор. 74-87. Чергові послання на це джерело будуть відзначені в тексті статті з числом сторінки в дужках.

² «Про сердитих і про генерацію», у ж. «Овид» за січень 1961, стор. 7-11.

йому не так про те, щоб вказати мені, де я помилився, а радше про те, щоб компромітувати Нью-Йоркську групу як цілість, стерти її з лиця землі. Йдеться, отже, не про «об'єктивність», а про щось цілком протилежне, і реверанси в бік літературознавства в Грабовичевій статті — тільки стратегічний засіб боротьби.

І, врешті, третя причина. Мій опонент любить пози «лицаря конфронтації», тобто безпосередности, безоглядної індивідуальности. Але чому тоді в нього так мало оригінального, свіжого, *творчого*? Чому стадами «святих корів», всякими цитатами і високопарними іменами він загороджує мої спроби безпосереднього зближення з поезією Патриції Килини? Бож справа в тому, що Грабович не читає Килину як Килину і мене як мене, а пробує розглядати даний матеріал через фільтри метод тих критиків, з якими він знайомий. І тому він у своїй критиці раз-у-раз розгублюється, то хапаючися за одну «парадигму» критеріїв, то знову за протилежну. Це, мабуть, тому, що всі ці «парадигми» — не так пережите переконання, як спроба гіпнотизувати і противника, і публіку.

Тим часом підсумую сказане. У мого опонента еклектична манера сценічної гри. З одного боку, модно викросна маска бунтаря, так дуже популярна (і, можливо, потрібна) на американських «кампусах», але цілком недоречно застосована до проблем емігрантської літератури. А з другого — несумісна маска досить штитного професора, що вже з десять років тому «сів на ноги». *Magister dixit.*

2. ЗНАЙОМЛЮ ГЕРОЯ З СОВОЮ. ОБХОДИМО МОЄ ПІДЗАМЧЯ. ПРОШУ ВИБАЧЕННЯ ЗА ВСЕ, ЗА ВСЕ, А ТИМ ЧАСОМ ПОТАЙКИ НАМАГАЮСЯ БОРОНИТИ СВІЙ ТИЛ. ГЕРОЙ МОРЩИТЬСЯ

А тепер про літературу. Значить, обіцяю в решті статті трактувати «професорську маску» Г. Грабовича серйозно. На початку кілька виправдань: значить, трактуватиму її цілком серйозно.

Мій опонент звернув увагу на статтю, яка писалася півтора року тому. Отже, за той час, коли Г. Грабович писав свою статтю, я все таки трохи ріс, читав, думав — і тому «Міти чужинки» доводилося тепер перечитувати як майже чужу працю. Я мусів на швидку руку перевірити дещо, а щонайголовніше — передумати власні твердження. Г. Грабович, через цілковите незрозуміння жанрових рис «Мітів чужинки», примушує мене до досить чудної «операції»: все те, колись прочитане і свідомо чи півсвідомо занурене під плесо «Мітів чужинки», треба тепер тягнути на берег і показувати людям. А таки треба. Бо Г. Грабович не потурбувався пірнути під плесо, а тільки притьма кинув оком на те, що з нього з такою впертою очевидністю стирчало. Боюся, отже,

що ця моя відповідь виїде трохи неупорядкованою, несистематичною, і щонайголовніше — неентузійстичною. Бо завжди приємніше будувати нове, ніж перемелювати старе.

Ці зауваження, самі по собі, підказують характер «Мітів чужинки»: цю статтю написав один поет про іншого поета. Бож для правил цієї гри мусимо з моїм опонентом (і з читачами) зробити одне домовлення: всі ми будемо вдавати, що я поет. Правда, вряди-годи я намагався писати більш-менш «академічні» роботи. Якби автор познайомився з мою працею «Уваги до засобів народної поезії»,³ він заощадив би собі «комплімент» про моє доречне вживання якогось там терміну (79-80). Він побачив би, що я тими бутними, але мабуть потрібними (в певних родах дослідів) термінами досить вільно володію. Одначе кожному, хто читав «Міти чужинки», цілком ясно, що таким «літературознавством» я там не збирався займатися. Навпаки, я цілком умисне намагався звільнитися від наперед установлених методологічних засад, щоб уголом передавати повільне виростання мого розуміння Килининої поезії, якнайширше використовуючи для того різні шари і прошарки власної свідомости. Це й є головним завданням тих довгих і «провізоричних» описів окремих творів Килини, проти яких так обурено виступає мій опонент. Готовими формулками поезії міряти не люблю. Поезія жива і «приблизна»: розмови про неї мусять бути живими і не можуть бути «неприблизними».

Певна річ, такий експеримент мусів відбуватися на абсолютно суб'єктивному рівні. І тому, коли мій критик робить мені закиди про суб'єктивізм й імпровізацію — він ламається у відкриті двері. Бож хоча б такі «показники» як: «на мою думку», «в цьому я бачу» чи «мені здається» — якими попереतिकані «Міти чужинки», повинні були «відкрити» Грабовичеві мої наміри.

Пишучи «Міти чужинки», я дечим ризикував. Але вирішив, що я настільки чутливий «медіом», що мої суб'єктивні й імпровізовані «репортажі» з вражень від Килининої поезії можуть бути комусь цікавими. Навіть пишучи цей пасаж, я сильно ризикую насмішками мого опонента. Та проте для мене література — це не так «літературознавство», як дім, у якому я мешкаю. Тому я не мушу боятися головокружних вирів незбагненої душі твору, не мушу спиратися на безпечні, для майбутніх туристів дбайливо збудовані ристування, не мушу держатися за поруччя, стерті довгими роками спітнілих рук, — щоб відчутти центр і периферії творчого акту. Коли я кидаюся у твір, свій чи чужий, я шукаю найкрайніших ризків. І почуваюся там як у себе: у своєму нестійкому, мінливому, небезпечному домі. Такого почуття бажаю, як бажають веселих свят, і моему опонентові.

³ «Сучасність» за березень 1963, стор. 24-58; за квітень 1963, стор. 25-42.

Для ефекту я міг би сказати, що інакше писати не можу. Але це була б явна неправда. Я можу писати навіть так, як Г. Грабович. А проте після періоду захоплення «літературним фактом» і навіть спроб вивчення метод групи ОПОЯЗ — я щораз глибоше переконуюся, що інакше про літературу писати не варто.

Але все це Г. Грабовича, мабуть, не переконує. Бо він, здається мені, належить до тих критиків, які всякі втручання поетів у розмови про поезію вітають згірдливою посмішкою. Він же набурмосений тому, що в мене над «теоретичними питаннями» панує «поетичність» (74). Такі вчені ніби підказують нам, що поети — це павуки або шовковики, які прядуть своє мистецтво тільки на те, щоб спеціалісти про це прядиво написали кілька дисертацій. Страшенно боюся, що такі критики насправді дуже далекі від тих справ, про які говорять. Це трохи смішно, що поетів як поетів викидають із розмов про поезію, і приймають їх назад тільки під тією умовою, що вони говоритимуть про свій цех не «творчо» й «поетично», а «лініями» академічного жаргону. Ще смішнішим стає, коли подумасш, що цей незугарний і сліпий жаргон народився з звичайнісінької безпорадності перед блиском народження таємниці.

Літературознавець, який не розуміє жанрового характеру праці, що її він береться атакувати, має досить серйозні проблеми.

3. ГЕРОЙ ПОМІЧАЄ МІТИЧНІ МОСТИ. ЩЕ БІЛЬШЕ МОРЩИТЬСЯ. АТМОСФЕРУ БЕЗУМОВНО МОЖНА ВВАЖАТИ ЗА НАПРУЖЕНУ

Але є інша потреба. Це потреба поставити кілька власних запитів. Вони зводяться до трьох: чи мій опонент справді об'єктивний? чи він справді досконало орієнтується в складних проблемах, про які говорить? чи він справді вміє читати текст? З першим питанням зв'язана дуже досадна звичка Г. Грабовича: подаючи той чи інший аргумент в обороні своїх тверджень, він робить вигляд, ніби це єдина можлива інтерпретація даної справи, а відмінні погляди на неї можуть проголошувати тільки напівграмотні профани. Для «об'єктивності» — мені доведеться наводити тут і там «варіанти» до цих «заповідей» Г. Грабовича.

У другому абзаці своєї статті Г. Грабович пише, що мої погляди «мимоволі вимагають широкої реакції — від звичайного спростування до рішучого заперечення» (74). Це твердження слід вважати за викрик, яким індіани лякали ворога. Більшість бо моїх тверджень (особливо коли йдеться про основне — формальні елементи Килининої поезії) автор ні заперечує, ні спростовує, а залишає в спокої. Але, крім цього цілком свідомого «недогляду», в Грабовичевому вступі є дві серйозніші неточності. Якби мій опонент познайомився

з літературою свого предмету, він скоро переконався б, що мітотворчість Килини — цілком не моя «вигадка», як він це в кількох місцях статті твердить: текст Килининих поезій уже «закликав» інших коментаторів до такого обговорення.⁴ Далі автор каже, що мій опис «зосереджувався майже виключно на одній збірці, а саме «Легенди і сни» (74). Окремих, поліграфічно виділених, цитат з цієї збірки в моїй статті приблизно 35, а із збірки «Трагедія джмелів» понад 20. Коли врахувати факт, що «Трагедія» майже наполовину менша, ніж «Легенди» — побачимо, що в статті пропорційна перевага дається творам з «Трагедії». З цієї «аритметики» виходить дивна «сума»: критик, який так загонисто обговорює Килинину поезію, навіть не потрудився познайомитися з невеличким дорібком поетеси. Звертаю увагу на цей факт, бо він симптоматичний: страшенно багато в Г. Грабовича недокладного, неперевіреного.

Третій абзац Грабовичевої статті починається здогадом, що «сливе найважливішою передумовою для літературної критики... є взаємозрозуміла, взаємоприйнята і стійка термінологія» (74). «Взаємоприйнята» термінологія зводиться до: «стань!», «іди!», «сядь!». А такі першорядні літературознавці як Аллен Тейт нарікають, що їм не цілком зрозумілі ключові терміни Колріджа «фантазія» (*fancy*) і «уява» (*imagination*).⁵ Зрештою, факт, що існують еверести статтей і книг, присвячених якомусь одному критичному термінові, показує нам, що автори твердження про взаємозрозумілість термінології — це його власна мрія.

Дуже зближеною проблемою є стійкість термінології. Візьмемо слово «іронія». Перевіривши словникову дефініцію, додамо: «іронія, як її вживає Кліянт Брукс». Без контексту певних праць цього автора терміну пояснити не можна, і навіть із контекстом трудно, бо ж критик не збирається подавати «учнівські» дефініції своїх термінів; він сподівається, що кмітливі читачі зрозуміють їх з їх застосування. А тепер запитасмо: «яке відношення існує між терміном „іронія“ в Брукса і тим самим словом у Нортропа Фрая?» І до того додамо: «як ці два терміни стосуються до філософського поняття „іронія“ в Кіркегора?»

Висловивши заувагу про «комунікативність критики», Г. Грабович робить висновок, що в «Мітах чужинки» критична термінологія «здебільшого неконвенційна, і до того — у великій мірі непослідовна» (74). Щодо першої частини цього твердження — ентузіастично погоджуюся! Навіть будши критиком, я погодився б. Бож термінологія кожного справді

⁴ Наприклад, Юрій Дивнич, З роду мавок і Кассандр (Поезія Патриції Килини), «Листи до приятелів» (Нью-Йорк), рік XIII, ч. 8-9-10, стор. 21-25; М. Царинник, Мітотворча спадщина, «Сучасність» за грудень 1965, стор. 106-109.

⁵ Allen Tate, *The Man of Letters in the Modern World. Selected Essays: 1928—1955*, London, Meridian Books, 1957, стор. 55.

творчого критика не сміє бути конвенційною. Новий термін мусить зупинити читача, електризувати його, примусити його задуматися над даною проблемою. Видатний американський критик Р. П. Блакмур про нестійкість і неконвенційність термінології каже так:

Ніяку форму, ніяку формулу знання критик не повинен обминати тільки тому, що в поганих або відчайних руках вона стане дослівністю; так само, не зважаючи на те, чи якесь поняття доведене до формального викладу, чи ні — ми не тільки не можемо дозволити собі нехтувати таким поняттям, але мусимо завжди ризикувати його вживанням, якщо воно допоможе нам перекрити пропасті чи «порожні місця». Та проте таке вживання мусить бути свідомо тимчасове, спекулятивне і драматичне.⁶

Саме на це й нарікає Г. Грабович: на відсутність «дослівності» моїх термінів, на їх провізоричність і тимчасовість. Але вже щодо їх непослідовності в моїй статті — автор все таки мав би трохи потрудитися і знайти хоч один непослідовно вжитий термін.

У своїх зауваженнях про термінологію автор не подумав про ряд важливих справ: 1) нове вино щойно народженого твору не любить старих міхів; 2) критик займається досить трудними справами і своїми термінами, наче мацальцями в темряві, пробує знайти суть; 3) своїм терміном критик намагається прикувати увагу читача; 4) критика, кінецькінцем — гра, і профілю критика як *homo ludens* (в сенсі Йоганна Гуїцінґі) не можна забувати (часом цікаво, для більшого інтересу «гри» тут і там трохи змінити «правила»).

Тепер приходимо до питання про міт. Грабовичів закид, що я ніде не встановлюю дефініції міту (74) викликає досить принципову проблему: чи така дефініція взагалі можлива. Сам автор відповідає на це питання наскель, снуючи довкола нього павутиння взаємно суперечних тверджень. Правда, баламутство Г. Грабовича виникає передусім із помилки, яку він продовжує через цілу статтю, і яка потім матиме багато серйозніші наслідки: він плутає поняття міту, які вживаються в суспільних науках, з одного боку, і в літературознавстві, з другого. Але навіть якби він такої помилки (що проти неї попереджає, між іншим, Мірця Еліаде⁷) не робив, все таки йому було б труднувато подати якунебудь точну і достатньо широку дефініцію міту.

Адже навіть спеціалісти від цих справ признаються, що задовільної дефініції міту вони не можуть подати. Наприклад, згадуваний Грабовичем угорський вчений Карл

⁶ R. P. Blackmur, *Language as Gesture, Essays in Poetry*, New York, Harcourt, Brace and Co., 1952, стор. 373.

⁷ Mircea Eliade, *Myth and Reality*, New York, Harper Torchbooks, 1968, стор. 1.

Кереній пише, що «слово „міт” занадто непевне, багатозначне, притуплене і неясне для наших потреб».⁸ А Грабович каже, що Кереній є речником точного, інтегрального значення міту(76).

З Грабовичевої статті виходить, що тому, що я не подав дефініції міту, — я не смів говорити про нього у зв'язку з поезією Килини. Якби це був справедливий закид — про Керенія не чув би ні Г. Грабович, ні я. Бо, не зважаючи на неможливість дефініції, про міти, чи то самі в собі, а чи в пристосуванні до сучасних явищ культури, — пишуть гори. Справа вже не в тому, чи можна говорити про міт у зв'язку з сучасною культурою — справа в тому, як про нього говорити. Кереній пише (в книзі, що багато важливіша до нашої теми, ніж та, що її наводить Грабович), що, щоб шукати в якомунебудь літературному тексті «мітологом», інтерпретатор мусить:

... вважати себе за орган не тільки сприймання, але також і віддавання: він мусить бути чимось, що діє і реагує не тільки свідомо, але й підсвідомо. Його ціле буття, все його існування, його духовна структура і власні переживання творять чинник інтерпретації, що його не можна виключити. Його не можна ні виключити, ні вивести на повне світло. Коли результати найчистіших наукових прагнень так сильно залежать від особи дослідника, який є одночасно свідомим спостерігачем і несвідомо діючим органом, — тоді не можна і не треба симулювати безособовість і затаювати особистість.⁹

Отже, встановлювати, що таке міт, я не збирався. А ось Грабовичево питання, що я розумію під мітами Килини (74) — значно доречніше. Отож відповідаю. Через цілу статтю «Міти чужинки» я під різними кутами пояснюю своє *суб'єктивне* розуміння Килининих мітів. Це є рама, стратегія, підхід. Я не збираюся доводити це тут — адже мої «Міти чужинки» не за морями.

До речі, при всій добрій волі, я таки не цілком розумію Грабовичів закид, що я ніде не пояснюю, як я розумію цей факт, що Килина творить міти, а не образи чи символи (74). Чи образи і символи не можуть бути частинами мітів або навіть мініятурними мітами? Інакше кажучи, чому Г. Грабович розмежовує ці категорії на рівнорядні й одна від одної незалежні? Пропоную інший погляд на цю справу:

Міт часом означає клясичну розповідь, часом людьми створені форми віри; він також може діяти як творча чи символічна метафора... Так само, значення *симво-*

⁸ С. Kerényi, Prolegomena, у кн. С. G. Jung and С. Kerényi, Essays on a Science of Mythology. The Myths of the Divine Child and the Divine Maiden, New York, Harper Torchbooks, 1963, стор. 2.

⁹ Karl Kerényi, Romandichtung und Mythologie. Ein Briefwechsel mit Thomas Mann, Zürich, Rhein-Verlag, 1945, стор. 11.

лу часто забулюється з іншими термінами. Наприклад, можна сказати, що символ пов'язує два або й більше елементів, алеж це саме роблять метафора і міт.¹⁰

Приходимо до пасажу, де мій опонент перекоонує мене, що моя «недефініція» міту основана на міркуваннях польського філософа Романа Інгардена(75).

Передусім пригляньмося, як уважно Г. Грабович читає текст. Він вирвав одну мою думку з решти статті і в поспіху навіть не помітив, що та сама думка повторюється трохи пізніше, в більш розгорненій формі, сама собою заперечуючи будь-яку спільність з Інгарденом:

... «імажистських» творів у Килини досить мало. Вони бо не є вповні розвиненими мітами — бракує в їх образності метафізичного символізму... Звичайно, це аж ніяк не знецінює цих творів як майстерної поезії (наприклад, поезія Вільяма Карльоса Вільямса майже суцільно позбавлена метафізичних обертонів, і вона майже вся основана на чуттєвому сприйманні реальності) — але це показує, що вони не характеристичні для специфіки таланту Патриції Килини.¹¹

Отже, або Вільямс не поет, або я основував цю думку не на Інгарденові, а на чомусь іншому.

Але і з самим Інгарденом в Грабовича не все в порядку. В Інгардена «значенева» верства побудована не на основі дійсності, а на основі мовної фактури (звуків) даного твору. Із цих звуків (що їх візерунок притаманний даному творові) виростають слова. Слова поєднуються в більші значеневі групи. Питання про «квасіттвердження» і відношення світу до даного твору відбувається аж при завершуванні Інгарденової структури, а не в її основі. Це тому, що відношення «мистецтво — реальність» має для Інгардена невелике значення: його теорія зосереджується передусім на способі існування самого твору. Г. Грабович також помиляється, коли говорить, що четверта верства «усхематизованих виглядів» (суб'єктивних і творчих перевтілень дійсності) «остаточно надає» творові «метафізичних ефектів» (75). Метафізичних ефектів надають творові усі верстви в своїй співгрі і в своїй рівновазі. Наприклад, сонорність чи маєстатичність звуків може спричинитися до таких ефектів. Як показано в «Мітах чужинки» — це особливо сильно виходить у поезії Патриції Килини.

Треба також пояснити порівнювання концепції Інгардена до ідеї *mimesis* (яка, коли вже на те пішло, існує не від Арістотеля, а від Платона — Арістотель її розвинув і опрацював). Для Інгардена різні значення твору народжуються

¹⁰ *Bernice Slote*, Foreword, у кн. „Myth and Symbol. Critical Approaches and Applications“. Edited by B. Slote, Lincoln, University of Nebraska Press, 1963, стор. V.

¹¹ «Міти чужинки», у ж. «Сучасність» за лютий 1968, стор. 35.

не так із намагання мистця відображувати чи перевтілювати — як із структури самого твору. «Значенева верства» — це майже похідний продукт: дедукція дійсності, апостеріорна подібність до неї, створена сумою двох перших верств. Щоб зблизити Арістотеля до «львівської школи» — критик дає дуже оригінальну і гіпотетичну редефініцію поняття *mimesis*, яка відрізняється від традиційних пояснювань цього терміну. Без *Інгарденового* розуміння ідеї *mimesis*, котре він виклав у спеціальному есеї,¹² Грабовичеве порівняння тільки плутає читача. Занадто бо серйозно бере Г. Грабович «взаємну стійкість» термінів!

Для пікантності додам, що дехто з критиків вважає *Інгарденову* найвищу верству «усхематизовувань» — за поетичний «міт».¹³ Звичайно, я міг би цим фактом закрити розмову про міти й *Інгардена*. Але з того боку це було б несправедливо: я не вважаю *кожний* твір за новий міт, як це робить дехто з критиків архетипальної школи. Я навіть кількакратно підкреслюю в «Мітах чужинки», що я не вважаю *всіх* творів *Килини* за приклади мітотворення; і тому, коли Г. Грабович мені це закидає (77) — він ще раз показує своє не тільки зневажливе, але й неухвалне ставлення до мого тексту.

Продовжуючи свою критику, Г. Грабович безапеляційно твердить, що: 1) «архетипальний атавізм природи» і «метафізичний час» не є рисами мітів; 2) міт не можна зрівнювати з містикою; 3) «злегка льорківський міт» — ніяк не «конкретизація»; 4) мітів не можна «ототожнювати» з експресіонізмом і, вкінці, з кубізмом (75).

1) «Архетипальний» і «атавізм» ні в якому разі не можна вважати за синоніми, отже ця фраза — не «багатослівна зайвіна». Я справді говорив про діалектику хронологічного і метафізичного часу в *Килини*. Про ціо характеристичну рису мітів спеціалісти написали багато цікавих речей.¹⁴ *Кассієр* подає дуже ляпідарну дефініцію цієї проблеми: «Магічне „тепер“ ні в якому разі не є звичайним „тепер“, себто простою, незрізничкованою сучасністю... воно насичене минулим і вагітне майбутнім».¹⁵ А про відношення метафізичного, магічного, мітичного, сакрального часу (різні коментатори мають для цього різні, дуже «нестійкі» терміни) — до модерної літератури, *Джосеф Франк* пише:

«Минуле» і «сучасне» представлені (в деяких творах модерної літератури — Б. Р.) просторово зімкненими

¹² *Роман Інгарден*, Заметки по поводу «Поэтики Аристотеля», Исследования по эстетике, Москва, Издательство иностранной литературы, 1962.

¹³ René Wellek and Austin Warren, Theory of Literature, New York, Harvest Books, 1963, стор. 145.

¹⁴ Наприклад, *Mircea Eliade*, The Myth of the Eternal Return, New York, Pantheon Books, 1954.

¹⁵ Ernst Cassirer, The Philosophy of Symbolic Forms, т. II, Mythical Thought, New Haven, Yale Paperbacks, 1955, стор. 111.

в безчасовій єдності, яка — навіть коли вона підкреслює поверхові різниці — виключає всяке враження історичної послідовності самою тільки дією протиставлень... Об'єктивна історична уява, котрою так пишається сучасна людина і котру вона з такою дбайливістю культивує від доби Ренесансу, — перетворюється... в мітичну уяву, для котрої поняття часу не існує.¹⁶

Варто мимохідь зауважити, що це поняття «метафізичного» часу зв'язане з екзистенціальним характером Килининих мітів (*людська воля* «реорганізує» час). Гайдеггер називає це «супрахронологічне» «ходіння» вольвої одиниці між сучасним і минулим — *екстазами* часу.¹⁷ Як інтимно ці екстази часу зв'язані з Килининими поезіями!

2) Чи можна міт зрівнювати з містикою? Для антрополога типу Броніслава Малиновського це ще могло б бути доречним питанням. Але в нашій розмові питання мусіло б звучати: чи можна міту не зрівнювати з містикою? Спроби єднання людини з вищим буттям становлять основу світової мітології. На зрівнюваннях міту й містики побудовані всі праці, мабуть, найвидатнішого сьогодні «мітологічного» філософа, румунського мислителя Мірці Еліаде.¹⁸

3) Про Льорку як «мітотворця» — і то творця специфічно «льорківських» мітів, зв'язаних з еспанською духовістю — в еспаномовній критиці написано томи.¹⁹

4) Про мітотворення в традиції німецького експресіонізму, а зокрема Георга Гайма, раджу прочитати хоча б есей Курта Мавца.²⁰ А про відношення експресіонізму й кубізму до мітичного світосприймання Нортроп Фрай пише наступне: «Повернення іронії в міти... є явищем паралельним до експресіонізму, кубізму й інших намагань у малярстві підкреслювати самозамкнену образну структуру».²¹ Хоч елемент «іронії» ускладнює відношення цитати до мого тексту — в сенсі «самозамкненості» та «власних законів» уживав порівняння кубізму до мітів і я.²² Також знаходимо посередні на-

¹⁶ *Joseph Frank, Spatial Form in Modern Literature*, у кн. „The Widening Gyre. Crisis and Mastery in Modern Literature”, Bloomington, Midland Books, 1968, стор. 59-60.

¹⁷ *Martin Heidegger, Being and Time*, New York, Harper, 1962, стор. 229-231.

¹⁸ Наприклад, *Mircea Eliade, Patterns in Comparative Religion*, New York, Meridian Books, 1963. Ця славетна праця побудована на постійному зрівнюванні мітів із релігійною містикою християнської й нехристиянських релігій.

¹⁹ *Gustavo Correa, La poesía mítica de Federico García Lorca*, Eugene, The University of Oregon Press, 1958.

²⁰ *Kurt Mautz, Mythologie und Gesellschaft im Expressionismus. Die Dichtung Georg Heyms*, Frankfurt a. M., Anatheum Verlag, 1961.

²¹ *Northrop Frye, Anatomy of Criticism. Four Essays*, Princeton, Princeton University Press, 1957, стор. 135.

²² «Сучасність» за січень 1968, стор. 24-25.

таки на цю проблему в уже згадуваному есеї Франка. До речі, тут бачимо ще один приклад Грабовичевої несумлінної поведінки з моїм текстом. «Своєрідне кубістичне переміщення поняття простору» і міркування про «атавістичну пам'ять» у «Мітах чужинки» — два цілком окремі коментарі, в двох окремих абзацах.²³

У цьому пасажі мій противник також натякає на такі мої «псевдокатегорії» як «міт-розповідь» та «закриті» й «відкриті» міти. Перша «псевдокатегорія» — це просто «творчий» переклад терміну „*narrative myths*“. Тут зауважу, що проблема нашого з Г. Грабовичем «непорозуміння» може частинно виникати з факту, що в українській мові мало термінів для подібних проблем, і їх доводиться «по-поетичному» пересаджувати, щоб уникнути незугарних кальок.

«Закриті» й «відкриті» міти справді — «мої» терміни. Ці терміни я пояснюю на початку статті,²⁴ а потім, де треба повторюю ті чи інші елементи цієї основної дефініції.

Чи можна окреслення «закритий» вживати у відношенні до поезії? Про творчість Малларме Вільям Йорк Тіндалл пише: «Не маючи умисних відношень до реальности, його світи або поезії є *закритими*».²⁵ А чи можна ці терміни пристосовувати до *мітів*, які, очевидна річ, мусять мати якесь відношення до реальности? Питання стосується до місця «Мітів чужинки», яке ставить під сумнів мій опонент: «Поетеса передає цілком надреальний, просто фантастичний міт, який хоч символізує реальність, але з дуже віддаленої відстані».²⁶ Звичайно, Г. Грабович не прочитав цього речення уважно, бо в нього чомусь «напрошується питання»: «Чи є реальні міти або такі, що не символізують реальности?» (75). Про це не було мови. А щодо «відстані» мітів від реальности, про котрі насправді говориться в «Мітах чужинки», — цитую Фредеріка Прескотта:

Часом переклад одного роду думки термінами іншого дається легко. «Селена цілує сплячого Ендіміона» в поезії — прозою значить «Прийшла ніч»... Але часто міт є складнішим... Інтерпретація таких мітів дуже трудна, насправді ж неможлива, бо їх завдання — безгранич.²⁷

Тепер наближаємося до досить неприємної справи, що про неї все таки мушу згадати. Г. Грабович висловлює аж у кількох пасажах своєї статті різні претенсії до моїх цитат, «згадок авторитетів» і т. д. Щоб могли продовжити статтю,

²³ Там таки.

²⁴ Там таки, стор. 11.

²⁵ William York Tindall, *The Literary Symbol*, Bloomington, Midland Books, 1962, стор. 48-49.

²⁶ «Сучасність» за лютий 1968, стор. 47.

²⁷ Frederick Clarke Prescott, *The Poetic Mind*, Ithaca, N. Y., Great Seal Books, 1959, стор. 20.

звернуся до «об'єктивно-наукової» методи цитування самого Г. Грабовича.

Гаррі Левін — видатний критик і професор порівняльної літератури у Гарвардському університеті. Одна з статей проф. Левіна називається «*Some Meanings of Myths*». Вже в перших абзацах статті читаємо: «Ми не можемо почати (дискусію про вживання мітологічного матеріалу в сучасній критиці — Б. Р.) без усвідомлення факту, що з усіх сторін ми оточені багатослівністю».²⁸ А у Г. Грабовича читаємо: «По-перше треба зазначити, що в критичній літературі міт і його пристосування зі всіх сторін оточені багатослівністю» (75). Далі, в обох авторів, іде цитата з Валері. І пішло, і пішло: пасаж про «теогонію», «космогонію» і Зевеса; дефініція мітопоезії; пасаж про відродження мітопоезії в романтичну добу, і про Гердера, Шеллінга і Шлегеля; пасаж про «філогенезу» і «онтогенезу» Юнга та про неможливість особистого міту і т. д., і т. д. Правда, в цій останній параграфі з Левіна Г. Грабович увів маленьке «відхилення»: Левін, звичайно, не висловлює наївного твердження, що Юнг нібито не визнавав «особистих» мітів.²⁹ Від себе, а не від Юнга, твердячи, що поняття «особистий міт» вміщає в собі самозаперечення, Левін особисті, нові міти називає «псевдомітами». Цим терміном він відмежовує їх від давніх, історичних мітів, мабуть, із жанрових міркувань. А все таки він тим не менш підкреслює їх наочність і художню цінність.³⁰

Всі знаємо, що в деяких менш формальних жанрах викладового письма автори повторюють чужі думки, без особливого апарату. Але вони намагаються, щоб джерела цих думок фігурували в той чи інший спосіб десь біля «позиченого» матеріалу. У статті Г. Грабовича а) прізвище Левіна ніде не згадане; б) е в нього бібліографічні примітки до інших авторів (правда, вони тільки виконують завдання декорації, бож занадто куці, щоб за їх допомогою перевірити щонебудь). Чому автор не згадує Левіна? Можливо, через такі пасажі цього критика: «Свідомі відродження (традиційних мітів)

²⁸ *Harry Levin, Refractions. Essays in Comparative Literature*, New York, Galaxy Books, 1968, стор. 19 і т. д.

²⁹ П. Грабович спрочує проблему загальности архетипів, з одного боку, і цілком особистих перевтілень цих архетипів у готові міти-твори — з другого; себто діалектики, на котрій основана дуже важлива риса Юнгового мислення. Чим більше міти віддалені в часі, тим вони здаються нам більш «безособовими». Зацікавлених відношеннями мітології до літератури у Юнговому розумінні відсилаю до „Psychology and Literature”, у кн. „Modern Man in Search of a Soul”, New York, Harvest Books, 1955, стор. 152-172. А питання чи Юнг вірить у особисті міти, чи ні, може нам розв'язати хоча б перше речення його автобіографії: «І так я тепер, на вісімдесят-третьому році життя, постановив розповісти вам мій особистий міт». „Memories, Dreams, Reflections”, New York, Vintage Books, 1963, стор. 3.

³⁰ *Levin*, стор. 28.

можуть бути менш показовими, ніж підсвідомі виживання... Найсильніші письменники черпають багато творчої наснаги з того, що вони — мітотворці».³¹

Закриваючи свої «теоретичні міркування», мій критик подає маленький список романтичних поетів і письменників, що в заголовках їх творів фігурує ім'я якогось еллінського бога чи героя: це так він уявляє собі мітопоезію. Список дивний: є в ньому Гете, а немає багато «інтенсивнішого мітопоеета» німецької романтичної літератури Гельдерліна. Далі йде маленький список модерних письменників, які вживають мітологічні «парадигми» для прерізних потреб, що не завжди тотожні з архетипальною духовістю мітопоезії. Тут бачимо серйозну помилку мого опонента: він плутає шукання мітологічних «парадигм» із шуканнями архетипальних віань у різних представників мітологічної критики, вважаючи ці два дуже різні «шукування» за одне й те саме. Тому то він кілька абзаців вище з такої легкої руки порівнює мої намагання в «Мітах чужинки» з методами «наслідувачів» Норттропа Фрая (77). До речі, цікавий у тому списку модерних авторів один деталь: Кокто, Жіроду, Ануй і Сартр вважаються тут за наслідників Андре Жіда. І то так: наслідники і крапка. Правда, молодий Сартр виявляв зацікавлення ранніми Жідовими творами, особливо ідеєю *acte gratuit*, яка мабуть найширше розгорнена в відомому романі „*Les Caves du Vatican*“.³² Але дуже скоро, зформувавшись як письменник і філософ, Сартр почав гостро виступати проти Жіда.³³ Можна з більшою чи меншою «натяжкою» говорити про далекі перекукування його творів із Жідовими, але не можна з такою легкістю «класифікувати» буквально все, що попадається під руку.

Але все це деталі в порівнянні з основною помилкою Грабовичевого пасажу, що перед нами. Ця помилка тісно зв'язана з переплутуванням мітичних «парадигм» і архетипальних слідів, про яку я вже згадував. Автор просто не хоче розуміти різниці між двома цілком окремими підходами до міту: починання *від* міту (як ілюстрації), щоб відійти в інші сфери, і починання від інших, часом несподіваних сфер, щоб згодом інтуїтивно зблизити їх із архетипальними джерелами. Адже письменники вісімнадцятого століття, не кажучи вже про образотворчих художників стилю рококо, також часто зверталися до мітів. Але як? У російській літературі «мітотворчість» українця Богдановича, з одного боку, і росіянина Хлебнікова — з другого, підкреслює цю різницю. Бож ясно, що якби йшлося про одне й те саме, ніякого «відродження» в мітопоезії не було б: перехід традиції вживання мітів з ві-

³¹ Там таки, стор. 29.

³² *Simone de Beauvoir*, *Memoirs of a Dutiful Daughter*, Cleveland, The World Publishing Co., 1959, стор. 288 і наст.

³³ *Jean-Paul Sartre*, *What Is Literature?* New York, The Philosophical Library, 1949, стор. 128-129; *Being and Nothingness*, New York, The Philosophical Library, 1956, стор. 58, 462.

сімнадцятого в дев'ятнадцяте століття не був би ніяк помітним. Але цей виразний «поворот» в історії літератури, як це у згаданій тут статті помітив Гаррі Левін, а в своїй Грабович (77), — таки існує. Він оснований на поверненні від «узагальнених» і «заморожених» форм міту, через крайньо індивідуальне мітотворення, до джерел іраціонального, архетипального, мітичного світосприймання. Отже, в дискусії про романтичну і сучасну мітопоезію (77-78) наш автор не пояснив, про яку саме мітопоезію йому йдеться: навпаки, він плутає тих, хто продовжує традицію мітів з тими, хто відкриває шляхи справжньої мітопоезії. Якби Г. Грабович не повторяв прізвищ Гердера, Шлегеля і Шеллінга, а зацікавився б теоріями цих філософів про міт — він побачив би, про що мені тут ідеться.

З цим зв'язана ще одна, правда, периферійна, проблема. Щоб остаточно закрити „credibility gap“ між собою і українським читачем, мій опонент «не поминає слов'ян» і недбало кидає прізвища Анненського і Виспянського, бо в них «досконалі були драми» (78). А я пропоную ще кілька «слов'янських» прізвищ: Шевченко (див. першорядну статтю Івана Франка про поему «Тополя»),³⁴ Франко (що міт про Мойсея перевтілює саме так, як Г. Грабович цього хоче — з «сучасною доречністю»), Леся Українка, М. Коцюбинський. А далі — Свідзінський, Антонич («Книга лева»), Стефанович (окремі короткі твори, поема «Кінець Атлантиди»). Як «полігенеза» — так «полігенеза». Не тільки ж світу, що в Греції!

Неперетравлене повторювання чужих думок та незрозуміння різниці між готовими клясичними мітами і архетипальними рисами виявляється в Грабовичевому коментарі про Блейка, який «лише один творив «міти», і Джойса, який єдиний «може рівнятися силі його уяви і плідності його творчості» (78). Про плідність не знаю, бо ні один, ні другий не може дорівнювати гігантському дорібокві Бальзака. Але це правда, що дехто вважає Блейка за мітотворця, і про це були написані окремі праці.³⁵ Та проте сам Фрай, автор знаменитої книги про мітотворчість Блейка, в іншому місці зазначає, що Блейком справа ні в якому разі не обмежується: «Те, що зробив Блейк, було тісно зв'язане з романтичною добою, і зонайменше Шеллі та Кітс є такими ж мітотворчими поетами, як Блейк».³⁶ Отже, в світлі такого становлення справжнього знавця тих складних справ — Грабовичеве категоричне відмежування Шеллі й Кітса від Блейка — невиправдане. А інший літературознавець ставить цю проблему ще інакше: Блейка він зараховує до тих, хто творчо пе-

³⁴ Іван Франко, «Тополя» Т. Шевченка, у кн. «Вибрані статті про народну творчість», Київ, АН УРСР, 1955 стор. 157-169.

³⁵ Найвідоміша з них: *Northrop Frye, The Fearful Symmetry. A Study of William Blake*, New York, Beacon Press, 1962.

³⁶ *Northrop Frye, The Road of Excess*, у кн. „Myth and Symbol“, стор. 18.

ребудовував *традиційні міти*, а пальму справжніх мітотворців віддає Вордсвортові й Кітсові.³⁷ І справді, Блейк позичав багато мотивів із традиційних мітів: він користувався, наприклад, працею Джейкоба Браєнта „*A New System; or an Analysis of Ancient Mythology*“.

А щодо сучасної літератури, то Джойсом справа також ні в якому разі не обмежується. Те, що англomовна критика говорить про Джойса як мітотворця, німецька критика говорить про Томаса Манна, російська — про Андрея Белого і поеми Хлебнікова; італійська — про Кардуччі, французька — про *roman-mythe* і т. д.

Словом, до біса складна справа — ця література. Формулою тут не обійдешся. Страшно смішно, коли критик так категорично і «недвозначно» спрощує такі складні і умовні проблеми, не визнаючи, що справжня критика мусить бути творчою і що різні критики по-різному інтерпретують ті самі явища. При тому дуже досадно, що наш автор робить вигляд, ніби про Блейка як єдиного мітотворця в світовій літературі тільки вчора писали газети, а недозір Рубчак якось цієї вістки не помітив, і тому пише дурниці. Неймовірну схематичність Грабовичевого думання найкраще ілюструє така його думка: «Якщо можна порушити правило позаособовости мітів — то тільки цим двом» (78), себто Блейкові й Джойсові. Такі правила, якщо вони взагалі існують — не закон провінційного суду, що його можна прихилити до себе за допомогою дискретного хабаря.

Щоб підсумувати цю частину дискусії, я спробую зорієнтуватися в просто «мітичному» лябіринті Грабовичевих тверджень і «контратверджень» на цю тему і відтворити хід його думки: 1) Міг — це «позаособова» справа, і тому в старовину він твориться якимось «наддухом» цілого племені чи народу. Тому що в старовину міти творили якісь «позаособи», а модерну літературу творять «особи» — не можна в наш час творити мітів. 2) Тільки два генії з дуже специфічними талантами (Блейк і Джойс) можуть зрівнятися з могутністю того колективного, народного творення, і тому вони творять міти. Інші ж (Шеллі, Кітс, Сартр, Жід) тільки повторюють певні «парадигми» древніх мітів, використовуючи їх із «сучасною доречністю». А щодо менш відомих талантів (Килина) — про них говорити в цьому контексті взагалі не можна.

Цей хід думки оснований на плутанині двох важливих проблем, які я це вже підкреслив у цьому розділі. Перша проблема — це плутання поглядів на міт у суспільних науках (де міти вважають за пояснення побуту тощо цілої групи) і поглядів на міт у певних гуманітарних філософів, які вважають міт за спробу «пізнання природних конфліктів, піз-

³⁷ Ward Pafford, *The Literary Uses of Myth and Symbol*, у кн. „*Truth, Myth and Symbol*“, Edited by Thomas Altizer et al., Englewood Cliffs, N. J., Spectrum Books, 1962, стор. 133.

нання душення людського бажання надлюдськими силами, ворожого гноблення індивіда природою».³⁸ Друга проблема, зв'язана з першою, — це плутання мітичних «парадигм» і архетипальних слідів. Бож ідеться про той «споковічний досвід», який стає для мітотворчого поета джерелом його творчості, і з нього «мають право» черпати і старовинні поети клясичних мітів, і Блейк, і Джойс, і Килина, і якийсь п'ятнадцятирічний поет, який щойно починає свій творчий шлях. Юнг пише: «Мої погляди на „архаїчні залишки”, що їх я називаю архетипами або споковічними образами, весь час критикуються людьми, які мають замало знання про психологію чи мітологію. Термін „архетип” вони часто розуміють як певний мітологічний образ чи мотив».³⁹ А Міхаель Ляндманн твердить: «Древній міт може тільки розбудити в поета архетипальні відрухи; у вислідному творі відсвіти цього древнього міту можуть бути такі далекі і несвідомі, що читач їх не зможе віднайти. А все таки, враження від твору буде „мітичним”».⁴⁰ Словом, плутається жанр клясичного міту з архетипальним «надхненням», архетипальною специфікою таланту певних поетів.

4. ВХОДИМО В МУЗИЧНИЙ ЛІС ПОЕЗІЇ. ГЕРОЙ РОГУВЛЮЄТЬСЯ МІЖ ЇЇ ДЕРЕВАМИ. Я ЙОГО ШУКАЮ. З ГУШАВИНИ КОРЕНИСТИМИ РУКАМИ ГРОЗИТЬ ЛІСОВИЙ ДІД КОЛРІДЖ

На наступному етапі своєї статті мій шановний опонент ввічливо заспокоює мене, що мої недоліки «на надужитті міту і явищ зв'язаних із ним» ні в якому разі не кінчаються (78). Наприклад, я насмілюся говорити про дійсність, не будши професійним філософом. Розмови про мітотворчість і дійсність — дуже близькі проблеми, отже, пощо їх так драматично розділювати? Це зроблено, мабуть, тому, що я раптом переходжу драстичну метаморфозу: я вже не невдалий наслідувач Нотропа Фрая: я вже «маю за ціль таку ж текстову критику», як «нові критики» (78).

У цьому прилатуванні мені приналежності до різних критичних «партій» процес приблизно такий: зробимо манекена; назвемо його Рубчаком; приберемо на кшталт «мітологічного критика»; поглянемо, як Левін б'є «мітологічних критиків»; а тоді Левіном манекена — по маківці, по маківці! Тоді приберемо його як «нового критика»; побіжимо до «но-

³⁸ *Susanne K. Langer*, *Philosophy in a New Key. A Study in the Symbolism of Reason, Rite and Art*, New York, Mentor Books, 1959, стор. 152-153.

³⁹ *Carl G. Jung*, *Approaching the Unconscious*, у кн. „*Man and His Symbols*”, Edited by Carl G. Jung et al., New York, Doubleday and Co., 1964, стор. 67.

⁴⁰ *Michael Landmann*, *Die Absolute Dichtung. Essays zur philosophischen Poetik*, Stuttgart, Ernst Klett Verlag, 1963, стор. 48-49.

вих критиків», щоб запитати їх про відношення літературного твору до дійсності; і тоді «новими критиками» манекена по... Але досить! Процес, мабуть, достатньо ілюстрований.

Передусім треба перевірити, чи «нові критики» справді не цікавляться проблемами дійсності (хоча б периферійно, як Інгарден), а чи навіть міту. Приношу перед світлий суд дві статті Кліянта Брукса: „*The Waste Land: Critique of the Myth*“ і „*Yeats: the Poet as Mythmaker*“.⁴¹ Тут бачимо цілком ясно, що критики не мусять належати ні до яких «мітологічних шкіл», щоб цікавитися подібними питаннями. Це поперше. А подруге, Брукс чи Рансом, Блакмур чи Тейт — це страшенно багатогранні особистості: хоч вони й працюють в якомусь одному загальному напрямку — вони відмовляються вкладатися в готові схеми сортування.

А коли ми вже при «сортуванні», то й тут не все в порядку. З почуттям неймовірності зустрічаємо прізвище Тріллінга серед «нових критиків». Тріллінг відомий із своїх атак на них, і підходить він до літератури з дуже відмінних методологічних положень.⁴² А ось, чому історики критики мають право філософувати тоді, коли самі критики цього права не мають, — я таки не збагнув!

Тепер хочу заторкнути закиди, зроблені мені Г. Грабовичем скрізь у його статті, і зосереджені на 79 стор., що мій опис суб'єктивний, імпресіоністичний, імпровізований. Автор сугерує, що суб'єктивна критика — явище меншевартисне, якщо вже не каригідне.

У нинішньому американському спектрі насправді існує «об'єктивна критика». Цю школу репрезентує Е. Д. Гірш; вона основує свої методи на феноменології Гуссерля і лінгвістичних теоріях де Соссюра. Але ця школа цілком периферійна. Коментатори слушно зауважують, що ніякий критик не може і не повинен бути об'єктивним, бо він тим занадто обмежує свою конфронтацію з цілістю літературного твору. До речі, це вже давно твердить один з найвидатніших учнів Гуссерля, Інгарден. Одне з заперечень Гуссерля в Інгардена зводиться до того, що літературний твір не може мати «ейдетичного», ідеального існування. Різні верстви твору не є самобутніми явищами: вони мусять проходити різні видозміни, в пропорції діяння на них суб'єктивної свідомости критика й читача.⁴³

⁴¹ В збірці його есеїв: „*Modern Poetry and the Tradition*“, New York, Galaxy Books, 1965.

⁴² За коментарями на цю тему див.: *Irwing Howe, Modern Criticism. Privileges and Perils*, у кн. „*Modern Literary Criticism. An Anthology*“, Boston, Beacon Press, 1958; *Joseph Frank, Lionel Trilling and the Conservative Imagination*, — в кн.: „*The Widening Gyre. Crisis and Mastery in Modern Literature*“, Bloomington, Midland Books, 1968, стор. 253-256.

⁴³ Див.: *Anna-Teresa Tymieniecka, Phenomenology and Science in Contemporary Human Thought*, New York, Noonday Press, 1962, стор. 27-28.

Усвідомлення, що критик повинен бути цілком суб'єктивним, панує на цілому «фронті» модерної американської критики. Близький до «нових критиків» Р. П. Бламкур пише:

Інтуїцією ми зважуємося входити в передсвідоме; а там, де є зважування і пригода, непотрібні певності значень. І не треба там підозрівати значення в непевності; там бо є жива, зростаюча *переднаукова* субстанція, без наліпок і ручок-держалки усвідомлених форм.⁴⁴

Спектр тягнеться через гуманістичних критиків, таких як Ервінг Гав, який заявляє, що «... найкраща критика це — особисте мистецтво, де сила інтуїтивної проникливості важить далеко більше, ніж приналежність до будь-якої школи чи становища».⁴⁵ І кінчається цей спектр на твердженнях дуже оригінального критика Леслі Фідлера, який каже просто, що в його розумінні критика навіть не окреме мистецтво, як для Гава, а піджанр художньої літератури.⁴⁶ Між іншим зауважу, що в порівнянні до сміливих і творчих інтерпретацій не те що Леслі Фідлера, але з-під пера «нових критиків» — мої міркування про поезію Килини були зразком положливої обережності.

Обвинувативши мене в малограмотному суб'єктивізмі (брак теоретичної й аналітичної підстави — 79, і т. д.) — мій опонент береться атакувати мої вже не «мітичні», а, цим разом, «критичні» терміни. Починає він застереженнями до моїх коментарів про епічність у деяких творах Килини. Пригляньмося до побудови цих закидів. Спершу автор каже, що «епічність» Килини я аргументую нічим іншим, як періодичними згадками про розповідну техніку. Далі він каже мені, що я «своєрідну епічність» вбачаю в тому, що «я» ліричної героїні «борсається в струменях минулого, сучасного і майбутнього, блукає між різними цивілізаціями і країнами...» І вкінці, підказуючи мені, що я нібито окреслюю епічність тільки тим, що поетеса «називає географічні місцевості», — він триюmfально запитує: «Яка тут епічність?» (79). Так від нічого іншого як розповідної манери мій критик дійшов до «визначування географічних назв» як риси, якою я ніби то окреслюю епічність.

А тепер дозвольте на декілька зауваг до самого визначення епічності в літературному творі. Г. Грабович є безапеляційним звеличником жанру, і для нього жанровий термін поза жанровим контекстом (себто, на інших рівнях, ніж дослівний, однозначний і «освячений») — перестає бути зрозумілим. Так було з мітами. Так тепер є з епосом. Епічність стилю, хоче цього Г. Грабович чи ні, — це все таки передусім

⁴⁴ Blackmur, стор. 398.

⁴⁵ Howe, стор. 29-30.

⁴⁶ Leslie A. Fiedler, No! In Thunder. Essays on Myth and Literature, London, Eyre and Spottiswoode, 1963, стор. 293.

мовна специфіка, і визначається вона розповідною манерою, що виявлена в синтаксичних конструкціях. Ось як починається дефініція термінів «епос» і «епічний» у звичайному підручнику поетичних термінів:

Розповідна поема — шляхетна у задумі й стилі, трактує ряд героїчних пригод або важливих подій і звичайно зосереджується на пригодах і успіхах даного героя. Це слово вживаємо також як прикметник, котрий описує такі поеми, а також *прикмети епічного, що знаходяться деінде.* (Підкреслення мої).⁴⁷

Але чи я визначаю епічність поезій Килини тільки розповідним враженням від них? Прощу порівняти відповідне місце «Мітів чужинки»⁴⁸ з наступним, вишуканішим, тлумаченням епічності. Крім розповідності, славетний критик і мислитель Ц. С. Люїс у Мілтоновій епічності бачить це: високу урочистість; ритуал; інкантацію; підвищеність чи величність стилю; вживання імен не тільки для звуку, а також тому, що це імена персонажів блискучих, далеких, жаклих або прославлених (див. мої погляди на Килинине застосування імени «Іфігенія»); атмосферу «великодушною суворости».⁴⁹

Тому що я в «прикметниковому» сенсі говорю про драматичні й епічні риси Килининої поезії в різних контекстах, автор питає мене, чи її стиль драматичний, чи епічний. Жанр — ні. Стиль Килини несе в собі ці дві риси. Далі, автор «драматично» запитує: «Чи маємо тут лірично-драматично-епічну синтезу»? (79). Синтезу чого? Залежно від тексту окремих творів Килини такі рівні стилю, різні характеристичні його риси — тут і там, мабуть, можуть поруч себе існувати. Зрештою, що сам автор має на думці, коли при кінці статті твердить, що «поезія Килини майже суцільно лірична поезія з виразно драматичними обертонами»? (84).

На кінець розмови на цю тему, зроблю ще одну заувагу. Наш автор саркастично питає, чи факт, що Езра Павнд писав про Китай або Італію надає його „*Cantos*“ епічності (79). Про епічність цього твору можна прочитати всюди, де говорять про його поезію. І саме Павндова «географія» бере в цих розмовах далеко не останнє місце як риса епічності.⁵⁰ Отже, іронічний приклад стає не таким уже іронічним.

⁴⁷ *Babette Deutsch, Poetry Handbook. A Dictionary of Terms, New York, The Universal Library, 1957.*

⁴⁸ «Сучасність» за лютий 1968, стор. 47-49.

⁴⁹ *C. S. Lewis, The Style of Secondary Epic, у кн. Approaches to the Poem. Modern Essays in the Analysis and Interpretation of Poetry, San Francisco, Chandler Publishing Co., 1965, стор. 21.*

⁵⁰ Як відомо, Павндів твір побудований на міті про Одиссея — міт цей перевтілений у досить поширену епічну поему Гомера. Про зв'язок Гомера і Павнда див., наприклад, *Forrest Read, A Man of No Fortune, — в кн.: „Erza Pound. A Collection of Critical Essays”, Edited by Walter Sutton, „Twentieth Century Views Series”, Englewood*

Підходимо до місця статті Г. Грабовича, де він обвинувачує мене, що я з англійського поета і мислителя Самюеля Колріджа намалював карикатуру. Ця заувага мого опонента, мабуть, найкраще ілюструє нічим не виправдану, але тим не менш аrogантну зарозумілість його «атаки».

Передусім, я Колріджа ніде не *цитую*. Далі, справа цілком не в німецько-англійській романтичній теорії, а в факті, що Колрідж просто-напросто *наслідував* раннього Шеллінга. Послухавши мого опонента, я переглянув ще раз Колріджеву книгу. Там я знайшов таке: «В Шеллінгових „Natur-Philosophie“ і „System des Transcendentalen Idealismus“ я вперше знайшов дружній збіг думок з тим, що я вже був випрацював і сильно допомогу в тому, що мені це треба було зробити».⁵¹ Але це виправдання Колріджа про «дружній збіг думок» не було цілком правдомовним: Колрідж одверто користувався думками німецького мислителя і майже живцем перекладав окремі абзаци Шеллінгових праць, подаючи їх за свої. А щодо «школи», в „Biographia Literaria“ критик пише: «Ми вчилися в тій самій школі; ми були навчені тією самою підготовчою філософією».⁵²

Тепер, про поезію і дерево. Попереджаю, що в цій цілком периферійній заувазі я не мав потреби говорити нічого особливого глибокого про теорії цих двох мислителів. Визнаючи, що така метафора («коротке замикання думки» чи що) не могла бути всесторонньою, я таки не можу погодитися з моїм опонентом, що вона була карикатурною (80).

Погляди обох мислителів найщільніше сходяться на точці, безпосередньо успадкованій від Якоба Беме; йдеться про ідентифікацію Розуму й Природи як конечну ідентифікацію «об'єктивного» і «суб'єктивного».⁵³ Розум мистця, такий близький до підсвідомого, стоїть багато ближче до Природи, ніж розум мислителя. Тому що поезія є імітацією найвищого Буття, яке віддзеркалює себе саме в Природі, — поет, коли він інтуїтивно слухатиме внутрішніх «законів» поезії — мусить прийти до Природи і своїми творами наслідувати її. Про це проф. МакКензі пише, що коли поет має уяву, яка дає йому спроможність відчувати закон Природи, його розум

Cliffs, N. J., Spectrum Books, 1963, стор. 64-79. Обидва твори побудовані на насні *подорожі*, де «географія» грає важливу роль. Про це див. статтю й інші матеріали в тут наведеній збірці.

⁵¹ S. T. Coleridge, *Biographia Literaria; or Biographical Sketches of My Literary Life and Opinions*, New York, Leavitt, Lord and Co., 1834, стор. 92. На жаль, стандартного видання цього твору, що вийшло в Оксфорді 1907 року за редакцією Кросса, немає зараз у мене під рукою.

⁵² Там *таки*, стор. 93.

⁵³ *Bobdan Rubchak*, *The Poem's Universe. Schelling's Influence on the Early Criticism of Coleridge and Belinskij*.

Праця прочитана на семінарі проф. Едварда Василюка в Чикагському університеті, восени 1963 року.

мусітиме організувати поетичний твір за цим законом.⁵⁴ Звичайно, дискусії на цю тему бачимо, мабуть, в усіх інтерпретаторів Колріджевої критичної методи. Англійський критик Франк Кермод включив у свій есей про романтичну образність розділ «Дерево». Цей розділ трактує якраз про теорії в „Biographia Literaria“.⁵⁵

Це підтверджується й есеїстичним стилем самого Колріджа. Ось як знаєць англійського романтизму М. Г. Абрамс говорить про образність у Колріджеві «Біографії»:

Якби його метафори ожили, ви побачили б, що всі предмети критики скорреалістично розвиваються в рослини і частини рослин, які ростуть у тропічній рясноті. Автори, персонажі, поетичні жанри, поетичні пацажі, слова, розмір, логіка — стають зернятими, деревами овочами, корою і соком рослин.⁵⁶

І справді, в Колріджа знаходимо порівняння поетичного генія до рідкісної рослини.⁵⁷

Г. Грабович читає «однопляново». Побачивши очевидний факт, що моя замітка про поезію і дерево виключає проблеми так званої «органічної єдності» твору (за якою, для критика романтичної традиції, вся поезія мала б своєрідно «рослину», себто органічну організацію) — він зразу ж кинувся кпоти. А треба було подумати про трохи ширше становлення проблеми: про романтично-ідеалістичну теорію («органічна єдність» є тільки одним з її похідних «продуктів»), філософію крєвности поета і природи, проти якої *Килинині героїні так очевидно бунтуються*. Поетеса не погоджується з думкою, що творець має усвідомити несвідомі закони природи і в своїх творах намагатися зблизитися з тими законами. Усвідомивши їх, ліричні героїні Килини вважають їх за щось собі вороже, і тому борються з ними — з тією «загрозливою *іншістю*» природи. Отже, поезія тут не зближує поета з Природою, а скоріше навпаки.

Також моєму опонентові *чому*сь (він бо ніколи не прозраджує чому) не подобається моя згадка про відомі категорії цього критика *fancy* й *imagination* («фантазія» й «уява»). Хоч ця — знову побічна — заувага могла узагальнити ці дуже складні терміни-поняття, вона однак не така вже неграмотно-примітивна, як це мій опонент твердить. Все це особливо кумедне тому, що перед питанням, в якому Г. Грабович почуввається як у себе дома, — розводять руками такі знамениті

⁵⁴ Gordon McKenzie, Organic Unity in Coleridge, Berkeley, University of California Press, 1939, стор. 48.

⁵⁵ Frank Kedmore, Romantic Image, New York, Vitage Books, б. п., стор. 92-103.

⁵⁶ M. H. Abrams, The Mirror and the Lamp. Romantic Theory and the Critical Tradition, New York, The Norton Library, 1958, стор. 169.

⁵⁷ Coleridge, стор. 259.

літературознавці й поети, як Аллен Тейт (про це згадую на початку статті).

Беручи до уваги шість-сім останніх рядків пасажу з «Мітів чужинки», що його цитує мій опонент (81), — подам свої причини для згадки Колріджевих категорій у цьому контексті. Передусім, що каже про них сам Колрідж?

Уява (imagination) розтоплює, розсіває, розсипає, щоб творити наново; або там, де такий процес стає неможливим, — вона все таки змагається за те, щоб ідеалізувати і з'єднувати. Навпаки ж, фантазія (*fancy*) не має ніяких шашок для своєї гри, крім нерухомостей і певностей. Фантазія — це, врешті-решт, ніщо інше як рід пам'яті, визволеної з порядку часу і простору і з'єднаної тим емпіричним феноменом волі, що його ми називаємо вибором та змінюваної ним. Але, разом із звичайною пам'яттю, фантазія мусить одержувати свої матеріали готовими, за допомогою закону асоціації.⁵⁸

Погляньмо тепер на Килини образ, що в цитаті. З «фантазією» просто. Порівняння коня з мостом основане на зорові та пам'яті. Поглянувши на міст, лірична героїня «пригадує» ряд подібних феноменів, і вирішує вибрати з-поміж них коня. З «уявою» — трохи складніше. У Килининій цитаті центральну роль грає епітет «безсмертні», що його дано коням. Це вже не «шашки певности»: два дуже далекі одне від одного поняття — «безсмертні коні» і «мости» (бож прикмета «безсмертності» сильно змінює подібність коней до мостів, особливо коли врахувати факт, що ця «безсмертність» підкреслена протиставленням «смертні коні — безсмертні коні») — поставлені поруч, щоб злитися у новому загадковому понятті. Бож справа не тільки в тому, що прикметник «безсмертний» взятий з цілком іншої сфери, ніж звичайна смертність коней: він також сам собою насичений невідомим і величним, тим підвищуючи поняття коней, а з ними і мостів, до таємничих, трансцендентальних сфер. Появляються, отже, різні-прерізні *можливості*, різні ледь-ледь відчутні образи-обертони, які *ідеалізують* образ. Ідеться вже не про «дотепне» сполучування різних елементів дійсності, а про особливе *світовідчування*. Отож я думаю, що Килинин образ — це якраз досить добра ілюстрація цих Колріджевих термінів.

Цікаво зазначити, що критики вбачають безпосереднє відношення Колріджевої «уяви» до мітотворчої енергії.⁵⁹ Вони роблять такі припущення передусім на основі коментарів Колріджа про мітотворчість Вордсворта, а також на сильно мітотворчій основі поезії самого Колріджа.⁶⁰

Послуговуючися своїм особливим даром «залізної логіки», мій опонент далі твердить таке: тому, що мої позиції

⁵⁸ Там таки, стор. 172-173.

⁵⁹ Fiedler, стор. 322.

⁶⁰ Maud Bodkin, Archetypal Patterns in Poetry. Psychological Studies of Imagination, London, Oxford University Press, 1934, стор. 26-88.

слабо (якщо взагалі) передумані, я послуговуюся парафразою (80). Автор, мабуть, чув про «ересь парафрази», що про неї говорили «нові критики», але «брак аналітичної підстави» не дозволив йому збагнути проблему до дна.

Отже, виринає рій питань: 1) Що автор розуміє під «парафразою» (адже цей термін аж просить якогось прикметника)? 2) Чи парафраза не потребує передумувань позицій? 3) Якщо Г. Грабович у поезії шукає «комунікативности», — як же сам він може обійтися без парафрази? Адже теоретик «поезії раціонального значення», Айвор Вінтерс, підкреслює, що «багато поезії не можна парафразувати, і тому вона дефактивно». ⁶¹ 4) Чи це правда, що «в основному сама критична техніка» в моїй статті — «це парафраза» (80)? Адже кілька сторінок перед тим сам Г. Грабович «заявляв», що «Рубчак має за ціль текстову критику (принаймні він уживає такі методи)» (78). 5) Чи «імпресіоністичний твір» або «мовно-уявна імпровізація» і «парафраза» — те саме? Два останні питання, до речі, принципові: коли парафраза як самоціль є негативним явищем, парафраза як один із засобів — не тільки бажана, але конечна. А коли ми повернемося до «Мітів чужинки» і прочитаємо там, що «поетичне світосприймання — це тільки шкаралуца, що в ній міститься найголовніше: мистецтво самої поезії», і що «не можна говорити про одне без другого», ⁶² — ми переконаємося, що я був свідомий і вартостей, і небезпек парафрази. Далі — «імпресіоністичний твір» небезпечно зближений із творчим читанням тексту, творчою *інтерпретацією* тексту.

Атака на зловживання парафразою і разом з тим, мабуть, найуважливіша і найширша дефініція її різних родів, знаходиться в одному з дуже важливих «документів» «нових критиків» — в есеї „*The Heresy of Paraphrase*“ Кліянта Брукса. ⁶³ Але критик ні в якому разі не відкидає техніку парафрази цілком. Він твердить, що спроби творчого парафразування допоможуть нам зрозуміти твір, якщо ми не вважатимемо парафразований матеріал за внутрішнє ядро такого твору і якщо ми не повіримо, що він — єдине значення твору. Приглянувшись до мого трактування таких рис Килининої поезії, як метафора, композиція, звукове оформлення, ритміка, читач побачить, що, крім парафрази, я намагався шукати «центрів» Килининих поезій ще й іншими шляхами. Він так само твердить, що «творче читання» (*reading of the poem*) — багато корисніша справа, ніж «логічна парафраза».

Це ще питання, чи мої огляди окремих віршів Килини — парафраза в звичайному сенсі. Це скоріше «творче читання» віршів Килини, оте виростання мого зрозуміння її пое-

⁶¹ *Ivor Winters, The Experimental School in American Poetry*, у кн. „Approaches to the Poem”, стор. 147.

⁶² «Сучасність» за лютий 1968, стор. 33.

⁶³ У збірці його есеїв „*The Well Wrought Urn. Studies in the Structure of Poetry*”, New York, Harvest Books, 1963.

зії, про яке я згадував на початку цієї статті. Але тому, що мій опонент не пояснив, що саме він розуміє під парафразою, — дальша розмова на цю тему неможлива.

Між іншим, дехто висловлюється про «ересь парафрази» досить таки дотепно: «Коли найнедосвідченіший кандидат на доктора починає виступати проти „еретиків парафрази“, ортодоксальність закону „ересі парафрази“ стає нестерпною, і хтось уже чіпляє на церковні двері декларацію: „Поезія — це тільки її ідеї!“ „Поезія — це тільки думка!“ і т. д.».⁶⁴ Хоч мій опонент уже ревно читає на церковних дверях декларації про «сучасну доречність» поезії — він ще не зважується пуститися берега і кинути те, що для нього тепер мало б здаватися пустою, вже пережитою модою.

Тепер про «спітворення поезії читачем». У цьому показовому пасажі, а вже особливо у прикладах (82) — мій шановний противник «спритно боронить свій тил», зробивши дуже важливу заміну. Замість більш або менш «закритих» поезій, він всуває в розмову твори з певним ідейним зарядженням, все ще «закритим» — але все таки відчутним. І замість говорити про спосіб існування цих творів, — він говорить виключно про їх «ідейний зміст». Але в цій «спритній» заміні відбувається ще одна — навіть «спритніша» — заміна: згадуючи «Гамлета», автор ні словом не натякає на героя п'єси, а говорить про Клавдія. Певна річ, з «загадковим принцом» мій опонент мав би багато більше турбот, бо про тисячі його «значень» є ціла бібліотека взаємно суперечливих інтерпретацій. І тільки крайній суб'єктивізм керує цими інтерпретаціями. «Щодо „Гамлета“, — пише Блакмур, — ми мусимо боритися і вгадувати, щоб винести з темноти головний мотив».⁶⁵

Моєму опонентові пішло ще гірше з Кафкою. Питання тут принципове: чи в розмовах про Кафчін «Замок» етичні категорії взагалі важливі? Над цим питанням, як знає кожний, хто цікавиться критикою довкола Кафки, сперечаються досі. І справа не так у тому, чи так воно, а чи інакше, — як у тому, що сперечаються, що творчо мислять.

Цей шмат свого обговорення Г. Грабович закінчує просто розтрясаючим доказом: хоч у поезії «Видиво мостів» є вигляд значенової підстави — ніде в збірці не зростає він до таких вершин, якими є «метафізично-мітичне існування» (чи автор раптом вирішив визнати таку категорію взагалі?) — бо «осягнення цієї поезії далеко скромніші» (82). Ні слова більше. А мимохідь треба зазначити, що «вигляд значенової підстави» це й є те, що ми називаємо мистецтвом. Принаймні так говорить Інгарден.

⁶⁴ Fiedler, стор. 295.

⁶⁵ Blackmur, стор. 377.

Переходимо до Грабовичевої критики моїх міркувань про ритмічні аспекти Килининої поезії. У зв'язку з цією проблемою хочу знову звернути увагу на авторове читання мого тексту. У моїй фразі «пора підкреслити, що моє відокремлювання засобів поетеси є цілком штучне, зумовлене потребами опису», що її мій опонент цитує (83), — натяком на «приватну критику» і не пахло. Звичайно, мене переконає тільки «приватна критика». Але, як видно з контексту, у цій фразі я говорив просто і відому істину: поетичний твір — це єдність, де всі засоби разом творять художній ефект, і де, мовив Вордсворт, треба убивати, щоб розтинати й аналізувати.

Подібне лжечитання трапляється кілька рядків нижче, в Грабовичевому обговорюванні ритміки Килининої поезії. Накреслю «діалектику» думок у цьому його пасажі. 1) Спершу мій опонент каже, що я пробую (масивно!) виправдувати ритмічні слабості Килини за допомогою «нової концепції метрики» (83). 2) У «Мітах чужинки» чорним по білому написано, що хоч у Килининих рядках трапляються метричні тенденції, ритміка в Килини не накинена зовні, схемою метру.⁶⁶ 3) Мій опонент цитує з тієї статті подібний пажаж; отже, можна сподіватися, що про метрику як центральну ритмотворчу енергію він говорити не буде. 4) Такі сподівання заводять, бо в решті цього обговорення Г. Грабович каже, що Килинині рядки не піддаються різним метричним засобам аналізу, отже тому в Килини метрики немає (83). І аж тепер приходить «пуанта»: Г. Грабович знову пригадує, що про метрику я не говорив, і пише: «Якщо говорити про так загально окреслену „ритміку“, як нам пропонує автор, то силою факту якоїнебудь структури вірша вона мусить існувати». І тріумфально проголошує: «Така тавтологія нам уже відома» (83). Дозволю собі на малу аналогію. Студент медицини складає іспити з якоїнебудь анатомії. Професор просить описати структуру руки. Студент відповідає: «Якщо говорити про руку, як мені пропонує екзамінатор, то силою факту будь-якої структури тіла вона мусить існувати. Така тавтологія нам уже відома». І набурмосено виходить із кабінету.

Отже, навіть мій опонент бачить, що в Килини є якась ритмічна енергія, яка робить з її віршів саме вірші, а не, скажемо, новелі. Якщо ми погоджуємося, що метрика тут грає незначну роллю — що саме робить із її віршів вірші? Мої спроби обговорити це питання Г. Грабович відкидає як ніби «непрофесійні». Вони, можливо, «непрофесійні» (дякувати Богу!) — але вони також не покриті мохом глибокої старости.

Мій опонент твердить, що розрізнювання ритму й метрики — дискусійне питання, а теорії «широкої ритміки» переважно стосуються прози. Як доказ, він недбало називає два призвища: Сіверс і Руц (83). Філолог Едвард Сіверс напи-

⁶⁶ «Сучасність» за лютий 1968, стор. 45.

сав свою книгу про ритміку („*Rhythmisch-melodische Studien*“) — 1912 року. Оттомар Руц — оригінал, який проповідував теорію, що ритм тіла впливає на ритм твору, написав дві книги на цю тему — „*Musik, Wort und Körper als Gemütsausdruck*“ і „*Sprache, Gesang und Körperhaltung*“ — 1911 року. Багато води пропливло за півсторіччя: напір піввільного і вільного вірша примусив теоретиків передумати своє становище до цієї проблеми.

Так, підсумувавши величезну кількість поезії, яка не піддається метричній аналізі, Джон Кров Рансом пише: «Єдиний спосіб уникнути публічного скандалу є зрозуміння, що авторитет метрів проходить або й уже пройшов... Це значить, що ми мусимо пробувати щось інше». ⁶⁷ Молодий дослідник Бенджамін Грушковський твердить, що першим кроком у таких шуканнях мусить бути суворе відділення поняття ритму від поняття метрів у поезії. ⁶⁸ Він не сумнівається, що існують поетичні ритми без метрики — так як існують вірші без метафор. ⁶⁹ Ба більше: «Феноменологічні свідчення показують нам, що вільні ритми можуть мати „ритмічнішу“ і менш „прозаїчну“ силу, ніж багато метричних текстів. Можна ж детально показати, що вони часто досконало організовані, і ні в якому разі не є межовою зоною між поезією і прозою». ⁷⁰

Які фактори, на думку Грушковського, складаються на ритм кожного, навіть «метричного», поетичного твору?

...метричні ряди і їх відхилення від ідеальних норм; границі слів і їх відношення до границь стіп; синтаксичні групи і павзи, і їх відношення до метричних груп (рядок, цезура); синтагматичні співвідношення; повторювання і протиставлювання звуків, значених елементів і т. д. (Підкреслення мої). ⁷¹

В іншому місці статті, Грушковський уже цілком не зважає на метрику:

Поезія гебрейської Біблії — «природна» система вільних ритмів — побудована, в основному, на цьому принципі. «Рядок» складається з двох (рідше — трьох) простих груп, звичайно цілком або частинно паралельних у своїй синтаксичній і семантичній побудові (підкреслення мої). Ці основні групи нерівні; всілякі спроби справляти текст, щоб одержати суворе чергування стіп — нонсенс із будь-якої текстуальної точки зору... Та

⁶⁷ Наведено в: *Benjamin Hrushkovski, On Free Rhythms in Modern Poetry*, у кн. „*Style in Language*“, Edited by Thomas A. Sebeok, Cambridge, Mass., MIT Press, 1960, стор. 174.

⁶⁸ Там таки, стор. 178.

⁶⁹ Там таки, стор. 180.

⁷⁰ Там таки, стор. 185.

⁷¹ Там таки, стор. 180-181.

й зрештою воно непотрібне. Ритмічне враження триває, не зважаючи на всілякі «нерегулярності».⁷²

Коли порівняти все це з відповідними пасажами в «Мітах чужинки»,⁷³ побачимо, що я аж так далеко не відбіг від найсвіжіших поглядів на цю справу, і півсторічна давнина Руца, разом із Сіверсом, була мені навряд чи потрібна.

Оригінальна Грабовичева «пуанта» і до цього пасажу. З якоїсь причини цитуючи цікаву і поширену думку про «контрапунктальне відношення ритміки до розмовної мови» (83) (яку він знайшов у Тинянова, що про неї так багато сказано і в «Мітах чужинки», і в цитованій статті Грушковського), Г. Грабович виконує свою «фінальну естокаду»: «Не треба доводити, що такого насильства в обговорюваних віршах немає, хоч є інші насильства» (83). Хоч це припущення таки варто було б довести — справді є інші насильства, бож Килина творить мистецтво, і справді *такого* насильства немає, чи точніше — мало. А чому його мало — критик легко довідається з «Мітів чужинки». Пораджу, де шукати: там, де я говорю, 1) що в Килини мало суворої метричної ритміки; 2) що розмовна інтонація є домінантним організуючим фактором. При цій парі умов формула Тинянова (чому, саме Тинянов? Адже цю думку проповідували вже російські символісти) не має ніякого значення для викладу п. Грабовича; вона мала б значення при обговоренні цілком інших поетів, таких, як Лесич «середнього» періоду.

Але, Боже... Тинянов дуже елегантне, в таких розмовах, прізвище.

6. АЖ ГУЛЬК — КНЯЗІВНА! ВОНА СПІВАЄ ЧИ ТІЛЬКИ ПРИКИДАЄТЬСЯ? СЛУХАСМО. ГЕРОЙ КІНЧИКОМ СПИСА НЕПОМІТНО ШКРЯБАЄ СВОЮ АХІЛЛЕСОВУ П'ЯТУ

Нарешті мій опонент відходить від теорії. З жалем покидаємо залю лекцій і входимо в лябораторію, де в майже, я сказав би, стерилізовано об'єктивних умовах триває робота над практичними дослідями.

Після того, що вже в нас про Килину було написано — Г. Грабович приходить до нас із жменюю притьма схоплених загальників. Коли приглянемося до них, побачимо, що під сальвами «науковости» й «ерудиції» нашого автора жебонить голос критика-аматора, який поводитьсь абсолютно безпорадно (але тим не менше безцеремонно) перед явищем нової поезії. Дозвольте собі зробити зіставлення двох цитат:

Безперечно найкраще вдаються ті вірші, що без претенсій до філософування чи до фантастично-надприродної проникливости описують інтимні переживання.

⁷² Там таки, стор. 189.

⁷³ «Сучасність» за лютий 1968, стор. 46-47 і т. д.

Чи не показують ці коротенькі промінчики, що...
десь там у глибинах його творчості, живе і тужить справжній художник, який мав би силу обійтися і без викривленого дзеркала та просто глянути на світ Божий власним оком.

Цитата, що написана сіро — Г. Грабович про Килину (84). Цитата, що написана барвисто — Сергій Єфремов про Михайла Яцкова.⁷⁴ Здавалося, що про «описування інтимних переживань» уже не буде. Але настає регресія. Бо хоч обидва критики міряють літературу майже однаковими мірками, моему противникові ще таки далеко до стилю, ерудиції й справді дотепного гумору (див. його статті проти Семенка) Єфремова, якого вже передсимволісти вважали за надто старомодного. Цікаво, доки будемо тупцювати достеменно на одній і тій самій точці в критиці, в політиці, в суспільному житті? Група фабіанців, на знак повільного поступу своєї видозміни соціалізму, не без чудової англійської самоіронії, вибрала була за свій герб черепаха. На жаль, чи, може, й на щастя, у нас такого дару самоіронії немає. А то довелось би, їйбогу, вибирати рака!

Але для умовних правил гри прийнявши, що «інтимні переживання» є критерій критики, — чи є вони в поезії Килини? Не йдеться ж бо про суб'єктивізм, про «стратегію» критика абож про екстравагантність погляду: про творче, хоч часом можливо й переяскравлене, читання поезії. Ідеться про незрозуміння основних рис творчості Килини, про брак співпочуття з рядками, що перед критиком. Чи Г. Грабович справді не побачив, що Килина послуговується «персоною», «маскою», збірною героїною, яка має символізувати багато більше, ніж «інтимні переживання» однієї людини? Між іншим зауважу, — свідомо вчиняючи «помилку наміру», — що намагання дійти саме «антиінтимних ефектів» і постійне «маскування» своїх «переживань» поетеса вважає за плянове творче завдання. Коли ми вже при «сповідях», зауважу також, що поетеса систематично і наполегливо вивчає стародавні культури Близького Сходу й мітологію різних народів, щоб перевтілювати це знання в своїх творах. Але я погоджуюся, що така біографічна інформація не може бути аргументом у критиці, і на цю тему мовчу.

Натомість говоритиму про термінологію — цим разом авторову. Автор уводить у свій огляд термін «пародія», застосовуючи його до Килининої поезії «Моя чорна кобила» (84). Виринають два питання: 1) пародія в якому сенсі (адже пародія може бути «високою») і 2) на що? (пародія ж мусить мати якийсь об'єкт. З того я мушу винести досить неприємний, принаймні для мене, висновок: тому, що я «невчений», мені терміни можна вживати тільки за словником;

⁷⁴ Сергій Єфремов, Історія українського письменства, Київ-Львів, Українська накладня, 1919, т. II, стор. 268.

вченому ж Грабовичеві дозволяються навіть найнедоречніші «вольності». Своїм терміном, до речі, автор заблукав близько правди: вірш — «висока» пародія на духовість народної пісні (не конче української — скоріше еспанської).

Із запальним ентузіазмом Колюмба автор «відкриває» уже тисячу раз обговорювану Америку Килининої поетичної мови. З великим обуренням, що переходить у священний гнів жерців мовного вівтаря, гримить він про те, що «часто її вірш звучить як невдалий переклад з англійської» (84). Я мушу вітати Г. Грабовича з тією щасливою обставиною, що на відміну від Емпедокла він не висловив своїх міркувань віршем: у «Сучасності» є добрі мовні редактори, які критичну статтю можуть сісти й переписати, але вірші мусять залишати в спокої. А з другого боку — шкода. Читачі неспроможні бачити пікантної кумедності цієї ситуації. Це ще велике питання, чи поет мусить володіти тільки мовою якою він пише вірші, а чи також у цих віршах мусить показувати досконале знання мови, якою інші пишуть. Я думаю, що *відчуження* Килининої мови допомагає своєрідній атмосфері в її творах. Але це окрема проблема. А ось критик, який повинен цілком вжитися у внутрішню мову твору, мусить мову в загальному знати далеко краще, ніж її знає Г. Грабович.

Я цілком не розумію авторового обурення з приводу моїх зауваг про Килинині рими й асонанси (85). Чи Г. Грабович пробує сказати нам, що поет, який не хоче або не вміє римувати повними римами — не поет? Таке твердження ще могло б «пройти» у 18 столітті, але сьогодні воно смішне. Я чув про одного таборового графомана, який чарував гімназисток тим, що годинами плів їм романтичні небилиці в бездоганно заримованих куплетах і катренах. Кажуть навіть, що гімназистки на таке йшли.

З «Мітів чужинки» мало б бути ясно, що Килина почуває себе найкраще в «розповідній» інтонації, де рими не завжди повні і асонанси не завжди в клявзулі (див. про те зауваги Лободовського⁷⁵). Ми бачимо, що коли вона пробує втискати свою поезію у форму шекспірівського сонета — це їй не так вдається, як її «природний» стиль. Чи це якимось чудом має довести, що вона повинна писати не своїм «природним» стилем, а якимось іншим?

Про факт, що приблизна рима може бути сама собою цікавіша, ніж точна рима (бож рими вичерпуються) — не може бути сумніву. Зрештою, всі ці справи такі відомі, що не могли поминути й Г. Грабовича, особливо коли він не тільки згадує, але й читає «опоязовців». Отож підозріваю, що його «поучення» про рими народилося тільки з бажання «потягнутися» за калямбуром на слові «натягати» (85).

⁷⁵ *Józef Łobodowski*, *Młody las na obczyźnie*, у ж. „Kultura”, październik 1960, стр. 56.

Як мій опонент прочитав у «Мітах чужинки» — часом синтаксичні ходи, самі собою, в Килини творять образи.⁷⁶ Він це наново «відкриває» і дуже з цього незадоволений (85). Знову поставимо кілька запитів: 1) Чи «спекуляція на двозначностях» гріх проти поезії? 2) Чи абстрактність — гріх проти поезії? 3) Чи в Килини вона справді є? 4) Чи «наївні риторичні зіставлення» («Так — ні», «Молодша — старша», «Бути — не бути») — гріх проти поезії? 5) Чи Килина їх справді не втілює динамічно, живо, конкретно?

На перше питання відповідає Вільям Емпсон у своїй класичній праці „*Seven Types of Ambiguity*“. Тому що ціла книга про різні роди «двозначностей» і «багатозначностей» в поезії — цитувати з неї неможливо.

Друге питання постало через Грабовичеву «спекуляцію на двозначностях», але не в поезії, а в *полемичній* статті. Бож автор не оповів нам, що він розуміє під терміном «абстрактність». Наприклад, «абстрактний вірш» у визначенні поетеси Ідіт Сітвелл — це твір, оснований виключно на слухових вартостях. У Килини такого немає, хоч є воно в Семенка, Шкурупія, Хмелюка. Ще одне з маси визначень абстрактності в поезії — це вживання понять-абстракцій. Це риса декого з французьких романтиків чи англійських вікторіанців і таких американців, як Емерсон і Ловелл. У модерній поезії такі абстракції часом застосовуються як свідомий поетичний засіб (наприклад, умисне чергування абстракцій із дуже конкретними, відчутними образами в поезії Воллеса Стівенса).

Третє питання: чи є вони в Килини? Їх дуже мало, а коли вони трапляються, то вжиті цілком свідомо, як засіб «знеосіблення». А щонайголовніше, вона їх дуже цікаво конкретизує: «трагедія» — яка — «джмелів». «Шукання» — чие — «хрущів».

Щодо четвертого питання: хто сказав, що синтаксичні зіставлення самі собою не можуть служити як ефектовний поетичний засіб? Несподіваність протиставлення, коли вона виконана художньо, може сама в собі давати дуже цікаві наслідки. Але чи Килина залишає ці «риторичні зіставлення» (де цілком умисна наївність грає переважливу художню роль, де в чому подібну до своєї «наївності» стилю Кафки, на тлі котрої тим гостріше зарисовується жах) — схематичними, незаякореними в своєрідно переміщену конкретність? Пригляньмося хоча б до тих прикладів, що їх цитує Г. Грабович (85). У першому прикладі маємо протиставлення «старша — молодша», «мудріша — дурніша». І зразу ж, обіч кожної пари, появляються дуже свіжі конкретизації: «від молотка — від каменя», «від гриба — від води». Далі йде скісне протиставлення «знаю — не чула», яке зразу конкретизується не тільки поняттям «казки», але й числом «сімсот». «Народилася — умерла» дуже цікаво індивідуалізується при-

⁷⁶ «Сучасність» за лютий 1968, стор. 50-51 і далі.

ставкою «напів», яка зразу ж примушує читача уявляти. Так конкретизує казка, старовинна загадка, міт.

Отже, відповідь на п'яте питання коротка: як може критик називати абстрактними радки, які аж кишать кольорами, жестами, предметами, краєвидами?

Правда, в кінці цього пасажу Г. Грабович «конкретизує» свій закид, досить непоінформовано запитуючи: «Чи можна заперечити, що вільна асоціація в поезії — це абстрактність?» (85). Справа в тому, що вільна асоціація може бути основана або на абстрактності, або на конкретності. Немає сумніву, що в мистецтві, як і в психоаналізі, вона найчастіше обертається довкола конкретних образів і понять. Безумовно, вільної асоціації в Килини, на відміну від, скажемо, французьких чи латиноамериканських сюрреалістів — страшенно мало. Немає її в уривках, які цитує автор, бож сам він раніше сказав, що йдеться тут про «псевдофілософію». Йдеться про діалектику хронологічного і метафізичного часу.

Автор також «заявляє», що «сама образна примхливість» (яка, пригадаємо йому, вже сама собою заперече абстрактність) і «мозаїчність ефектів» притуплює «організацію структури» (85). З такими критеріями довелось би Г. Грабовичеві викинути на смітник цілі гори модерних шедеврів, які побудовані саме на «мозаїчності ефектів», часом за рахунок структури. До цієї теми рекомендую першорядну студію Альберта Кука „*Prisms: Studies in Modern Literature*“.

Грабовичева критика Килининої поезії кінчається смертоносним закидом: у Килини не все в порядку з «комунікативністю». Страшенно вже скучно говорити в наш час про всі ті «рівні комунікативності», про ті *ways of perception, theories of artistic communication, levels of meaning*, котрі сьогодні обговорюються в кожній хрестоматії літератури для вищих клас американських середніх шкіл. Отже, дозволю собі пройти мимо, навіть не поглянувши, а щільно заплочивши очі.

Дуже досадно спостерігати, як критик робить тут те, що і в огляді моєї статті: позичає звідусіль різні критерії, формулки, «закони», подає їх не винахідливо-творчо, а так узагальнено і недбало, що ми їх не розуміємо, і тоді приміряє їх якнебудь до даного матеріялу. Звичайно, що з арбітрарно вибраними зовнішніми мірками матеріял узгоджується більш-менш випадково. А коли матеріял не узгоджується — критик матеріял, а не мірки викидає за борт.

На кінець хочу висловити одне прикре застереження. Автор обіцяв нам на початку статті, що всі положення «Мітів чужинки» він або заперечить, або ж спростує. У кінці статті автор досить вільно позичає багато з них для власних потреб. Народжуються з того два припущення: або не всі формулювання «Мітів чужинки» треба було так гойно заперечувати; або ж, коли авторові забракло власних думок (себо на першому слові його огляду творчості Килини) — він мусів піти на смітник і трохи там поритися, щоб пошукати за тим, що так недавно був викинув.

7. НА ГЕРОЯ НАПАДАЄ ЗГРЯЯ РОЗБИШАК (МОЇХ ПОПЛІЧНИКІВ). ВІН З НАМИ БОРЕТЬСЯ, ВИБИВАЮЧИ МЕНІ З РУК ЧАРІВНИЙ МЕЧ ЕЛІОТА

Як драматург, Г. Грабович залишає найважливішу частину своєї статті на кінець. А це центр і мета Грабовичевого писання — здемаскувати перед громадянством кодло шарлатанів, які ось уже п'ятнадцять років обдурюють публіку, яка «тупо» стоїть і по-бидлячому не помічає їх цинічних злочинів супроти рожевої Музи Поезії.

Передусім принципиове застереження. Я дуже серйозно протестую проти того, щоб хтонебудь говорив про мою «формальну та духову ідентичність» із рештою членів Нью-йоркської групи. Не маю сумніву, що ці застереження має кожний член групи. Якби Г. Грабович не тільки писав про членів групи, але також читав їх твори — він напевне цього не сказав би.

Далі Г. Грабович запевняє нас ще раз, що найголовнішою передумовою поезії є комунікація. Вперто тримаю очі заплющеними! Але для Грабовича є ще одна передумова для поезії (Боже, і чому він дає тій бідній поезії так багато передумов!). Ідеться про наставлення одиниці (до чого: до комунікації? до поезії? до читача? до громади?), її розуміння своєї ролі (перед ким? Читачем, критиком?) як поета і критика (86). Я завжди думав, що роля поета — писати поезію, а роля критика — її читати. Виходить, ще є інші ролі. Які? Може, Г. Грабович «не передумав своїх позицій», коли, кілька рядків пізніше, назвав вартисним кроком групи «зривання патріотично-громадських пут» з поезії (86). Може, треба швиденько пошукати за порваними кінцями тих пут і пробувати їх якось знову зв'язати до купи?

Наш опонент далі підказує, що потворний розквіт Нью-йоркської групи стався передусім через «загальну тупість», потурання й апатію навколишнього еміграційного суспільства (86). Бувши, мабуть, слабо поінформованим в українському житті, він не знає, що на що вже, але на «апатію» група таки не може нарікати. Про неї написано сотні навряд чи апатичних, а до «третьої крові» пристрасних статей. Новий апостол «сучасної доречности» таки сильно запізнівся: дослівно кожний його закид Нью-йоркській групі був уже співаний і перспівуваний, часто в далеко «танцювальніших» мелодіях. Безперечно, тепер, коли Г. Грабович здогадався додати й свої два гроші, пристрасі потухли. Люди ж бо погодилися з існуванням групи і приймають її більш-менш нормально, звертаючи більше уваги на твори окремих її членів. Але переглянувши еміграційну пресу за останні три-чотири місяці, наш шановний опонент здивувався б, скільки колючок то тут, то там він ще знайшов би.

Але авторова непоінформованість не обмежується еміграційним літературним життям. Він бо оповідає нам, що в українських неокласиків було ясне почуття класичних —

наприклад, парнасіяньських — вимог (86). Наприклад, в кого з них? Наприклад, у Филиповича? Чи, може, в них також, на думку Г. Грабовича, була «формальна та духовна ідентичність»? Сильно рекомендує есей Юрія Шереха «Легенда про український неокласицизм».⁷⁷ Від мітів до критики, пане Грабович, від мітів до критики!

Далі, Г. Грабович говорить про прикмету «експериментації без обмежень» в поетів групи (86). Це, до речі, поза межами Радянського Союзу не можна назвати навіть своєрідним формалізмом, бож ці два поняття одне одному суперечать, як і суперечить «експериментації без обмежень» пізніша авторова заява про «самовдоволену вишуканість» групи (86). Але до теми. Отож запевняю Г. Грабовича, що в поетів групи «експериментації без обмежень» *немає*. Може робити таке враження хіба найновіша поезія Юрія Тарнавського, де відчуваємо різні складні ходи образности, подібні до вільної асоціації, але коли приглянемося до цієї поезії ближче, — побачимо, що там самообмеження межують із законами математики. Експериментація й «вільна рука» є в творах членів групи до тієї міри, до якої кожний справжній мистець, консервативний чи модерний, експериментує кожним жестом своєї *вільної*, себто творчої руки. А щодо обмежень — які можуть бути для мистця обмеження, крім *самообмежень*?

Повернемося до «пут». Автор твердить, що цей брак «обмежень» — наслідок «першого і вповні вартісного кроку, коли зірвано патріотично-громадські пута з поезії» (86). Спасибі, «парафразуючи» ще одного поета, за комплімент, але він не на нас шитий. Для інформації Г. Грабовича — ці пута зірвано давно. Писати на громадсько-патріотичні теми перестало бути обов'язковим уже на початку століття, з народженням «Молодої музи», «Української хати», потім «аспанфутів» на Україні, «Митуси» і «Назустріч» у Львові і т. д. Можна сказати, що в середовищі Нью-Йоркської групи перестало бути обов'язковим *не писати* на патріотично-громадські теми. Ця проблема в нас «дужкована», нульова. І тому мої колеги і я часто звертаємося до такої тематики, по-своєму перевтілюючи її.

Зрештою, я таки повторюю, що не розумію, чому речник «сучасної доречности» раптом так зрадів з приводу зірвання цих пут. Правда, не знаємо, що автор під цією «доречністю» розуміє. Чи не поєднана вона якось із деякими, модними тепер, поетичними маніфестами в університетських журналах США й Європи? Якщо так, тоді з цього парадоксу залишається зробити єдиний висновок: американцеві вірш проти війни у В'єтнамі писати можна, а «діп'істові» проти окупаційної влади в його країні — зась; американцеві римований памфлет проти гноблення негрів писати можна, а «ді-

⁷⁷ Юрій Шерех, Не для дітей. Літературно-критичні статті й есеї, Нью-Йорк, «Пролог», 1964, стор. 97-134.

пістові» проти гноблення «білих негрів» — своїх земляків на Україні — зась; американцеві вірш проти поліції на «кампусах» писати можна, а «діпістові» проти перманентної поліції в українських університетах — зась.

Зрештою, навіть у її найзагальніших обрисах, «сучасна доречність» нас, поетів «середньої генерації» на еміграції, захоплювати не може: після Еліотів, Стівенсів, Павндів, Бретонів — вона може бути курйозною новинкою; після безперервного струменя «доречних» поетів в українській літературі — вона нам якось не здається такою вже «сучасною». Отже, йдеться не про «патріотично-громадські», а інші пута. І ще одне: наша ціль *не* бути співзвучними з західною поезією. Наша ціль — писати по можливості добру і по можливості *власну* поезію.

Далі наш опонент говорить про нашу ізоляцію. Від чого? Автор не зрадив — доведеться знову вгадувати. Від українського суспільства ніякої ізоляції немає. Наша група завжди намагається жити в якнайтіснішому зв'язку з українською інтелігенцією, і якщо контакти рвуться, то тільки тому, що їх рвуть ті чи інші кола. Правда, нікому ми не «напихаємося», але майже ніколи не відмовляємо в співпраці, коли нас попросять.

Тепер кілька слів про «самопохвалу». Це вже поширеніший «міт», що виник «полігенетично». Давайте закопаємо його тут раз назавжди. Через усю історію літератури поети писали і пишуть про твори колег, інших поетів власного середовища. Це дуже нормально. А як справа з Нью-Йоркською групою? Тут їй, бідоласі, не пощастило. Бож, крім моєї, більш чи менш скромної, особи — ніхто з членів Нью-Йоркської групи ніколи не писав про творчість своїх колег. Та й навіть я пишу про них не тому, що вони мої особисті друзі, а тому, що їх творчість мені подобається, а я часом пишу про поетів, які мені подобаються. Так, з приблизно сорока статей, що їх я написав українською й англійською мовами — тільки п'ять було про окремих членів Нью-Йоркської групи. Пропорція не така вже тривожна.

Це щодо «нутра». А тепер щодо «зовні». Про яку це «засліплену кляку» наш тактовний опонент говорить? Про Державина чи Костецького, Барку чи Лесича, Лавріненка чи Кравцева, Райса чи Фізера? Чи бачив він хоч одну статтю когось із них про когось із нас? Чи бачив він там «засліпленість»? Навпаки, відчувається велика обережність, майже гіпертрофована чуливість на кожний наш недолік. І це добре. Бож «засліпленість» нікому не потрібна. А зрештою, це не «кляка», а гроно першорядних письменників і критиків. Щождо Грабовичевих «дослідів» над творчістю Килини, то єдина критична метода, на яку він сьогодні спроможний, це навести твір Тарнавського, попередивши його сумнівної вартості «іронічною» метафорою «пишні квіти» і окресливши єдиним «критичним терміном» — «потвора». А на таку кри-

тику в нас тепер справді немає ні місця, ні часу. Надто бо ми зайняті цікавішими справами.

8. НА ГІЛЦІ КОЛИХАЄТЬСЯ УЧЕНИЙ ШПАК І НЕНАЧЕ З НАС СМІЄТЬСЯ. МИ ЗАКРИВАЄМО ДВЕРІ, ЇХ НЕ ВІДКРИВШИ

Чи Г. Грабович справді відкрив двері до дискусії? Покищо ні. Я також їх покищо не відкрив, бо ж гра у «форцути» дверей до творчої дискусії не відкриває. «Учений шпак говорить всяк»: хтось у відповідь мені може ще щільніше цитатами загородити двері — з другого боку.

Але все це мало для мене досить важливе завдання. Я хотів спробувати вилікувати прикру хворобу, яку спостерігаю серед молодшого покоління нашої еміграції. Це хвороба переконання, що коли щось появилось в українському журналі чи газеті — воно автоматично ні до чого і його можна бити, як футбол. Хвороба трактування партнера, як «півграмотного діпіста», якого можна «застрілити» цитатою з Керенія. Хворобу намагання посадити партнера проповідями «екс катедра», живцем винесеними з університетських заль. Хвороба недбалого кидання на стіл кілька необдуманих загалників, замість безпосередньої і вдумливої критики.

На кінець скажу, що викрикнути «король голий!» — психологічно приємна і мабуть корисна справа. Але й відповідальна. Треба мати або інтуїтивну проникливість дитини, або ж досить тонко визнаватися на різних родах вишуканих тканин. Інакше хтось з юрби може буркнути: «Не бачиш, що одягнений? Не кричи».

Дуже треба творчої дискусії. Але, щоб відкрити до неї двері, треба конче відсунути з порога «святих корів».

Після „Паризького травня“ 1968 року: Чи дійсно революція?

Кирило Митрович

ДУМКИ ПРО ЧУЖИЙ І УКРАЇНСЬКИЙ АСПЕКТ ЦИХ ПОДІЙ

«Досить діл — черга за словом!» — це було одне з численних парадоксальних гасел, виписаних на паризьких мурах у бурхливі дні травня 1968 року. Воно звучить як виклик доброму глуздові, і дехто, чи краще — всі, за малими винятками, охочий віднести його на рахунок романтики та утопізму тодішніх подій. А втім, це гасло, більш ніж яке інше, є показником, чи читач зрозумів суть цих подій, чи ні; чи він по стороні консерватизму, чи дивиться в майбутнє. Якщо ви, читачу, по щирості, належите до тих, що стали в позицію заперечення, — теж не впадайте в розпач, це нормальне, нормальне... але не більше. Поспішимо ще заспокоїти читача, що не йдеться нам про повне схвалення того, що відбулося в травні 1968. Сама Франція теж повелася «нормально»: вистачило, щоб у повному розгарі «революції» генерал де Голль стукнув об стіл — і все затихло. А в наступних виборах Франція масово проголосувала за традиційні партії, а не за новаторів. У річницю травневих подій, у виборах президента Франції, ніхто серйозно не обороняв позицій «травня». Щобільше, єдиний кандидат однієї з «групокул», які брали участь у травневих подіях 1968 року, відпав при першому голосуванні, отримавши менше одного відсотка голосів... Отже все нормальне, і нема чого бентежитися...

Одначе залишається відкрите питання: чи це був справді романтичний спалах вогню, чи так багато ентузіазму й таке спонтанне заворушення в цілій країні не висловили нічого, не залишили по собі нічого? Над цим варто замислитися й пошукати належного тлумачення вищезитованого гасла. На цю тему існує вже велика бібліографія, і всюди можна знайти дещо цікаве: революціонери й консерватори однаково знаходять для себе всі потрібні аргументи. Ніби підтверджується думка Поля Валері: історія вчить усіх, чого вони хочуть...

Не історія, а дійсність примушує нас відзначити цю річницю й підкреслити деякі риси, що не втратили свого

значення. Заворушення в студентському житті тривають далі: в Америці, Німеччині, Іспанії, Бразилії й у меншій мірі деінде. Їх утотожують з проблемою расизму, колоніалізму, технократії. Але це не вичерпує справи. У Франції проблеми теж не розв'язані. Заворушення в травні 1968 року у Франції мали такий масовий характер тому, що вони були відповіддю на глибоко нуртуючі прагнення народу. Франція не боролася за свободу чи за рівність: це вже закріплені здобутки, і тут тільки деталі можна поправити (тому й нема тут виглядів на класичну марксівську чи кастрівську або маоїстську революцію). Зате Франція відчула (хоч і не проаналізувала точно), що іншого роду революцію слід здійснити: загрожена сама людина, яку модерна продукційна й інформаційна техніка зводить до розумного стереотипного автомата. «Розумна доцільність і видаїність» — ось гасла нашої доби. Видаїність, діловість, продуктивність... Французька молодь зрозуміла всю нелюдськість цього «ідеалу» й тому пішла на барикади: вона висловила бажання зміни. Це бажання могло бути не продумане, не додумане, але воно правильне. Тому нема чого дивуватися, що воно не знайшло ще своїх теоретиків і не створило свою «партію». Але з ним треба рахуватися: воно може повернутися вже з більш підготованими програмовими й людськими кадрами. Тут варто теж підкреслити, що різні марксівські консервативні течії (бо як інакше назвати їх з їхніми ідеями з-перед 50-ох років!), які думали, що прийшов їх час і так гучно використовували ентузіазм молоді, попеклися і сьогодні вже тих ілюзій не мають.

«... черга за словом!» — це означає, що прийшло усвідомлення, що людина є передусім розумною, творчою істотою і що висловом її суті є таке слово. Ми певні, що читач погодиться з цим виясненням і сподіваємося, що він відкриє з крихіткою здивовання, що він по стороні революціонерів...

А такий висновок є тим більше важливий, що йдеться про читача-українця. Чи він за кордоном, чи на батьківщині, події травня 1968 року для нього теж важливі. Над українським аспектом цих подій варто теж замислитися.

Українська молодь на чужині не байдужа до подій в університетах, які вона відвідує, до культурних, соціальних і політичних течій у суспільстві, в якому вона живе й працює. Щобільше, хоч це й природне і тільки мало бути б малою пригадкою, вона не байдужа до розвитку подій у світі, до долі тих чи інших народів, наприклад, В'єтнаму, Б'яфри, Бразилії, і до постави в цих справах уряду країни, громадянами якої вона є. Ця пригадка важлива тому, що вона вичерпно вияснює, чому українські студенти були й є учасниками рухів в університетах Франції, Німеччини, США і, може, деінде.

Така участь викликала здивовання в деяких наших громадян. У відповідь треба зазначити, що протилежний стан був би дивний і навіть непокоїв би. Наша молодь теж бачить і відчуває на собі недоліки й несправедливості існуючого стану, і вона теж рішена боротися за зміну, за краще й людяне майбутнє суспільства країни її поселення й усього світу. Нічого утопійного в цьому нема. Теж не треба дивуватися, що в цьому включенні в університетські й суспільні події можемо знайти українських студентів в усіх відтінках: між поміркованими й між екстремістами. У Франції можна знайти менших чи більших прибічників Кон-Бендіта, у Німеччині Руді Дучке, у США прихильників СДС і т. д. Загал е радше критично наставлений. Така постава нашої молоді е у великій мірі умотивована нашими внутрішніми обставинами, дуже часто ідейними розходженнями між батьками й дітьми, і не треба бути великим психоаналітиком, щоб добачати в цьому стані «перенесення» не виявленого конфлікту з української площини в загальну, чужу площину. Уявно спокійна й послухна (так, «послушна») постава нашої молоді в родинах, у молодечих організаціях та в суспільному житті прикриває її дійсні прагнення, її критицизм, які не виявляються, а це е ознакою зневіри, а не схвалення. У нашому громадському, політичному, культурному, релігійному житті панують такий плаский конформізм, такі абсурдні поділи й такі перестарілі ідейні позиції, що треба бути дійсно наївним (такі наші «батьки» в керівництві е), щоб не здогадуватися, що молодь, яка читає чужу пресу, цікавиться ідейними течіями чужого політичного світу, захоплюється культурним новаторством у своїх країнах, переживає екуменічне оновлення довколишнього релігійного світу, щоб, отже, ця молодь лишилася пасивною й послушною у нашому внутрішньому житті. Для неї створюються два світи, дві мірки: своє середовище, де «нема що вдіяти», де треба з пошаною до традицій бути присутнім, вислухати вдесьте (іноді з іронічною посмішкою) ті самі правди, приголошувані незмінними керівниками, і другий світ, де вона почувається вільною, повновартісною, рівнорядною й де з тонкістю й глибиною думки, чужою мовою, вона висловлює свої щирі почування, прагнення й свою причетність до ходу подій. Нема чого й заперечувати: у наших молодечих організаціях (СУМ, Пласт, студентські ідеологічні товариства) панує ця сама подвійність. Керують цими організаціями протягом 10—15 літ ті самі «молоді» люди й підбирають собі тільки послушних виконавців з доростаючої молоді. Не даром існує тенденція між молоддю дублювати офіційні видання цих організацій внутрішніми товариськими листками чи бюлетеніками, і то часто чужою мовою або двомовно... Своєрідна «захаяльна» література...

Вияснення просте: в нашому громадському житті нема довір'я до молоді. Мовляв, вона ще небагато знає про укра-

їнські справи, треба їй передати традиції, не допустити до асиміляції і т. д. Молодь замикають у подвійне гетто: еміграційне та групове. Багато нашої молоді навіть не поінформовано про дійсний стан нашого громадського життя, вона про дещо дізнається, хібащо з принагідних розмов або газетної полеміки. Наші пресові органи подають не критичну хроніку та огляди подій, сил та інших чинників українського суспільного життя, а тільки свої групові, найчастіше самохвальні і єдино правильні позиції. Немає одного українського часопису, який подавав би, наприклад, огляд преси. Є багато молодих, які не можуть назвати більш одного-двох пресових органів, і то споріднених, і, очевидно, не можуть собі більш-менш точно уявити, які є позиції одних і других, який справжній вахляр і який рівень політичних, мистецьких чи інших орієнтацій.

Так само наставляють молодь і до подій на Україні. Загальна, більш-менш ясно висловлена позиція — це, мовляв, «ми правильні, наша організація вже від десятків літ так каже, і події на Україні підтверджують це, навіть у нашому дусі розвиваються, ми маємо продовжувати нашу лінію, Україна цим шляхом йде й... нас чекає». Дехто це так розуміє, що дослівно портфелі розподіляє... на всякий випадок! Це вже не політичні емігранти, не «амбасадори» і навіть не тимчасові еміграційні політичні представництва, а такі керівники народної боротьби й уже готові президенти, міністри й навіть крайові й повітові керівники, адміністратори. У молоді таке викликає подвійну реакцію: читаючи дещо з документів з України, вона бачить, що там ідеться про конкретну щоденну дійсність: оборона школи й мови, свобода мистця й журналіста, принцип національної гідності й рівності, пов'язання минулого з сучасним, посилення на універсальні, плянетарні норми й права людини, народів, людства. Еміграційна преса часто стягає ці аргументи до своїх групових закутків. Молода людина схиляється до аргументів батьківщини, прагне повної згоди з її авторами. Інша реакція — це почуття ізоляції, осамітненості: невже нам жменьці тут, за кордоном, самим вибороти Україну, невже там маси народу всі надії поклали на нас? А висновки з цих не зовсім ясних питань різні: то вузько зарозумілі, то критично розпачливі. Назагал перемагає бажання впізнати українську дійсність, з її силою та слабостями, знайти контакт з ровесниками, включитися в змагання на місці, відчутти єдність з Україною, говорити про Україну й від України, а не достосовувати Україну до еміграційних програм і амбіцій. Молодь не претендує на повне знання України й українських традицій, але все вказує на те, що вона очікує, щоб її поставили перед фактами українського життя і виявили до неї довір'я, що вона зуміє належно оцінювати і робити висновки з такої

конфронтації. Тому вона скептично слухає коментарі й тлумачення документів з України й найчастіше нічого не каже... бо її не питають абож ставлять її в позицію, з якої вона мусить давати очікувані відповіді.

Одначе можна сподіватися (й подекуди воно вже здійснюється), що наша молодь не тільки в чужому університетському й товариському середовищі, але й в українському скаже своє слово, оспорюватиме пропонувані правди, включиться активно у формулювання засад і цілей нашого громадського, політичного, культурного життя. «Діти» вже більше зустрічаються між собою, ніж «батьки», й кажуть собі те, що батькам не можуть казати, і, ніби ті заручені розсварених батьків, чекають, щоб їх послухали й шанували їхні думки й рішення.

Якщо є надія, що на Україні процес оспорювання тільки поширюватиметься й глибшатиме, то є й надія, що наша молодь на чужині прислухатиметься до цього процесу, шукатиме контактів з ним і включиться в нього на внутрішньому й зовнішньому відтинку, а не причепить його до еміграційних возів. Очі її вже сьогодні звернені до Симоненків, Караванських, до Дзюб, Чорноволів, до шестидесятників і наростаючої когорти оспорювачів та оформлювачів української дійсності, а не до еміграційних божків, вождів, міністрів та інших «апаратників», які думають тільки про своє минуле й майбутнє і говорять про себе, а не про Україну.

„Ідеї, що струснули Францію“

Галина Смук

Починаючи з липня 1968 року, появилось багато книжок про події, які мали місце в Франції у травні 1968. Ця навала творів і розважань не є вже виявом самого «травня», а радше дискусією й полемікою на тому тому, що відбулося. Публіка читає їх залюбки, бо це помагає їй роздумувати над тим, що вона пережила або тільки здалеку чула, і їй приємно почути ще раз осіб, яких вона вже знає, й розглядати події, які вона не завжди зрозуміла або стояла осторонь них.

Книжка Епістемона «Ідеї, що струснули Францію» (вид-во Фаяр, Париж, 1969, 128 стор.) — дуже типова. Вона майже анонімна, якби не знати, що за цим псевдонімом ховається один з професорів факультету в Нантері — вогнища паризьких подій. Йому йдеться не стільки про його окремий погляд, скільки про «схоплення ключевих ідей», які дозволили б краще зрозуміти суть подій, а не їхнє хронологічне, політичне чи соціальне пов'язання.

Автор зупиняється передусім на тому, що він називає «знаки-передвісники». Бо треба пригадати, що бунт студентів заскочив усіх, навіть самих студентів. Епістемон стверджує, що як добре приглянутися, то багато дечого вказувало на таку можливість. Так, наприклад, ідеї, які поширювали серед молоді визначні мислителі останнього десятиліття. Передусім оспорювання, яке викликав структуралізм: ця нова течія думок викликала реакцію і традиційних гуманістів, і діалектиків історії. Структуралізм означено як ідеологію пануючої класи з метою збереження існуючого стану. У протиставленні до такого заперечення можливості радикальних змін події «травня» виглядають як ствердження історичного змагу. В психологічному аспекті важливі деякі ідеї, зокрема Роджерса, згідно з якими, «коли люди здійснять між собою повну свободу вислову, то це потягне за собою значні зміни емотивного характеру, як і особистих взаємин та спільних починів». Виходячи з цих ідей, студенти розпочали боротьбу рівночасно проти суспільства й проти університету. Це найбільше здивувало французів: вони були призвичані до боротьби студентів за університетські вольності, але ніяк не очі були серйозно трактувати їхній бунт проти суспільства.

Іншим передвісником «травня» було те, що діялося в Нантері від деякого часу, точніше — від листопада 1967. При-

чини були потрійного порядку: поперше, адміністративного — цей факультет штучно насаджений в передмісті Парижу; друга причина — університетська: в останні роки дипломи стали маловартісні, бо вони не забезпечували належного місця в суспільному житті; нащо ж тоді вони здались і яка різниця між тими, що їх мають (розумій: професорами), і тими, що їх не мають? Третя причина соціального характеру: це соціальна позиція студента — він на порозі суспільства, бажає зайняти йому належне місце, але й не хотів би втратити привілею новатора-оспорювача. Він отже витворив собі образ утопійного суспільства з належним йому місцем. Ця ідея утопії є одним з найважливіших ключевих понять для розуміння травневого студентського бунту. Утопія оживляла сподівання на нове суспільство, новий світ. Епістемон ставить тут питання: яким чином ця утопія поширилася й захопила великі студентські маси? Це тим більше, що більшість студентства не була схильна до ексцесів «скажених» нантерців. На думку Епістемона, каталізатором у цьому процесі були домагання влади та вимога сексуальної свободи. Він інтерпретує це, за модерною психоаналізою, як вияв «комплексу Едіпа», бо тільки цей чинник міг належно спрямовувати енергію цілого покоління, яке є якраз на порозі зрілості. Цей комплекс є тим більш динамічний, що в модерному світі в сексуальних справах молодь, всупереч усьому, полишена на себе саму.

У другій частині твору Епістемон розглядає значення масовості та динаміки бунту студентів. Про студентів існує фальшиве поняття як про таких, що мають все забезпечене: харч, дах, спорт; їм залишається тільки вчитися. А тим часом студентство є неспокійним прошарком суспільства: неспокій за майбутнє виявляє суперечності капіталістичного суспільства, і студенти стають носіями цієї свідомості. Це й пояснює факт, що в сьогоденському світі студентство є тим середовищем, де усвідомлюються протиріччя суспільства, і ця інтелектуальна молода верства є носієм бунту у всіх країнах, з відмінами, властивими кожній країні. «Студентство стало свідомістю суспільства».

Французькі університети зокрема відзначалися великою інерцією та наявністю малих динамічних груп, які все використовували для заворушень. У цій аналізі Епістемон залюбки посилається на розважання Сартра в «Критиці діалектичного розуму»: бажання гуманізувати університет знаходить вияв у динаміці групи, як початку, зародку гуманності.

Студенти здобули владу: окупували університет, але... не дали собі ради з владою. Вони відчули свою неміч, їх становище не дає їм змоги утримувати владу. Сучасне суспільство ніяк не приготує студентів до подібних завдань: «За два місяці ті, що брали участь у студентських розрухах та дискусіях, навчилися більше, ніж за рік студій». З чого починати: з реформи університету чи з реформи, а то й пова-

лення суспільства. Опинитися між двома кріслами — це й була невдача.

Для студента ця книжка не є ні його портретом, ні дзеркалом подій. Але вона поглиблює усвідомлення всього того, чого прагнули студенти. Навіть ті гасла, що виглядали для суспільства й для студентів абсурдними, знаходять властиве наświetлення. Аполітичний студент не знайде себе в цих думках, але вони є засудженням такої внутрішньої, за словами Гегеля, «тільки внутрішньої душі». Не впізнає себе в них і «активіст» з «грюпоюскуль»: він замкнений у психіці комбатанта або вже й ветерана і дальшими розрухами намагається втримати своє «упривілейоване» становище. Загал студентства є поза цими двома крайніми типами.

Епістемон залишає проблеми відкритими. Він не вірить, що дальші розрухи принесуть розв'язку. Він більші надії покладає на студентів технічних і економічних наук, ніж на гуманістів, які розпочали ці розрухи. Він вірить у важливість ролі технічних кадрів, які мають змінити ментальність і робітників і капіталістів. Ця нова ментальність, на його думку, є поза засягом марксівської аналізи. Студенти є перхідним прошарком. Університет, професори мають їх підготувати до ролі тих кадрів, які зможуть запровадити в життя потрібні зміни в суспільстві. «Ми всі в деякій мірі грали велику гру — багато в чому це було не реальне».

Для чого отже ця книжка, якщо в ній нема розв'язок? Епістемон каже: для того, щоб «травень» не залишився тільки «колективною гістерією», щоб зрозуміти конечність економічно-соціяльних змін і щоб усвідомлення цієї конечности змінило особи, а через осіб і суспільство. Залишається питання: чи це усвідомлення визріє і хто допоможе, а хто перешкодить цьому процесові: студенти, професори, уряд, суспільство? «Ми розпочали гру — вважаймо, щоб не стати іграшками!»

Критична оцінка французького соціолога

Петро Мищан

1968 рік був роком великих шумувань, бунтарств, заколотів серед студентської молоді — в Західній Європі, у США, в Південній Америці; був «роком студентських революцій». Молодь бунтується чи не в усіх країнах. Але у Франції це революційне бунтарство в наслідок різних обставин мало окремих, спеціальний характер. Студенти Варшави, Праги чи Києва «бунтуються», щоб здобути ті вольності, що їх французькі студенти вже здавна посідають. Але останні не безпідставно висувають нові вимоги і для реалізації їх ідуть на барикади, «окупають вищі учбові заклади».

Головним центром «студентського бунту» у Франції був і є Нантер — невелика місцевість на околицях Парижу, де університетські факультети, студентські гуртожитки та приватні помешкання безпосередньо сусідують з фабриками й заводами — з виробничими місцями робітничої класи. Не дивно, що з «боротьби за нову структуру університету» досить швидко народився новий соціальний революційний рух, який у свою програму включив також і робітничі домагання.

Відомий французький соціолог та філософ Реймон Арон присвятив цим питанням та подіям студію «Не знайдена революція» (вид-во Галлімар, Париж, 1968), в якій він намагається проаналізувати згадане явище передусім із соціологічного боку.

Він ставить перше питання: чи це не психодрама?

Коли ближче приглянутися до цих подій, що ж можна побачити? Перш за все промови — безконечні промови. Справді, паризькі студенти промовляли впродовж майже п'ятиох тижнів і були цим більш ніж задоволені. Чому? Студенти — зокрема в Парижі — це маса самотніх людей; вони важко переживають брак контактів не тільки з професорами, але навіть також із своїми товаришами. Впродовж цих кількох тижнів вони відкрили саме ці контакти і братерство. Французькому суспільству притаманний феномен: у революційний час кожний француз має ілюзію пережити те, в чому суспільство йому звичайно відмовляє. Отож кожний жив під враженням, що він грає якусь роль на сцені. Тому замість того, щоб серйозно брати до уваги те, що «актори» говорять, треба зрозуміти те, що вони відчувають. Багато хто з цих «акторів» уявляв, що повторюється історія 1791 року чи

«Паризької комуни». Дослівно були такі, що грали ролю Сен-Жюста, Робесп'єра чи навіть — Леніна.

Друге питання: яку ролю відіграла французька ком-партія?

Вона не бажала жадного «збройного повстання». На це була така причина — зовнішня політика генерала де Голля, спрямована передусім на політичне зближення з Радянським Союзом. Отож не було справжньої «революційної партії», бо студентські групи та агітатори не представляли ні робітничих мас, ні французького трудового народу.

Психодрама? Французи самі для себе грали велику політичну комедію — вони дали самі собі спектакль революції в столітті, в якому революції зразка 1848 року не мають жодного вигляду на успіх. Це інтригуюча нагода: одна людина промовляє, і комедія закінчується (мається на думці виступ де Голля).

Революція в революції? Т. зв. «травнева революція 1968 року» має свої коріння в студентському бунті. Впродовж травня і першої половини червня університети пережили свою власну революцію, яка триває по сьогодні, при чому будь-яка небезпека революції соціальної зникла. Принаймні на проглядний проміжок часу. Це була особлива революція, однак її методи були позичені таки в революціях політичних.

Чи на Сході, чи на Заході — студенти зрушилися. Там і тут проблеми були дуже подібні, і це свідчить, що серед молоді взагалі існує незадоволення, а серед студіюючої молоді зокрема. Однак треба розрізняти між бунтом студентів, що вимагають вольностей, гарантованих на Заході, і бунтом, який може мати як наслідок — втрату цих вольностей.

«Студентська революція» мала подвійний характер: спершу вона мала на меті встановити владу студентів в університетах, а після того провести революцію політичну при допомозі переможної в університетах студіюючої молоді. Тобто вона, ця революція, прагнула змінити структуру та організацію університету без того, щоб боротися за політичні та соціальні перетворення. Спроба перетворень такого роду мала місце тільки між першою промовою де Голля (24 травня) і другою (30 травня): у той час студенти посилали делегації на заводи — до робітників. ЮНЕФ (Національне об'єднання французьких студентів) намагалось ввести в практику теорію соціальної революції на підставі досвіду університетських заколотів. Можливо, що багато молодих робітників почували себе солідарними з студентами, але комуністична партія та більшість старших робітників були свідомі, що постава робітництва в цілому різниться від постави університетської молоді.

Якщо метою студентського керівництва (ЮНЕФ) була політизація вищих учбових закладів, а зокрема університетів, і використання цієї політизації для суспільних перетворень, тоді все ясне: це — творення «воєнної машини» для зни-

щення університету як установи навчання, а після знищення цієї установи — повалення існуючого суспільного ладу.

Звичайно в інших країнах ведуться дискусії про ту чи ту зміну суспільних та політичних відносин; у Франції є якраз навпаки — таку раціональну дискусію замінюють *оспорюванням* («контестацією») в стилі голосних публічних зібрань. Можна б навіть сказати, що цей моральний занепад дорівнює майже національній катастрофі. Висунувши університетську проблему, «травнева революція» врешті-решт нічого конкретного не дала.

*

Бунти, заколоти і вуличні рукопашні бої — це діло активної меншости. Ця меншість змогла в конкретних обставинах потягти пасивну масу за собою. Впродовж кількох днів чи навіть кількох тижнів зростаюча щораз більше кількість французів мріяла та вірила, що їй удасться «змінити світ». Але коли вони пішли в червні 1968 голосувати при виборах, вони зрозуміли абсурд політичного «карнавалу» чи радше нігілістичної революції. Жадна реформа не була здійснена. Французька економіка опинилася в стані гострої кризи та фінансової інфляції. До того ніхто досі не знає, яка була справжня ціль революціонерів. Тому не дивно, що нормальний пересічний французький громадянин проголосував у виборах за тих, хто, на його думку, здавався єдиним, що здатний опанувати національну кризу, навіть якщо вони самі й були відповідальні за виникнення цієї кризи.

Як загинув Ярослав Старух?

І. ХТО ТАКИЙ Я. СТАРУХ?

Мирослав Прокоп

У польському місячному журналі «Пшегльонд войск льондових», що його видає у Варшаві міністерство народної оборони, у числі за жовтень 1968, появилася стаття-спомин підполковника Яна Сьвіти п. н. «Ліквідація „провідника”», яка є свідченням очевидця про загибель Ярослава Старуха. Цю статтю передруковуємо далі в цілості в українському перекладі Святослава Гординського.

Треба думати, що в описі автора є деякі перебільшення, якщо йдеться про згоадну мужність його і його частини в боротьбі з українцями. Вражає також образливий тон, в якому старшина польської армії пише про свого ворога, що борюся за свободу свого народу. А втім, від часу описуваних подій минуло понад двадцять років. Проте свідчення Сьвіти розкриває умови, в яких загинув Ярослав Старух і ті бійці та старшини УПА і члени ОУН, які були разом з ним під час масового наступу частин польської комуністичної армії на організоване українське збройне і політичне підпілля на західних окраїнах України в квітні 1947.

Хто ж такий був Ярослав Старух? Для українського читача, що виростав у західних областях України між двома світовими війнами і під час останньої війни, прізвище Я. Старуха добре відоме. Інакше з людьми інших українських земель та з молодшим поколінням. Мабуть, небагато людей знає про Я. Старуха в сучасній Україні. Офіційна пропаганда робить там усе можливе, щоб замовчати або очорнити організований український визвольний рух та його діячів.

А втім, серед тисяч української молоді західних областей, яка в 30-их і 40-их роках вела боротьбу проти насамперед польських, а відтак німецьких і російських окупантів, Ярослав Старух був, мабуть, найбільш типовою постаттю. Боротьба за державну самостійність України і праця серед народу та для народу були його стихією. Він був талановитим бесідником, що швидко нав'язував контакт із слухачами, поривав їх за собою. Старух був народним трибуном у найбільш образному значенні цього слова. З ним можна було не погоджуватися, але він імпував силою своєї віри в те, що говорив і робив. Його характеризував полум'яний патріотизм, всеціла відданість українській справі, фанатична віра в неї, що часто межувала з майже повною неухважністю до об'ек-

тивних умов, труднощів і можливостей, і рівночасно фанатизм, що звичайно перемагав ті ніби непереморимі перешкоди, нехтування особистим, або радше — готовість бачити особисте тільки в боротьбі за добро громади, особиста завзятість і хоробрість, врешті, кожночасна готовість на посвяту і смерть в ім'я ідеї. Треба сказати, що такі риси в більшій або меншій мірі були в той час домінантні в мисленні кожного з тисяч учасників організованої боротьби на Україні. Але в Ярослава Старуха вони виявлялись у кристально чистій формі, вони всеціло унапрямували його життя і давали йому зміст.

Коли сьогодні читати свідчення Яна Сьвіти про те, як оточений з усіх боків у бункері загонами польських комуністів, у зовсім безнадійному становищі, Старух відкидає пропозиції ворога капітулювати і до останнього моменту, разом з своїми соратниками, захищається зброєю і, вкінці, разом з ними гине з пісню «Ще не вмерла Україна» на устах, то це, треба думати, в мисленні Старуха, було найбільш логічне завершення його життєвої епопеї, до якого він шов у повній свідомості, після того, коли вичерпалися усі можливості і сили боротися з ворогом. Властиво, бути на це готовим вчили в ОУН і УПА всіх, хто до тих організацій приставав. Ярослав Старух прийняв це як абсолютну правду. Звичайно, цієї правди не придумали ні в ОУН, ні в УПА. Вона є органічною частиною філософії усіх учасників боротьби народів за незалежність.

Ярослав Старух народився в 1910 році в с. Бережниця Вишня, повіт Лісько (тепер у Польщі). Його батько, Тимофей Старух (1860—1923) був послом в австро-угорському парламенті, членом Української Національної Ради в Станиславові та делегатом на Трудовий Конгрес у Києві в 1919 році. Я. Старух закінчив середню школу в Бережанах у 1928 році і почав навчання на юридичному факультеті Львівського університету. Постійні арешти польської, а відтак німецької поліції перешкодили йому закінчити університетські студії, проте він самоосвітою здобув чимало знання з різних галузей суспільних наук. Вступивши в члени Організації Українських Націоналістів, Старух спершу працював виховником юнацтва ОУН, а в 1930-их роках був членом Краєвої Екзекутиви ОУН у Галичині, а відтак на Волині й Поліссі. Старух був активним діячем у тодішньому студентському русі і талановитим публіцистом. Він співробітничав у таких журналах і газетах: «Студентський шлях», «Наш клич», «Вісті», «Голос нації», «Голос», відтак був редактором масового тижневика «Нове село» у Львові. Старуха багатократно арештовувала і в'язнила польська поліція, він був також в'язнем польського концентраційного табору в Березі Картузькій на Поліссі в 1934 році. А в травні 1939 року, отже вже напередодні другої світової війни, в Рівному відбувся великий політичний процес, на якому Старуха засудили на 13 років ув'язнення. Двадцять трьом обвинуваченим на тому процесі моло-

дим українцям з Галичини, Волині і Полісся закидали, що вони були членами ОУН і намагалися відірвати західні області від Польщі. Під час процесу вийшло на яв, що підсудних тортурували методами, яких давніше польська поліція в такій гостроті не вживала.

Опинившись на волі в наслідок війни, Старух продовжував працю в ОУН і в 1941 році став членом її проводу (це була частина ОУН, яка після розколу в 1940 році була під проводом Степана Бандери). Влітку того ж року Старух брав керівну участь в організації громадського і політичного життя на Житомирщині і Київщині, за що його арештувало гестапо. Йому вдалося втекти з в'язниці, і після того він став керівником школи для членів ОУН на Волині. Повернувшись до Галичини, Старух працював над виготовленням популярних підручників самоосвіти, зокрема з галузі історії України, а в 1942 році став організаційним референтом проводу ОУН в умовах німецької окупації України. У грудні того ж року його арештувало гестапо і піддало дуже важким тортурам у відомій у Львові в'язниці при вулиці Лонцького. ОУН вдалося підкупити двох поліцаїв з охорони в'язниці, і восени 1943 року вони вивели з в'язниці Я. Старуха і пізнішого генерала УПА Дмитра Грицяя, під претекстом переведення в'язнів на переслухання до центрального будинку гестапо при вулиці Пелчинській.

Звільнений таким чином з гестапівської в'язниці, Старух почав працювати в організованій тоді при пропагандивній референтурі проводу ОУН радіостанції «Самостійна Україна», а відтак став її керівником. Станція знаходилась у Карпатах під охороною відділу УПА і передавала свої програми українською, російською, французькою й англійською мовами. Двома останніми мовами говорив молодий бельгійський економіст Альберт Газенбрукс, який під час поїздки по Україні попав до УПА і захопився ідеями української боротьби проти німців і російських більшовиків. У 1945 році Газенбрукс попав у руки КГБ і просидів десять років у радянських в'язницях і концераційних таборах.

Після окупації західних окраїн України польськими комуністами Старух був призначений головою проводу ОУН на тих теренах т. зв. «Закерзоння» і там керував боротьбою ОУН і відділів УПА аж до своєї смерті. У той час він вживав псевдоніму «Стяг». Це були роки насильних вивозів українців з їх рідних земель — Лемківщини та Посяння, що супроводилися безоглядним терором російських і польських комуністичних з'єднань над українським населенням. За підрахунками польських комуністичних дослідників у тій боротьбі з українського боку брали участь понад чотири тисячі вояків та старшин УПА і членів ОУН. Якщо йдеться про поляків, то у фінальній стадії польської ліквідаційної операції проти УПА та організованого визвольного підпілля в квітні 1947 брали участь такі сили: 15 комбінованих полків з п'яти дивізій, одна дивізія корпусу безпеки, відділ міліції в силі

700 людей, одна летунська ескадра. Операцією командував генерал Моссор, і йому як допоміжні сили були підпорядковані також місцева, дев'ята дивізія, 36 полк піхоти, один полк саперів і кілька куренів державної безпеки.*

Цікаве, що в цей період своєї діяльності Ярослав Старух, що багато років був переслідуваний польськими окупантами між двома світовими війнами, добився домовлення між українськими збройними та підпілними силами «Закерзоння» і тодішнім польським антикомуністичним підпіллям у справі координації дій проти спільного ворога. З того часу походить також ширша політична публікація Старуха п. н. «Опір фашизму», що була перекладена також на польську (і на англійську) мову і поширена на «Закерзонні» і в Польщі. Тоді з-під його пера вийшло чимало статей, закликів, меморандумів, що в чужомовних перекладах були спрямовані до західних народів з метою інформувати їх про визвольну боротьбу українського народу.

II. ЛІКВІДАЦІЯ «ПРОВІДНИКА»

Ян Сьвіга

Після безуспішних діянь, що тривали безперервно 16 днів і ночей, старшини, а навіть команда оперативної групи «Любачів» почали сумніватися, чи вдасться їм знайти бункер, у якому мав перебувати штаб УПА, а з ним «провідник на закерзонський край» — «Стяг».

У тій ситуації командир підгрупи покликав мене до себе і наказав, щоб ми 17 жовтня ще раз перешукали лісовий масив, а якщо до 16 години бункер не буде відкритий — закінчити операцію і сконцентруватися в місцевості Монастир. Правду казати, перешукування лісу без вислідів уже мені надокучило, але що ж — наказ наказом.

О годині восьмій як командир штурмової групи я приступив до виконання наказу. Перешук лісу почали ми від межі південного краю в північному напрямі і до одинадцятої години досягли краю північного. Там я зарядив коротку перерву, після чого ми з поворотом перечісували ліс у південному напрямі. Так ми ходили лісом до години п'ятнадцятої. До північного краю лісу залишилося ще коло 300 метрів, а до закінчення операції — ще одна година... Одначе військо

---

* *Ignacy Blum. Udział Wojska Polskiego w walce o utrwalenie władzy ludowej, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, Warszawa, 1959, N. 2. Wiesław Szota, Zarys rozwoju Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, Warszawa, 1963, N. 1. Jan Gerhard, Dalsze szczegóły walk z bandami UPA i WIN na południowo-wschodnim obszarze Polski, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, Warszawa, 1959, N. 4.*

було вже вичерпане, тому я зарядив відпочинок. Я був теж тим лазінням по лісу втомлений, а до того відчував величезну спрагу.

Ми відпочивали на лісній доріжці. Одного з зв'язкових я послав по воду, а трьом розвідникам доручив перешукати загайник. Ледве почав я пити, як прибігає один з розвідників і звітує мені, що вони знайшли якесь підозріле місце. Я зірвався і вже в дорозі розпитую за подробицями. Каже мені, що є така собі стежка, а на ній штучно засіяна зелена травичка і галузки малих сосон пообтирані. Далі штучно засаджений ялівець, а побіч нього свіжо насипана суха глиня.

Командирові резервового відділу я дав наказ, щоб маршував з відділом за мною. Лаві я подав сигнал: «Вперед!»

Знаходжу мало вживану стежку. Галузки справді пообтирані, росте травичка, трохи відмінна від лісової трави. Підходжу до ялівця. Я нахилився, рукою відгортаю глиню, яка здавалася підозрілою, і голосно кличу: «Ну, нарешті, ви сякі-такі (я вжив кілька непарламентарних слів), за наші труди і муки сьогодні покінчимо з вами!»

У цю мить відчиняється кляпа, з отвору вихиляється один з бандитів і січе по нас серією з автомата. Я був близько при самій кляпі, так що не встиг навіть вирвати револьвер з-за пояса. Я відхилився і впав навзнаки назад. Але мій завжди несхибний розвідник — а був ним тоді рядовий Скворон — стояв за моїми плечима з автоматом, відбезпеченим і готовим до пострілу. Ждав на бандюгу, як кіт на мишу. Без надуми потягнув за спуск. Бандит випускає зброю з рук і падає назад до бункера. Разом з рядовим Сквороном і рядовим Юдою пробуємо важко раненого бандита витягти нагору. Ми хотіли довідатися, чи в тому бункері є «Стяг». Але це нам не вдалося, бо з бункера відкрили на нас сильний вогонь.

Все це тривало дуже коротко. Потім запала тиша.

Командирові відділу моєї резерви я наказав обійти бункер у промірі коло 60 метрів, визначаючи йому напрями вогню, а трьом рядовим — розташуватися на віддалі коло 5 метрів від отвору бункера, і хто вихилиться з бункера, негайно нищити вогнем. Групі штурмовій я доручив оточити бункер двома перснями, рахуючися з тим, що десь може бути додатковий вихід у добре замаскованому місці. Коли все це було виконане, я дав доручення привести до мене полоненого «Левка».

На лінії оточення запанувала між вояками величезна радість. Навіть доходили до нас вигуки «ура!» Я мусів втихомирити розвеселену вояцьку братію.

«Левкові» я доручив, щоб підповз якнайближче до отвору бункера і нав'язав з бандитами розмову українською мовою. Я лежав кілька метрів за ним і диктував йому, що має говорити. Він заявив їм, що вони оточені полком війська і їхні спроби вирватися безнадійні. Спочатку не хотіли вза-

галі розмовляти, але коли я велів йому сказати, хто він і звідки в нас узявся, котрі сотні були розбиті і які командири загинули, відізвалися, закидаючи «Левкові», що він зрадник українського народу, що вітчизна — Україна ніколи йому цього не пробачить. Чув я на власні вуха лемент, що вони пропали, що їх зраджено і що разом з ними пропала вся «самостійна Україна». Пізніше заявили, щоб їм дати час до надуми, що нарадяться і дадуть нам відповідь.

Від перших пострілів до тієї хвилини пройшла, може, година. У той час я отримав від штабу оперативної підгрупи «Любачів» шифровану записку, щоб за всяку ціну «провідника України на закерзонський край» узяти живого.

По півгодинній перерві кличу до бункера, чи вже нарадилися. Відповідають, що вже, але хочуть переговорювати з якимось вищим старшиною, з полковником. Я через «Левка» відповідаю, що пропозицію приймаю, полковник прибуде сюди за півгодини.

Де там тоді можна було шукати полковника, коли сам наш командир групи «Любачів» був у ранзі майора, до того ж його тоді там не було.

Коли проминув визначений час, я сам мусів виступити в ролі полковника. Підповзаю до отвору бункера, змінюю голос і заявляю, що я полковник і хочу з ними говорити. У цю мить пролунав за мною, на віддалі 30 метрів, величезний вибух і одночасно з отвору бункера з разючим криком «За самостійну Україну, ура!» вистрибує один з бандитів з ручним кулеметом і тне по нас огнем. Але знову наша несхибна трійка розвідників, яка, не зважаючи на потужний вибух, не відступила ні на крок, і цим разом була швидша. Бандит упав на землю.

Мушу вяснити, що́ було причиною того потужного вибуху. Отож, згідно із звідомленням полоненого «Левка», бункер мав бути в промірі 40 метрів оточений шістнадцятьма мінами, сконструйованими самими бандитами. Це були гарматні набой до 122-міліметрової гавбиці із спеціальними запальниками. Від кожного набою був протягнутий дріт, що вів до середини бункера. Як потягнути за дріт, — набій вибухає.

«Стягові» вдалося тільки один такий набій «підірвати», і то так для нас щасливо, що навіть ніхто не був поранений. Кілька було потурбованих куснями дерева і камінням, як і закопчених та наляканих. Мене теж підкинуло вгору і майже засипало землею. Якимось кавалком сосни я добре дістав по плечах, так що вояки думали, що я вбитий. Але за хвилинку я встав, обтрусив землю і швидко дійшов до форми. Тільки в ухах шуміло.

«Стяг» з бункера гукнув до нас, що покищо полетів один такий набій, зараз полетить їх більше. Але відділ саперів, що співдіяв з нами, негайно приступив до розшуків за тими спеціальними апаратами. Знайшовши один, провідник

відділу достий швидко і зручно його знешкодив і розшифрував конструкцію. Вдалося йому також знайти систему і віддаль розкладу мін. За годину район навколо бункера був розмінований.

Я доручив, щоб ще раз докладно перевірили терен, щоб якийсь заплутаний набій не наробив нам бігосу. Після докладної перевірки я знову почав розмову з «Стягом», але був уже обережніший.

Час швидко минав. Сонце хилилося на захід, майже западав вечір.

Я дав «Стягові» 10 хвилин до надуми: або він піддається виходячи з бункера з піднятими руками, або ми приступаємо до цілковитої їх ліквідації. Одначе «Стяг», не зважаючи на наші настійні заклики піддатися, не виходив. Тому ми встрілили до середини бункера через отвір і видихову руру кільканадцять ракет і кілька брусків тротилу. Бункер запалився. Спочатку бандити намагалися гасити вогонь землею, але це не вдалося. Коли полум'я захопило більшу частину бункера, з середини долетів до нас спів. То «Стяг» із своєю особистою охороною відспівали український гімн. Чути також було крики, що гинуть за «самостійну Україну», після того наступили тихі вибухи.

Було це 17 жовтня 1947 року, коло години 19,30.

Дальші переслідування кримських татар

Орган російської опозиції «Хроника текущих событий» («Хроніка поточних подій»), який виходить у «самвидаві» в Російській РФСР, у числі від 30 квітня 1969 опублікував, між іншим, наступні інформації, що стосуються кримських татар.

1968 року влада Узбецької РСР проголосила, що кримські татари виїздитимуть на Крим пляново, уклавши попередньо трудові договори з представниками Кримської області, які приїхали до Узбекистану. Таким чином влада намагалася відвернути намічений масовий виїзд кримських татар на Крим. Упродовж усього 1968 року переселено за оргнабором тільки 148 родин; переселенські книжки («путівки») видавали тільки з благословення КГБ — тим, хто не брав найменшої участі у всенародному русі за повернення на Крим.

У «Хроніці» вже повідомлялося про те, як управління Кримської області, керуючися негласними, імовірно усними, директивами, зустрічає кримських татар, які повертаються на батьківщину без візи КГБ. У цьому випуску «Хроніка» подає ще ряд випадків з 1968 року, посилаючися на нещодавній всенародний протест кримсько-татарського народу, скерований до офіційних установ і радянської громадськості.

*

26 травня 1968 року 98 кримських татар розіп'яли намети близько поселення Марьіно за межами Симферополя. 27 травня, о 16 годині, намети оточили міліціонери, співробітники КГБ і дружинники — близько 250 осіб. На команду підполковника Косякова вони почали розвалювати намети, хапали та били людей і впахали їх в автобуси. Всіх, хто був тоді в наметах, — у тому числі дітей, жінок та воєнних інвалідів, — доставили в автобусах під охороною автомашин і мотоциклів міліції до Симферопільського управління міліції. Звідси групу татар, 38 осіб, відправили до Баку, не дозволивши їм взяти свої речі та одяг. Чотири дні везли їх без хліба і води. У Баку силоміць — били також жінок — посадили їх на пором «Советский Туркестан». Юрбі, що зібралася, говорили, що везуть ворогів народу. 31 травня пором зустріла міліція в Красноводську; татар посадили в залізничний поїзд і під охороною співробітників КГБ відправили до Ташкенту.

*

26 червня 1968 група кримських татар, 21 особа, прийшла на побачення до голови Кримського облвиконкому Чемодурова із скаргою на адміністраторів, що не приписують кримських татар. Чемодуров замкнувся в кабінеті, викликав міліціонерів, які стусанами вигнали татар з облвиконкому і доставили їх до відділу міліції. Одинадцять з них були засуджені на 15 днів ув'язнення, і всі вони, в тому числі також жінки, оголосили голодівку. Решті десятком за гроші, що їх забрано під час обшуку, купили квитки на літак і відправили їх до Душанбе, де ніхто з них ніколи не мешкав. Проти одного з засуджених на 15 днів, Мамеді Чобанова, розпочали кримінальну справу з обвинуваченням у опорі представникової влади. 26 серпня 1968 Мамеді Чобанов був засуджений до трьох років позбавлення свободи.

*

27 серпня 1968 на основі аналогічного обвинувачення засуджено Мубені Юсупова до одного року і Фагрі Ісмаїлова до шести місяців позбавлення свободи. Їх заарештовано під час подібного нападу міліціонерів на кримських татар у будинку облвиконкому. Мустафа Небі, Кадир Сараметов і Мунівер Абибулаєва, які намагалися дістатися на цей процес, щоб виступити як свідки, були затримані і були засуджені на 15 днів ув'язнення.

*

4 вересня 1968 засуджено до одного року позбавлення свободи Зекерью Асанова, що був заарештований у наслідок міліційної провокації.

*

10 липня 1968 група родин кримських татар звернулася до Кримського облвиконкому з проханням забезпечити їх мешканнями в будь-якій частині Криму. Працівник облвиконкому Зувенко запропонував зайняти порожні будинки в радгоспах. Татари зайняли доми в першому відділі радгоспу «Більшовик» Красногвардійського району. Вночі до будинків підїхали вантажні автомашини з міліціонерами та дружинниками. Вони хапали плащі та ковдри і кидали в машини, потім виривали дітей з рук жінок і також вкидали їх у машини. Решту виволікали, викручуючи їм руки, і кричали: «Продали Крим, знову приїхали продавати! Забирайтеся геть! Тут житимуть тільки українці!» Мешканці, які, почувши галас, зібралися, заступилися за татар. «Знайшли кого жаліти. Їх стріляти треба!» — кричали карателі у відповідь на обурення місцевих людей. Усе закінчилося тим, що міліціонери та дружинники повезли з собою речі і четверо татар. Тих, хто залишилися, місцеві люди взяли на нічліг. Але на

досвітку вернулися міліціонери та дружинники, накинулися на тих, що спали, побили їх, пов'язали руки, вкинули всіх у вантажні автомашини і повезли на залізничний тупик до підготовленого вагону. Бивши татар, їх одночасно грабували: вкрали вісім наручних годинників і тисячу карбованців. На станції Новоолексіївка до цього вагону посадили ще чотири родини, вивезені таким самим способом з радгоспу «Обильное» Джанкойського району. Українці та росіяни — робітники першого відділу радгоспу «Вільшовик» — після цієї акції відмовилися наступного дня вийти на працю, 17 родин українців та росіян покинули демонстративно радгосп, а чотири родини переселенців, щойно привезених з України, відмовилися поселитись у цьому радгоспі.

*

Після появи «указу» про політичну реабілітацію кримсько-татарського народу близько 12 тисяч кримських татар, які пробували повернутися на Крим, були тим або тим — найчастіше насильним — способом назад виселені.

*

«Хроніка поточних подій», ч. 1 (6) від 28 лютого 1968 подає такі інформації:

В останній час у Ташкенті підготовляється новий процес проти представників кримсько-татарського руху. Один з них, герой партизанських боїв на Криму Рамазан, уже засуджений Ташкентським міським судом до одного року позбавлення свободи. Останніх 10 осіб — Ролана Кадирова, Ізета Хаїрова та ін. — судитиме верховний суд Узбецької РСР; їх оскаржують за статтею 191-4 КК УзРСР, що відповідає статті 190-1 КК Російської РФСР (статті 187-1 КК УРСР — прим. ред.).

У Симферополі підготовляється судовий процес проти Гомера Баєва, якого конкретно обвинувачують у тому ж, що й попередніх, тобто в поширюванні кримсько-татарських інформаційних бюлетенів та звернень, однак обвинувачення подано йому за статтею «антирадянська пропаганда та агітація».

*

«Хроніка поточних подій», ч. 5 від 25 грудня 1968 інформує:

На Криму періодично влаштовуються облави на кримських татар, що повернулися на свої рідні землі.

15 липня 1968 побито до крові 11 родин кримських татар у радгоспі «Вільшовик» Красногвардійського району. Піс-

ля опублікування «указу» від 5 вересня 1967 на Криму могли прописатися тільки 18 родин і 13 самотніх. У той час з Криму назад виселено 12 тисяч осіб. На Криму засуджено до різних строків позбавлення свободи 17 кримських татар; двоє перебувають під слідством.

«Указ появився не для вас — кримських татар, а для преси, при чому для закордонної... Ваша батьківщина — Туреччина, гоніть туди!» — заявив кримським татарам заступник начальника Кримської обласної міліції підполковник Косяков.

«Якщо завтра буде наказ розстрілювати, ми вас розстріляємо», — вторував йому підполковник міліції Пазін.

Ці факти разом з іншими, відомими читачам «Хроніки», містяться у зверненні кримсько-татарського народу до людей доброї волі, до демократів і комуністів. Кримсько-татарський народ просить захисти його права, оборонити його перед свавіллям та злочинами, допомогти йому повернутися на батьківщину — у Крим. Під зверненням вже стоять десятки тисяч підписів, і збирання підписів продовжується. Одночасно відбувається збирання підписів представників радянської громадськості під зверненням, щоб підтримати домагання кримсько-татарського народу.

Капітуляція і відвага

Іван Бистржіна

У 13 числі празького тижневика «Лісти», організу Спілки чехо-словацьких письменників, що появилося 3 квітня 1969 і було останнім перед поновним встановленням цензури в ЧССР, була надрукована стаття чеського публіциста Івана Бистржіни під наведеним угорі заголовком, яку публікуємо в перекладі.

Редакція

Для нації, у свідомості якої поразки, капітуляції, акти віроломства і зради — в Констанці, в Ліпанах, на Білій Горі й у Мюнхені — виразніші, ніж перемоги (і для якої навіть останні були більш моральними перемогами, ніж завоюваннями); для нації, яка черпає свою волю до життя більше з резистансу, ніж з експансії; для нації, яка рішуче відмовляється робити національних героїв із завойовників, гнобителів і визискувачів, — для такої нації вічна дилема між страхом і відвагою, підданням і резистансом, пристосуванням і характерністю виглядає куди більш реальною, ніж для інших народів.

Пам'ять про ті чорні дні в березні 1939, тридцять років тому, коли чужі війська перейшли кордон і ринули з усіх боків у Чехію і Моравію, спонукає нас пригадати собі ту моральну кризу, перед якою опинилася тоді нація. Відтоді — і ще тому, що ніхто з живих не пам'ятає чорних днів у більш віддалених роках, — ця дилема знову і знову терзає серця й уми людей за кожної нової кризи.

Усі дійові особи трагедії були в той час на сцені. Був узурпатор, який вирішив позбутися «осередку постійного неспокою»; були фальшиві друзі, які виявилися зрадниками; були великі потуги, які пожертвували малою державою для своїх власних інтересів; були політики, які усунулися під загрозою невідомих наслідків, та й інші політики, які відразу або поступово стали на службу окупаційної влади.

Очевидно, навіть і тоді можна було зустрінути затиснуті зуби і піднесені кулаки. З самого початку виник рух резистансу, і кількість його учасників-бойовиків збільшувалася постійно і в країні, і за кордоном. Алеж годі було знайти в той час між офіційними представниками держави людину, яка б заявила відкрито народові і всьому світові своє «глибоке і повне непогодження» з діями узурпатора. Не бу-

ло нікого, хто запростестував би проти порушення державної суверенності чи проти цього потоптання основних принципів міжнародного права. Це саме й чинило моральну кризу того часу більш важкою.

Не зважаючи на свою безоглядність, завойовник був примушений знаходити деяке ідеологічне виправдання для свого злочину. Так, він винайшов вигадку, що країна, яку він знищив й окупував, була в стані занепаду, неспроможна вижити і що вона сама була відповідальна за безнастанні змови у важливих частинах його імперії. Він заявляв свою спроможність забезпечити основи нового раціонального ладу й «універсального добробуту та миру». Відповідь Гахи, тодішнього президента ЧСР, була клясичною відповіддю капітулянта: він «з повним довір'ям» поклав долю чеської нації в руки канцлера Райху, що в його «глибокому розумінні національності» він знайшов, мовляв, запоруку дальшого існування свого власного народу.

Всі агресори і всі капітулянти постійно сполучають брехні й помилки у всіх своїх заявах.

Чеські землі (Богемія й Моравія) були завжди «осередком постійного неспокою», хоч, ясна річ, і не в такому сенсі, як це вважали нацисти. Ці землі були осередком інтелектуального та морального ферменту в середні віки. Вони виконували ту ж саму функцію в тридцятих і шістдесятих роках цього століття. Чехів завжди обурювали брехні і жорстокі або деспотичні вчинки. Форма їхнього обурення могла бути різною, але вона завжди була глибока. З цього починалися суперечки про правду і справедливість, і тому ж ці речі були завжди в такій високій пошані. З цього починається й чеська непокірливість, відданість чехів демократії і їхнє вміння насміхатися з самих себе. З цього також випливає наш постійний опір, інколи пасивний, іноді активний, який є виразом нашого страху і нашої тривоги, що ми знаходимося між могутніми сусідами, які без упину зазіхають на нашу територію. Такий «осередок неспокою» викликав і буде викликати гнів кожного з претендентів на владу над світом.

Історичне й географічне становище Чехо-Словаччини вже саме собою вистачальне для спричинення криз і трагедій, в яких дилема між відвагою і капітуляцією постійно поновлюється. Але було б помилкою думати, щоб будь-яка нація могла продовжувати своє існування, якби вона тільки капітулювала перед могутністю сильнішої потуги. Нації, які так чинили, зникали завжди з лиця землі. Біологічно вони можуть продовжувати своє животіння. Пам'ятки їхньої культури й цивілізації можна й далі оглядати по музеях. Але нація, як справжня незалежна суть, зникає. Чеська нація збереглася тільки тому, що навіть і в найчорніші часи залишався непогашеним маленький вогник резистансу. Не зникла й відвага.

Всі говорять про нерозв'язану політичну кризу в нашій країні. Але під поверхнею очевидної політичної кризи існує куди глибша, прихована і більш загрозлива криза — моральна.

Для суспільства з таким минулим, як Чехо-Словаччина, моральна криза є не лише справою надшарпаних нервів; це найперше — криза відваги. Збіговища темних елементів суспільства, їхні гістеричні вигуки, їхні конспіративні зустрічі, їхні анонімні погрози, їхні знущання і насильства — все це ознаки не відваги, а страху. Скаля вартостей, що її пристосовують до даної нації і ситуації, не є суб'єктивною. Це соціально об'єктивна скаля, яка стосується безоглядно всіх членів суспільства, навіть тих, хто розпачливо і зусильно намагається протиставитися їй.

На нашій нинішній скалі правда, закон і справедливість стоять угорі на першому місці і водночас капітуляція, боягузство і зрада — унизу, на останньому місці, і зазнають загальної зневаги. Так само було в 1939 році. Ті, хто до такої міри звихнений, що не може або не хоче прийняти цієї скалі вартостей, підпадають соціально-психологічній покарі: комплексів меншевартости, який при найближчій нагоді (в групі чи в іншій ситуації, яка наділяє їх більшою владою) перетворює боягузів на агресорів. Так само було тридцять років тому.

Моральна криза поймає не лише деформовані одиниці. Як тільки вона виникне, вона має тенденцію поширюватися в усьому суспільстві. Найперше підпадають їй нерішучі й апатичні, без допомоги яких ні капітуляція, ні агресія не мали б бази для здійснення. Тож не диво, що Данте писав з огірченням: «Нехай пекельний вогонь спалить тих, хто стоїть осторонь спокійно в час великої моральної кризи». Проте, не робім у цьому помилки. Таких не мала тільки горстка. Але мало хто з них втрачений безповоротно.

Тільки тоді, коли моральна криза поймає уми хоробрих і серця борців, коли їх переконання і принципи починають зникати, коли основні вартості беруться під сумнів і коли криза перетворюється на кризу сумніння, тільки тоді постає загроза моральної смерті. У такий час стратегію заміняє тактика, тактика заміняється компромісом і компроміс перестає бути злом (у Масариковому розумінні), навіть якщо він стосується принципів і важливих справ. Тоді принципи опиняються перед загрозою і «різка лінія поділу» між правдою і брехнею зникає.

Визнання правди стає тоді «вкрай складною» справою. Іншими словами, хробак брехні починає проточувати яблуко правди. І тому що політика це «мистецтво компромісу» (хоч і не лише компромісу) і що в політиці доходять до компромісів кожного дня, виникає konieczність залишати політику політикам (тобто речникам компромісу), а всі інші матимуть змогу присвятити свій час «автономному критичному ду-

манню», значить, приглядатися (хоч і критично) до того, що діється, і спостерігати, як сила перемагає правду.

Бачте, яка глибока моральна криза прихована під ще неперебореною політичною кризою.

На страх є тільки один лік — відвага, проти капітуляції єдина рада — резистанс, проти пристосування єдиний рятунок — характерність.

На словах це дуже просто і звичайно. На ділі ж воно незвичайно трудно, бо входять тут у гру і розум, і емоції, бо діють на людей і тиск, і погрози, і поголоски, бо є інформація і дезінформація, бо постає уся складна ситуація кризи. Дуже актуальні щодо цього слова Джона Ф. Кеннеді: «Потреба політичної відваги куди більш акутна сьогодні, ніж будь-коли досі...»

Мюнхен, 1939 рік і дальші роки є прикладом розвитку і переборення національної моральної кризи. Глибока моральна криза, яка почалася імпортуванням сталінізму, виросла до страхітливих розмірів у час політичних процесів, стала відкритою, коли фальшиві вартості зазнали удару в 1956 році, продовжувалася в роки посилення і послаблення режиму Новотного, привела до посічневого відродження і згодом до незвичайного піднесення моральної сили нації в серпні 1968, продовжується сьогодні і ще досі не переборена. Тому тим більше небезпечний був би будь-який відступ і тому ж так дуже потрібно сьогодні тієї «найвидатнішої із людських чеснот» — відваги.

Вячеслав Липинський і політична думка західнього світу

Євген Пизюр

У половині минулого століття відбувся знаменний диспут між визначним англійським істориком лордом Актоном і великим італійським патріотом Джузеппе Мадзіні. Лорд Актон не погоджувався з поглядами Мадзіні, що кожна держава повинна обіймати лише одну націю, і свою тезу оформив у класичний есей, відомий під заголовком: «Національність». Він почав його від такого загального спостереження:

Коли велика інтелектуальна культура поєднується з тим терпінням, що нерозлучне при великих змінах умов життя народу, індивіди, обдаровані спекулятивним або візіонерським генієм, завсіди шукають порятунку в роздумуваннях над ідеальним громадським ладом або щонайменше розради від того лиха, що його на практиці не могли усунути.¹

Ці розумні слова лорда Актона можна без застережень прикласти до Вячеслава Липинського. В його особі зустрілася велика культура і не менше терпіння через національне горе, геніяльний спекулятивний розум, поєднаний з пророчою візією. «„Листи до братів-хліборобів“, — зазначав Липинський у своїх принагідних нотатках, — постали з великого болю, по знівеченні і руїні всіх надій». З таких компонентів душі Липинського народився його плян ідеального ладу для України, який патетичною наснагою досягає того, що за термінологією політичних наук треба назвати «політичним мітом».

Концепція політичного міту належить Жоржеві Сорелю, радикальному французькому ідеологові робітничого руху. Сорель так визначив його суть:

Міт, на протилежність до гіпотез або утопій, не є ні правдою, ні фальшем. Факти ніколи не можуть довести його неправдивості. Міт не можна спростувати, бо у своїй основі він ідентичний з переконанням групи, він є висловом цих переконань, перекладених на мову руху. І тому він не придатний для аналізу за частинами, що їх за чергою можна б розглядати в пляні історичних описів. Міти це не описи речей — це вислови готовості до дії.²

---

¹ *Lord Acton, Essays on Freedom and Power, New York, 1955, стор. 141.*

² *Georges Sorel, Reflections on Violence (Colliers Books), New York, 1961, стор. 50.*

Цим способом політичний міт стає засобом для подолання, здавалося б, незборимої реальної дійсності, він стає духовим інструментом для звільнення з оков громадянського детермінізму. Сорель намагався піднести французьку пролетарську ідеологію до височини міту, але це йому не вдалося. Його ідеї, цікаві самі собою, є лише інтелектуальним продуктом. Вячеслав Липинський безумовно подарував нам «український політичний міт», міт, що має силу і дар полонити й тих, що з його політичним світоглядом не мусять погоджуватися. І тому одного дня Микола Хвильовий, не консерватист, а революціонер, не монархіст, а комуніст (якщо інформація, на яку я посилаюся, вірна), з захопленням сказав: «Я безсилий критикувати ті ідеї. Вони полонили мене. Вони, ідеї ті, мають особливу силу, це те, що відродить Україну. Той „товаришок” (себто В. Липинський — Є. П.) геніяльно продумав і вивчив Україну, тому думки його насправду геніяльні».³ Але цей патос міту Липинського не сліпий, він не пхає на безвідповідальну дію, бо за його ширмою стоїть незвичайно розлога та якнайстаранніше інтелектуально уфундована політична теорія, яку можна і треба аналітично і критично розглядати, щоб вона стала більш приступною, зрозумілою та придатною. Його політична теорія досягла насilenня міту — явище в історії політичних ідей дуже рідке — але сам міт не заступає і не нівелює політичну теорію, хоча, може, й затінює.

Політична доктрина Липинського незвичайно складна і розлога, і навіть сухе перерахування її поодиноких компонентів стає нелегким завданням. Вдаючися до порівняння з ділянками механіки (і тому радше невластивого), тут можна б сказати таке: політична доктрина Липинського нагадує велику і складну машину, в якій маса коліщат, кожне з них зазублюється за інше і цим способом спрямовує машину на одну функцію. Взяті поодинокі, ті коліщата (в конкретному випадку — теореми) затрачують свою питому вагу, але збагнення їх індивідуальної суті є передумовою зрозуміння природи і визначення функції цілої машини. Так і з політичною теорією Липинського. Хто хоче належно зрозуміти її зміст і призначення, мусить завдати собі багато труду, щоб належно збагнути суть і значення її поодиноких теорем. Тоді інтелектуальна велич політичної теорії Липинського розгортається на весь шир і викликає спонтанний подив, навіть без вирішення питання її практичної придатності або раціональної стійкості. Липинський безумовно наш найбільший оригінальний політичний мислитель. На мою думку, він залишається таким, навіть коли виступає як історик. Його цікавить історія в першу чергу тому, що вона є політичною лабораторією і дозволяє йому довести слушність або фальшивість якоїсь політичної тези.

³ М. Лук'янович, «Вячеслав Липинський», в-во Український робітник, 1951.

Така моя заувага не подумана та навіть і не може принизити Липинського як історика. Бо й у ділянці історії він був майстром і знав секрет свого мистецтва. Серед архівних нотаток є такі, що мали служити за теми для спогадів, які він плянував написати, але не встиг. Ось одна з них: «Дуже важне. Мною не керувала історична амбіція. Я занадто добре знаю, що історики можуть добре писати тільки про людей свого типу. І як мій тип загине на Україні, то згадки про нього — якщо вони будуть — будуть мати такий самий карикатурний характер, як козацькі драми, писані сучасною невоюючою... інтелігенцією».

Хоч у своїх писаннях Липинський не один раз нарікає (немає підстави припускати, що нещиро), що професія пера йому радше чужа, що непередбачені обставини приневолили його сісти за письменницький стіл і займатися політичною теорією, що його властивим полем дії є лани хлібороба, а не нетрі політики, він є автентичним політичним мислителем, а не принагідним аматором-ідеологом доморослого хову. Він є політичним філософом з творчою, оригінальною візією, що збалансована компетентним обізнанням із світовими, універсальними політичними ідеями, модерними або класичними. Тут ще одна причина, чому його політична доктрина складна та на наші умови незвичайна, майже без прецеденту. І тому, щоб її як слід зрозуміти, треба вийти не лише поза наш рідний інтелектуальний загумінк, але й поза імперсько-російську чи польську ідеологічні лаштунки і добратися до уфундованого століттями світу класичної та західньої політичної мислі. Хай короткий екскурс в один-два компоненти-коліщата його політичної теорії проілюструє мою тезу.

Я коротко зупинюся на його концепції т. зв. «аристократії». Сам Липинський сильно незадоволений терміном, що його він придумав, бо цей термін «дає привід до непорозуміннь», але в третій частині «Листів до братів-хліборобів», його центрального політичного трактату, признається, що кращої назви для цього феномену він придумати не зумів. Правда, в четвертій частині «Листів», що була написана через два роки, він покидає термін «аристократія» і без будь-яких пояснень переходить на інший: «провідна верства», або «правляча верства». Отже його концепція аристократії має дуже мало спільного з конвенційним розумінням, себто верховною класою в суспільстві, що свою соціально-політичну позицію і привілеї будує на дідичності. Його аристократія це не родова аристократія, а провідна верства, завсіди в кожному суспільстві меншість, якій належить фактично, навіть коли не формально, політична влада і громадський провід. Лише ця меншість є політично динамічна і творча, їй належить всяка ініціатива на відміну від пасивних мас. Така «аристократія», або провідна верства, існувала, існує і буде існувати в кожній суспільності, в кожній політичній системі, буде це робовласницька, феодална, аграрна, індустріальна суспільність чи демократичний, монархічний, теократичний, диктаторсь-

кий або інший політичний лад у конвенційному значенні цього слова. «Провід, — за словами Липинського, — виконує скрізь і завжди певна активна меншість, яка завдяки своїй матеріальній і моральній силі висувається на чоло нації і творить оці динамічні матеріальні і духові, громадські вартості». Він з притиском зазначає: «Константую тут тільки сам цей очевидний, непреложний факт. Факт, що скрізь і завжди є активна меншість, яка організує, дає провід і править, і є пасивна більшість, яку організують, якій дають провід і якою правлять».⁴

Тут своєю чергою хоча б проста цікавість підсуває таке питання: чи ідея такої провідної верстви, що існує в кожному громадянстві й режимі, що з чисто морального боку не мусить бути клясою найліпших, що не постає у висліді пристосування до якоїсь формальної процедури добору, а формується спонтанно, що не має виразно зарисованих границь, що не раз може існувати майже невидимо, хоча не конспіративно, але, не зважаючи на це, її існування є поза всяким сумнівом реальне, — чи ідея такої провідної верстви належить виключно авторству Липинського? Очевидно, що ні. У західній політичній літературі вважається, що її авторами є два італійські вчені: Гаєтано Моска (1858—1941) і Вільфредо Парето (1848—1923). Є ще інші політичні письменники, що користувалися цією концепцією, радше у звуженому розумінні. Це Роберт Міхельс (1876—1936) і Жорж Сорель (1847—1922).

Гаєтано Моска виступив з такою ідеєю під кінець минулого століття та широко з'ясував її у своєму головному творі «Елементи політичної науки», що його перше видання появилось в 1896 році. Подібні ідеї висунув його сучасник і земляк Парето у творі французькою мовою — «Курс політичної економії», що появилася всього кілька місяців після появи книжки Моски. Опісля Парето висловився ширше на тему провідної верстви у своїй головній тритомовій праці «Трактат про загальну соціологію», опублікованій у 1916 році, а вже рік пізніше перекладеній на французьку мову. Ця дуже мала різниця в часі поміж виступами їх обох з подібною, майже ідентичною ідеєю стала приводом до сварки між обома, бо Моска почав обвинувачувати Парето, що цей останній допустився плягіату. З перспективи часу сварка здається тим більш дивовижною, що обидва вони, як зрештою і Липинський, виразно підкреслювали, що наявність такої провідної верстви (обидва вживали іншої термінології: Моска — «політична кляса», Парето — наперед «аристократія», опісля замінив її на «еліта») сама собою очевидна до того ступеня, що посягати комунібудь на авторство такої ідеї — ознака непростимої нескромности. Ніби на підтвердження тез обох авторів у 1911 році появилася клясична студія Ро-

⁴ В. Липинський, Листи до братів-хліборобів, Відень, 1926, стор. 185, 186.

берта Міхельса про політичні партії. У ній, на базі великого емпіричного матеріалу, Міхельс доводив, що демократичні масові партії не є засобом вислову інтересів мас, вони є радше знаряддям малих, добре заякорених політичних еліт для маніпуляції масами. Його погляди і теорія стали відомі під гаслом: «залізний закон олігархії» політичних партій. Врешті, Сорель, який часто посилався у своїх писаннях на Парето, користувався концепцією панівної верстви у своїй версії синдикалістично-пролетарської ідеології. Всі ці політичні мислителі: Моска, Парето, Міхельс і Сорель, як і Липинський, — з різних мотивів були гострими критиками парламентарної демократії.

Отже виринає виправдане питання: наскільки Липинський користувався ідеями тих авторів? На остаточну відповідь, на базі моїх дотеперішніх дослідів, я важитися не можу. Посилань на Парето або Моску я в опублікованих творах Липинського, не зважаючи на мою пильну увагу, не знайшов, не натрапив на ці імена і в архівних нотатках Липинського. Але їх є така маса, що покищо я міг переглянути їх лише дуже поверхово. Зате є часті посилання на Сореля, а серед архівних нотаток я знайшов одну, в якій Липинський об'являє, що він багато завдячує Сорелеві, коли йдеться про критику демократії. Є в «Листах до братів-хліборобів» і посилання на студію Міхельса. Чи знав Липинський працю і теорію Моски? Майже певно, що ні, бо репутація Моски росла почасти, його *«Elementi di scienza politica»* були перекладені на іншу мову (англійську) щойно в 1939 році, а на німецьку аж у 1950 (обидва переклади змінюють оригінальний наголовок праці Моски: англійський на *«The Ruling Class»*, німецький на *«Die herrschende Klasse»*). Коли ж мова про Парето, то тут для сумнівів лишається мало місця, хоча тяжко підтвердити позитивно, де саме виявляється вплив Парето на Липинського. Але взявши все до уваги, треба прийняти, що Липинський був якоюсь мірою обізнаний з його теорією. На відміну від Моски Парето рано звернув на себе увагу своїми науковими працями та вже від початку цього століття належав до передових економістів і соціологів свого часу. Він був відомий професор Льозанського університету, а Липинський у той час студіював соціологію в Женевському університеті, отже й не міг не звернути уваги на праці вченого, що торкалися проблем, якими Липинський цікавився, і висловлювали сприйнятні для нього погляди. Праці Парето були або писані по-французькому, або скоро перекладані на французьку мову, а Липинський читав політичну літературу в першу чергу французькою мовою, навіть студію Міхельса він читав у французькому перекладі, а не в німецькому оригіналі. Зрештою, ідеї Парето позначилися на поглядах Липинського в іншій ділянці: у його критиці парламентарної демократії. Хоча й тут вплив Сореля виразніший. Але цей останній радо і часто посилався на Парето.

Отже відповісти на питання, чи і від кого перейняв Липинський ідею провідної верстви не випадає легко. Липинський був широко ознайомлений з західною соціологічною літературою. За його власними словами, його бібліотека в Русалівських Чагарах на Уманщині була «найбільшою приватною бібліотекою на Україні з питань історії й соціології» (нотатка з архіву). Та якщо навіть авторство ідеї провідної верстви не можна приписати йому повнотою, то його опрацювання цього явища могло відбутися незалежно від Парето, як Парето прийшов до своїх ідей незалежно від Моски. Бо Липинський вмів сказати на цю тему багато іншого і нового супроти згаданих західних авторів. Тому його концепція панівної верстви відзначається великою своєрідністю. Його аналіза цього явища ширша і більш систематична, ніж у Парето, і у всеохопному, хоча іншому, теоретичному підході може рівнятися аналізу Моски. Вже цей один вклад Липинського в політичну науку дає йому право на те, щоб його ім'я було відоме чужинецьким ученим так, як імена вищезгаданих авторів.

Зрештою, Липинський був свідомий своєї оригінальності в ділянці політичної теорії, і це підтверджує така нотатка з його неопублікованого архіву:

Розуміється, хтонебудь міг би сказати: пощо було стільки писати і мучитися, чи не краще було б взяти цю енергію на переклад уже готової політичної літератури західноевропейської?

Так! Алеж питання, які перш за все цікавлять нас, зовсім у цій літературі не порушені. Хто, наприклад, у Західній Європі серед культурних державних націй міг думати про те, чи демократія надається до будови держави?.. Або поняття консерватизму. Хіба воно таке пекуче для Європи, де консерватизм єсть. Тому по мірі скромних сил я мусів, як українець, порушити ці питання.

І Липинський засвідчив свою оригінальність та творчість у ділянці політичної теорії в першу чергу своєю класифікацією режимів. Із вихідного пункту «панівної верстви» він зробив дальший рішучий і довгий крок вперед, що засвідчує перевагу його творчого генія над тими, ідеї яких мали вплив на нього, та дозволяє кваліфікувати його як одного з наймаркантніших політичних мислителів модерного часу, а не лише як передового ідеолога модерного українства.

Проблема полягає ось у чому: якщо прийняти, що в кожній культурній суспільності і політичній системі існує т. зв. панівна верства, якій, за словами Моски, — «належить провід у найширшому значенні цього слова, себто провід в адміністрації, у війську, релігії, економії і моралі»,⁵ то як пояснити безперебійне існування різних політичних режи-

⁵ *Gaetano Mosca, Die herrschende Klasse, Bern, 1950, стор. 271.*

мів? Якщо влада належить завсіди і скрізь одній верстві, історія повинна знати лише один тип політичного ладу, і не більше. І тому класична політична теорія, що не знала концепції панівної верстви, могла без побоювання за суперечності твердити, що існують різні режими, і, посилаючися ще на Аристотеля, вона розрізняла три засадничі системи: єдиновладдя у формі легітимної монархії або деспотизму; аристократію, або олігархію як владу меншості; і народовладдя у формі демократії. Поділ політичних режимів на три класи підтвердив ще раз Монтеस्क'є. При цьому класична політична теорія допускала можливість т. зв. «мішаних форм», себто таких, що постають шляхом поєднання компонентів, які належать до різних систем: монархії, аристократії і демократії. І не один представник класичної теорії режимів схилився до погляду, що «мішані» системи найкращі і тому найбільш бажані.

В оцінці теоретиків панівної верстви (Моски, Парето і Липинського) традиційна класифікація режимів була помилковою і полягала в нерозумінні політичного процесу. Рівночасно ніхто з них не заперечував факту, що політичні режими не є ідентичні і можуть ґрунтовно різнитися між собою. Моска висловив цю проблему дуже ляпідарно: «Проста констатація, що в кожному режимі влада належить панівній меншості, відкидає провідні думки старих майстрів але на їх місце не ставить нових».⁶ І Моска за допомогою дуже серйозного підходу намагався на місце теорій старих майстрів поставити щось нове. Переказ кількома словами думок Моски, з безпекою їх спрощення, буде такий: фактично всі можливі режими можна зредувати до двох. Один він називає «автократичним», другий — «ліберальним». Обидва вони диспонуєть панівними верствами. У першому випадку (цитуючи його дослівно, бо це важливе) «залишається командним верхам дібрати собі підкомандних, а на верхку всієї ієрархії стоїть суверенний володар, що сам визначає своїх найближчих співробітників... В іншому випадку командні верхи, що правлять від підвладних, одержують владу знизу... Фактично в кожній політичній формації влада оперує або згори вниз, або знизу вгору». Перший режим, себто автократичний, має аристократичні тенденції, бо панівна верства має нахил ставати замкненою групою. Другий режим, себто ліберальний, виявляє демократичні тенденції, що означає, що доступ до панівної верстви не закритий новим адептам. Але, на думку Моски, така пов'язаність не конечна, бо автократичний режим може не виявляти аристократичних тенденцій, і навпаки, ліберальний може набути аристократичних нахилів.⁷

На мою думку, класифікація режимів Моски сильно захитує його теорію провідної верстви, бо якщо теорія панів-

⁶ Там таки, стор. 276.

⁷ Там таки, стор. 321.

ної верстви має мати якийсь сенс, то ця верства повинна не лише диспонувати владою (чого Москва вимагає), але вона повинна бути й джерелом влади, яку вона посідає. Інакше у випадку «ліберального» режиму. Джерело влади є в масах, отже влада панівної верстви не є первородною. Це підкопує основи теорії Моски. Коли взяти до уваги його твердження, що автократичний режим може мати демократичні тенденції і навпаки, то його ідеї не відбігають далеко від ідей старих майстрів про «мішані режими».

Перейдемо до відповіді Парето. Наперед слід зазначити, що його підхід до політичного життя негативний, часто цинічний. Він дивиться на політику не інакше, як на брудну гру. Класифікацією політичних систем він займається радше принагідно і поверховно. Він навіть твердить, що «індивіди, які стоять при владі, поводяться більш-менш однаково при різних режимах». Тоді можна б його запитати: звідкіля беруться різні режими? Його відповідь на це радше несподівана, бо, на його думку, вирішують тут «сантименти серед суспільности; чим моральніше (або неморальніше) населення, тим чесніший (або нечесніший) уряд».⁸ Заступаючи політичну категорію моральною, Парето фактично знецінює значення різниць між політичними режимами. Але є ще у Парето інша дорога до розв'язки питання політичних режимів, і вона бере свій початок у його концепції панівної верстви. Панівна верства не складається з однорідних індивідів. Спираючися на Макіявеллі, він ділить їх на два типи: одні з них «хитруни-лиси», другі «завзяті леви». Коли в панівній верстві переважають «лиси», приходять демократія. Коли ж переважають «леви», на зміну приходять автократія. А поміж тими двома граничними режимами може існувати ряд «мішаних» систем. Отже, за поглядом Парето, характер режиму вирішує остаточно і виключно особовий склад панівної верстви, а маси тут ні при чому, їх ніби взагалі немає.

Відповідь Липинського на питання, чому, не зважаючи на існування в кожному з них панівної верстви, вони ґрунтовно різняться, докорінно інша і фундаментальніша, ніж відповідь Моски і Парето. Вона позначається приписуванням незвичайної ваги характерові режиму, і такий підхід споріднює його з підходом політичної філософії античної Греції. На його думку, питання такого або іншого політичного ладу є майже питанням життя і росту та дегенерації і смерті громадянств і націй. Тому, на думку Липинського, редукція якості і характеру режимів до масштабів моралі громадянства дорівнює політичній неморальності. На цю тему була знаменна виміна поглядів поміж ним і генералом Петром Залеським, його колишнім командиром з царських часів. У цьому листі, написаному по-російськи (що вперше публікується в цьому числі «Сучасности»), є таке місце:

⁸ *Vilfredo Pareto, The Mind and Society, New York, 1935.*

Далі — питання етики й політики. Звичайно, я цілковито згоден з Вами, що в основі політики повинна лежати етика. Але саме тому вважаю заміну політичних формул етичними формулами за недопустимі. Коли мене хтось питає: республіканець я чи монархіст, центродержавець чи український державник, а я йому відповідаю: мені це байдуже; я тільки хочу, щоб усі люди були добрі, бо при добрих людях всі режими добрі, — то це означає, що саме політика у мене не базується на етиці, хоч я сам можу бути найчеснішою людиною і надавати етиці першорядного значення. Бо етика в пристосуванні до політики вимагає, на мою думку: 1) поперше, ясної свідомости того, *що в даних умовах треба робити*, 2) подруге, *твердої відповідальности за те, що я в даних умовах роблю*.

Така постава Липинського загороджувала йому дорогу до знецінювання ваги політичних ладів, до затирання різниці між ними. Навпаки, для нього (як і для грецьких класичних філософів) належний політичний лад і держава — це незамінні і максимальні засоби для досконалення, хоча й не для досконалости людини і громадянства.

Далі, на думку Липинського, т. зв. «мішані системи» — це скоріше витвір фантазії теоретиків, а не факт. Історія їх радше не знає. Кожний режим має свою власну закономірність, яка панує над його зародженням, ростом, дегенерацією й упадком, а латати діри в одній системі запозичуванням елементів з іншої — такий почин засуджений на певну і повну невдачу. І тому, як мотто для розділу на цю тему у своїй брошурі «Покликання „варягів” чи організація хліборобів?», він обирає римську тезу: «*Omne imperium iis solibus artibus retinentur, quibus ab initio partum est*» («Всяка влада удержується тільки такими засобами, за допомогою яких вона почалася»)⁹.

Тому, на думку Липинського, один режим відрізняється від іншого, і відрізняється ґрунтовно, не зважаючи на існування провідної верстви у кожному з них та всупереч фактові, що в кожному випадку джерелом влади є панівна верства, а ні в якому разі не маси. Панівна верства не одержує влади ззовні, вона творить її сама. Що ж тоді визначає різниці між поодинокими політичними ладами? Тут відповідь Липинського така: визичає якість народних мас і метода організації, що її добирає провідна верства, щоб вести за собою ці маси. Є три основні стани мас, три принципові методи організації тих мас, що їх може застосувати панівна верства, і у висліді є три політичні системи: охлократія, клясократія і демократія. Також особовий склад провідної верстви в кожній системі є інший. У панівній верстві охлократії мають перевагу во-

⁹ В. Липинський, Покликання «варягів», чи організація хліборобів?, Відень, 1926, стор. 39.

йовники-непродуценти, у клясократії — войовники-продуценти, а в демократії — продуценти-невойовники.

Перша система, себто охлократія, приходиться тоді, коли маси є примітивні, політично не вироблені, а економічно і расово не диференційовані. Провідна верства складається тоді з декласованих елементів та пристосовує механічну методи організації. Панівна верства являє тоді собою не органічну, а механічну організацію, злітовану залізною дисципліною і фанатичною вірою, вірою ненависти до інаковірних. У відношенні до мас вона стосує виучку, індоктринацію, примус і терор. В охлократії влада політична є рівночасно центром духової влади і поділ між політичним і моральним авторитетом не існує.

При клясократії суспільність поділена на виразно диференційовані кляси що персонально і безпосередньо володіють своїми засобами продукції і є злітовані однаковим способом матеріальної праці та однаково психікою, що коріниться в історичній традиції. Метода організації є клясократична, і тому взаємовідносини між панівною верствою і масами є органічними, себто творчий порив та імперіялізм є пристосовані до міри податливості цих пасивних мас. Тому влада провідної верстви обмежена і правління найчастіше набирає форми дідичної монархії. Духово-релігійний авторитет не об'єднаний, як у охлократії, з політичною владою, і ця обставина діє як додаткова запорука проти всесильності державної влади.

Врешті, демократія. При ній чіткий поділ на кляси втрачається, клясові різниці стираються і відбувається проникання одиниць одної кляси в середину другої, що спричиняє розклад. Панівна верства перемішується з масами. Творчий порив й імперіялізм панівної верстви ніби не обмежений, бо, інакше ніж у клясократії, його не стримує мораль, угрунтована на релігії. При демократії всі віри втрачають свою силу і падають скоріше чи пізніше. Але маси, з своєї природи обважнілі й ліниві, стають роздратовані тим необмеженим імперіялізмом панівної верстви, що не оглядається на ступінь їх податливості. Вони шахують панівну верству принципом і вимогою соціальної рівності, що приводить до загальмування соціального процесу. Метода організації і відношення провідної верстви до мас у демократії хаотичні. У кінцевому висліді демократія веде до розпаду і дезорганізації, що найчастіше кінчається приходом до влади охлократії. Та, не зважаючи на це, демократія така сама природна система, як і дві попередні, і може бути дуже довготривала.

При охлократії нація підкорена державі й служить їй, при клясократії держава є органічною еманациєю нації й існує для нації, при демократії нація і держава втрачають органічний зв'язок і найчасніше стоять у боротьбі між собою, що їх обох виснажує і нищить.

Поминаючи критичний розгляд класифікації політичних систем Липинського, я хочу звернути увагу лише на одне. Вона не слабує на ті внутрішні суперечності, що їх знає класифікація Моски і Парето. Бо, за Липинським, і в демократії влада не постає з низів, а джерелом її є сама панівна верства. Тому на адресу сучасних йому земляків-демократів він кидає такий докір: «Утопія української демократії збудована на двох фальшивих założеннях-премісах... що порушуючі сили нації, в тому числі і „свідомість національна”, йдуть знизу вверх (від народу до панів), а не зверху вниз (від панів до народу)»...¹⁰

Я зупинився в першу чергу на одному компоненті політичної теорії Липинського, саме на концепції панівної верстви, та намагався відшукати для цього паралелі у західній політичній думці. Таких паралелі у його доктрині є більше. І тому політична теорія Липинського є рівночасно для українця широким вікном в універсальну політичну філософію, ділянку, що в нас майже без традиції. Спираючися на зразки політичної думки і культури Заходу, Липинський протиставив панівній українській ідеології його часу свою, принципово іншу. Бо до його виступу панувала у нас в основі народницька ідеологія в різних варіантах. Її здійснення, здавалося, було можливе при допомозі хитрого відчуття т. зв. історичного процесу, на возі тих анонімних сил, що цей процес пхають вперед, і тому трудним завданням творення власної сили і влади вона нехтувала. Маючи негативне ставлення до влади, вона мусіла обрати ще негативніше ставлення до держави. Потребу добре обдуманого організації вона заступала закликом до народних мас до спонтанного вибуху, яким для принади обіцяла поділ нагромаджених багатств. Для Липинського така ідеологія здавалася квінтесенцією малоросіяництва, і як противагу до неї він поставив свою, яка твердила, що без власної влади, базованої на матеріальній силі, ніякий політичний плян не вдасться здійснити, що сила без організації не існує, а щоб мати що ділити, треба наперед продукувати, уміти ж це останнє — не проста штука. Врешті, народ без власної держави ніколи не піднесеться понад рівень приспаної етнічної маси і не стане нацією, бо, за його власними словами, «нація, подібно як будинок, це твір людей, який власне природою весь час нищиться. Щоб її зберегти і розвивати, треба робити зусилля, треба боротися з природою».¹¹

Але, з другого боку, з перспективи західньої політичної думки можна краще зрозуміти й українську ідею Липинського. Так, на його думку, безформна етнічна маса може бути піднесена до рівня нації лише тоді, коли знайдеться якась панівна верства, що буде мати власний, теж сильно забарвле-

¹⁰ Там таки, стор. 69.

¹¹ «Листи до братів-хліборобів», стор. 359.

ний економічно і матеріально, інтерес, щоб цю масу перетворити на свідому себе націю. Він був того погляду, що той, хто живе на території даного народу, повинен пристати до нього, і тому закликав своїх польських панів піти за його особистим прикладом. Але за тим закликом було щось більше, ніж почуття морального обов'язку до землі і народу. За тим крився ще й плян придбати в прискішеному процесі українському народові провідну верству, що, на відміну від інтелігенції, диспонувала б матеріальною силою і політичною культурою.

Він сам пристав до українства ще в юнацтві перед зародженням у нього творчого потягу до політичної теорії. Перехід на українство приніс йому не лише розчарування, але й майже невимовну особисту муку. Він міг вернутися до польського світу, в якому ніколи не мусів починати з рядовика, і піти там високо. Він, мабуть, здавав собі з цього справу, бо в нотатках для себе зазначав таке: «На те, щоб мої „Листи” трафили до тих, хто їх може зрозуміти, треба було б їх писати по-російськи або по-польськи. Але тоді вони знов стали б невідомими нашій інтелігенції. З трагедії нашої важко знайти вихід».

Але Липинський з українством не порвав, він залишився по-собачому вірний українській ідеї. Безумовно, тут основну роль відіграла його моральна інтегральність що наказувала нести відповідальність за раз зроблений крок, тим більше, коли цей крок був політичний у своїй натурі. Але, на мою гадку, тут певну роль міг відіграти ще інший мотив, хоча сам Липинський не мусів бути повнотою його свідомий. Моя уява — погоджуюсь, може, вона й посувається задалеко — хоче бачити в поставі Липинського певну аналогію з Платоном. Вказавши з гіркістю на демагогічну демократію як на руйнника величі Атен, Платон у своїй «Політеї» нарисовав візію ідеального політичного ладу, де правити мали філософи-мудреці. І ця візія не давала йому спокою, він захопився нею і хотів бачити її втілення. У похилому віці він вибрався на Сіцилію до тиранів, у надії, що одного з них йому вдасться виховати на філософа-володаря. Але почин скінчився ще одним розчаруванням і приніс Платонові чимало особистих клопотів.

Візія Липинського так само накреслила плян ідеального політичного ладу у формі клясократії. Він мріяв і про його здійснення. Для нього Польща була від віків втіленням демократії і такою мусіла лишитися, а Росія не менш клясичним втіленням охлократії. Інакше з Україною. Він бачив в її історії періодичні зароджування і відмирання клясократії. Так було, на його думку, у Галицько-Волинській державі, ще яскравіше проявилася клясократія у Литовсько-Руську добу, а до нового вибуху вона прийшла під булавою великого гетьмана Богдана. Вживаючи його власних слів: «... у протилежність демократії, яка нас завжди затягала в Польщу, і в протилежність до охлократії, яка завжди включала нас у Мос-

кву, метою клясократичною будувалася споконвіку на Україні місцева, українська, власна влада і цією метою тільки може вона і в будучині держатись».¹²

З усіх світів, в яких Липинський міг природно діяти, український (так йому здавалося) давав надію, хоча й не за поруку, на здійснення його політичного міту. В цьому мабуть, додаткова причина його вірності українській справі, вірності, що не раз його самого турбувала і бентежила, бо (ще раз пошлемося на недруковані записки в його архіві) він в одній, під датою 5 листопада 1923, писав таке:

Щось не пишуться оці мої замітки. Не диво. В моїм так страшно самотнім житті прийшлося би записувати тільки рефлексії. Вони сумні. Обсервація життя говорить мені, що вся моя праця надаремна, що України нема і не може бути, що все так зване українство — це відміна споконвічного колоніального «південно-руського» чи «українського» лобузування й анархії, яка розперезується всякий раз, коли влада падає. З другого боку, моє становище в цьому «лобузуванні» робиться все трагічніше. Вихований у римсько-католицькій культурі авторитетів і стримуючих установ, я чужий зовсім цим українським анархістам. І для кожного мусить бути незрозумілим, чому я опинився в цій кумпанії. Розуміється, найлегша відповідь — це пруські марки, в різних відмінах, це значить, або його «купили», або жене його амбіція, або він просто дурний і т. д. Чи стане в мене сил дати людям те, що дійсно творить суть мого ества: інстинктова, расова потреба держави своєї, власної, свого власного організованого життя на землі, яку я тим самим інстинктом, «всею душею», як прийнято казати, — люблю. Одне певне, що всі оці рефлексії підрізують в мені мою власну силу. Тому їх я так довго не записував, щоб не руйнувати одною рукою те, що будую другою. До українства я не додумався. Воно прийшло у мене саме собою, прийшло од Бога. І коли Бог призначив мені цю працю виконати, значить, вона Його замислам потрібна. І не мому розуму ці замисли контролювати. Отже, нехай буде воля Твоя, і дай мені, Боже, силу перебороти зневіру, що пливе з розуму, з рефлексій.

¹² «Покликання „варягів”» ... стор. 84.

Лист до генерала Залеського

Вячеслав Липинський

Копія
9. II. 1927.
Neu-Finkenkrug b/Berlin
Waldstrasse 59

До Генерала П. І. Залеського

Ваша Світлосте,

Високошановний і Дорогий Петре Івановичу!

Лист Ваш одержав. Спішу відповісти на порушені в ньому такі важливі проблеми.

Ви питаєте, чи не хочу я «ідеального Петра Великого». Не хочу! Не хочу тому, що коли б навіть цей Петро був сам особисто ідеалом всіх чеснот, режим, що він його уособить, — режим управління Росією з одного центру, нехтуючи її територіяльними відмінностями, — зробить з нього точно такого Петра, яким був перший: духового батька і предтечу більшовизму.

Цей новий Петро Великий муситиме для створення єдиної Росії утворити в першу чергу всеросійську правлячу верству. Щоб надати цій верстві один всеросійський фасон, він муситиме саджати на палі «мазепинців», палити великоруських старовірів, різати бороди боярам, примушувати попів танцювати на столах Преображенського полку. Без такої муштри він єдиної Росії не збудує, отже Петром Великим не буде.

Щоб бути спроможним все це зробити, він муситиме завести «тайний приказ», «опричнину», «III відділ», або «охрану». Без терору єдина Росія бути не може, бо тільки *насилъно* можна звести в одно-єдине те, що з природи не є єдиним. Тим *конечним* терором і насильством він притягне в число своїх співробітників, у російську єдину правлячу верству, всіх холопів Руської Землі. Бож тільки холопи, тільки люди, позбавлені всякого лицарства і шляхетности, будуть у силі ради вислужницької кар'єри, начхати на всі свої «України», на всі свої «старі обряди», на всі свої земельні місцеві права і традиції та стати тією всеросійською єдиною-неподільною правлячою верствою, що її нащадків Ви так блискуче описали у своєму «Возмездии».

Певна річ, між цими нащадками будуть люди чесні й шляхетні. Але їх боротьба з холопством буде так само без-успішна, як Ваша боротьба з ним на протязі тридцять п'я-

тьох літ. Безуспішною вона буде тому, що *холопство є конечною приналежністю, логічно-неминучою передумовою всякого Петра Великого, всякого центродержавія, всякої єдності і одностайности Росії*. Хто хоче Петра Великого, той хоче холопської правлячої верстви в Росії.

І в хвилину небезпеки така панівна верства ніколи не буде спроможна врятувати свою Вітчизну. Верства, не зв'язана ні з Землею, ні з народністю, ні з традицією, верства, зобов'язана всім тільки царю (а саме таку верству створюють всі Петри Великі), не може діяти об'єднано, коли зникає той, хто об'єднував її батою і роздаванням авансів та нагород. Холопи, позбавлені пана, завжди починають битися між собою, та до чогось іншого, як бійки і зради, вони не здатні. *Найздібніші* з них перейдуть до нового пана, як перейшли всі жандарми й охоронники до більшовиків. А всі інші перетворяться на юрбу, яка спекулюватиме на тому, як один одного повалити, позбавлену будь-якої ідеї й організації, подібну до юрб Денікіна чи Врангеля. Я не хочу, щоб наступні покоління переживали знову те, що пережили ми, і тому не хочу навіть ідеальнішого Петра Великого, бо чим більше він буде «ідеальним», тим більше накоїть він лиха.

Тим часом існує дуже велика небезпека саме появи Петра Великого. Що може бути більш простіше, як замінити знову чрезвичайку охороною, комісарів — приставами, узаконити грабунок землі і нагородити всіх генералів, що перейшли до більшовиків, орденами за врятування єдності і центродержавности Росії. Коли б таке сталося, то це буде ознакою, що над всією Руською Землею — Московською, Білою і Українською — тяжить вічне прокляття холопства і рабства і що руський народ у всіх своїх вітках до непоміченого, громадського життя нездібний.

Ми ще настільки в розумі і шляхетності Руси не розчарувалися. Тому я і мої однодумці боремося зі всякими «великопетрівськими» зазіханнями. Ми уявляємо собі майбутнє не в образі «єдиної Росії», а в союзі *трьох Русей*, таких, якими їх створила природа. І правити кожною із цих *трьох Русей* — Московською, Білою і Українською, — на наш погляд, повинні не «царські холопи», а лицарі, що передусім люблять свою Рідну Землю і шанують свої місцеві традиції й особливості. Такі лицарі повинні бути об'єднані послухом перед своїм *місцевим земським* Монархом, а не перед «всеросійським» царем, що його створили татарські хани, маючи на меті легше і правильніше збирання данини з руських рабів. Їх слухняність перед Монархом це не холопство рабів, а вірність лицарів, що бачать в особі свого Монарха уособлення своїх територіяльних і національних відмінностей — своєї чести і традиції — того, що для лицаря дорожче за все. Їхній Монарх то не самодержавний цар, який править рабами, який шукає підлости і роз'єднаности серед своїх холопів і цькує одних проти одних за допомогою Малют Скурато-

вих, бо кожне об'єднання рабів стає небезпечним для їх управління. Він Перший Лицар, перший Слуга Землі, що управляє вільною Землею за допомогою своєї дружини, плекаючи в ній саме *єдність і шляхетність*. Бо вся його сила ґрунтується на *шляхетності і єдності його дружини*. Бо без єдності і шляхетності воля обертається на анархію, скромні лицарі на знахабнілих хамів, а за анархією приходить знову самодержавна диктатура, холопство і рабство.

Лицарі *круглого стола*, що, наприклад, створили англійську монархію, не знали *місництва*, — холопського і рабського егоїзму і кар'єризму, що конечні для всіх Петрів Великих, як рівнож не знали вони й необмеженої і неприборканої свободи, з якої родяться всі республіки. Якщо Ви, Ваша Світлосте, одночасно хочете і морального відродження і Петра Великого та нічого не маєте проти «хорошої» республіки, то — пробачте — Ви дуже жорстоко і дуже гірко помиляєтеся...

Далі — питання етики й політики. Звичайно, я цілковито згоден з Вами, що в основі політики повинна лежати етика. Але саме тому вважаю заміну політичних формул етичними формулами за недопущенню. Коли мене хтось питає: республіканець я чи монархіст, центродержавець чи український державник, а я йому відповідаю: для мене це байдуже; я тільки хочу, щоб усі люди були добрі, бо при добрих людях всі режими добрі, — то це означає, що саме політика у мене не базується на етиці, хоч я сам можу бути найчеснішою людиною і надавати етиці першорядного значення. Бо етика в пристосуванні до політики вимагає, на мою думку: 1) поперше, ясної свідомості того, *що в даних умовах треба робити*; 2) подруге, *твердої відповідальності за те, що я в даних умовах роблю*.

Щоб Ви зрозуміли різницю в наших світоглядах, наведу Вам приклад.

У 1918 році Ви, Ваша Світлосте, взяли активну участь у будові Української Держави. Правда, з методами її будови — в питаннях мови, аграрному і т. д. — Ви не погоджувалися. Але сам принцип української державности Ви визнали, раз Ви не відмовилися категорично від дуже відповідального уряду харківського старости.

Думаючи, що погляд на етику в політиці в нас однаковий, я, як Вам відомо, виступив у «Хліборобській Україні» дуже рішуче проти українських інтелігентів, що нападали на Вас. Я їм доводив, що без людей такого лицарського типу, як генерал Залеський, не вдасться збудувати Українську Державу, бо тільки такий тип може бути вірним супроти добровільно взятих на себе обов'язків. Я їм доводив, що власне цю лицарську вірність і шляхетність їм слід цінувати понад усе і не звертати уваги на таке або інше ставлення до української мови. Можна говорити по-українському, писав я їм, і бути зрадником, руїником держави, як вони, і, не говорячи по-

українському, будувати Українську Державу, як це робив генерал Залеський.

Раптом, після цього всього, появляється Ваш відкритий лист до Мілюкова, в якому Ви категорично відмежовуєте себе від всякого «українодержавія», іншими словами, засуджуєте те, що самі робили в 1918 році.

Звичайно, можна дивитися на «Малоросію» як на проститутку, стосунки з якою ні до чого не зобов'язують. Можна казати, що люди, які живуть на «Півдні Росії», через своє вікове рабство то у хозар, то у варягів, то у татарів, то у Москви, то у Варшави, то у Петербургу, ні до чого іншого, як тільки політичної проституції, не здібні, і тому різні «державні будівництва» тих людей ніхто серйозний не бере серйозно. Якщо б Ви, Ваша Світлосте, так були сказали, то це був би цинізм, але в цьому була б політична етика. Тоді кожний знав би, як на Вас, як на політика, дивитися і чого від Вас, як від політика, очікувати.

Але Ви не лише цього не сказали, а навіть так не думали. Ви особисто найчесніша людина і обманювати та провокувати нікого не хотіли. Ви просто питанням української державности і т. п. не надаєте ніякої ваги, бо для Вас — як це Ви об'являєте — важливі не політичні форми, а етика людей. То в такому випадку, Ваша Світлосте, Вам, на мою думку, не слід вдаватися в політику, а треба присвятити себе виключно проповіді етики, і «царствія не от міра сего». Бо всяке царство від сього світу пов'язане з такою або іншою визначеною політичною формою. Не слід в один і той самий час будувати і диктатуру, і монархію, і республіку, і Україну, і єдину Росію. Мало того, хто вимагає від політики етики, той буде особливо суворий і до себе і до інших саме через питання, що стосуються політичних ідей. Бо він знає, що за певні політичні ідеї саме чесні люди жертвують усім, включно до життя. І якщо Ви, що здекларували себе українським державником, опісля скажете, що українська держава не істотна, а істотна етика, то люди, що принесли в жертву для української державної ідеї все, ніяк з таким розумінням етики в політиці погодитися не зможуть.

При таких глибоких розходженнях світоглядів політичні розмови дуже трудні. Не можна зрозуміти один одного, коли в одні й ті самі поняття вкладається цілком інший зміст. Тому дозвольте, Ваша Світлосте, що я не буду більше порушувати цих питань. Дозвольте зберегти мені незаплямленим той дорогий мені образ бездоганного Лицаря-Командира, що Ви його zostавили про себе у моїй пам'яті. І дозвольте не порушувати у листах до Вас політики, до якої ми стосуємо цілком різні і протилежні, так практичні, як й етичні, оцінки.

Прийміть і т. п.
Підписано в. р.
В. Липинський

Адресат цього листа, генерал Петро І. Залеський, народився 1867 року в дворянській сім'ї осілії з діда-прадіда на козацькій Слобожанщині. Залеський був офіцером російського генерального штабу, на початку першої світової війни командував драгунським полком, в якому відбував службу як офіцер Вячеслав Липинський (з того часу почалося їх знайомство), а закінчив війну командиром кавалерійського корпусу. Як теоретик воєнного діла, Залеський був автором багатьох праць у питаннях кавалерії. У час гетьманської влади став харківським губернським старою. Зрієкся цієї посади, коли зайшов у конфлікт з українськими громадськими діячами через своє ставлення до української мови. У п'ятій книжці «Хліборобської України» (1925) він умістив статтю під заголовком «Завдання правительства на Україні», до якої післяслово написав Липинський.

Гене́за вищенадрукованого листа Липинського до Залеського така: у цей час Залеський виступив з політичним трактатом «Возмездие», в якому між іншим засудив всеросійський централізм. Позиція Залеського викликала широкий відгомін у колах російської еміграції, і Мілюков відповів йому серією статей. Після цього Залеський звернувся листом до Липинського, в якому висунув таку пропозицію: чи не час подумати про створення атмосфери для приходу «ідеального Петра»? На таку пропозицію Липинський відповів наведеним листом, що своїм змістом становить клясичний вклад у загальну політичну теорію, і то не лише нашу.

Липинський написав листа по-російському. Його копія збе-

рігається в архіві Східноєвропейського дослідного інституту ім. Липинського у Філядельфії. При цій нагоді не від речі буде познайомити читача в кількох реченнях із згаданим інститутом і його науковою роботою та плянами.

*

Інститут був заснований у 1963 році заходами Євгена Зиблікевича, що як директор очолив його управу. У цьому самому році інститут був правно зареєстрований як наукова інституція, і як такий він не має якогось відношення до наших політичних середовищ і організацій та їхньої діяльності. Безпосередню спонукою до заснування інституту було придбання особистого архіву В. Липинського, що має щось з двадцять дві тисячі сторінок його власних рукописів і машинописів, тисячі листів, у тому числі визначних осіб, писаних до Липинського, оригінали або копії його власних листів, його щоденники, конспекти плянованих праць, спогадів, силу принагідних записок та багато інших матеріалів, що стосуються його життя і діяльності. Але цілість архівного фонду інституту значно більша, вона досягає вісімдесяти тисяч сторінок різних джерельних матеріалів, що стосуються нашої сьогочасної політичної історії.

Архівний фонд інституту визначає характер його наукової праці та видавничих плянів. Інститут уважає метою своєї діяльності даліше призибування джерельних матеріалів до нашої недавньої минувшини та історії української політичної думки і має тверду настанову закріпити себе як видавничу інституція, що спеціалізувалася б у видаванні джерельних ма-

теріялів до нашої новітньої історії. Інститут уже зробив у цьому напрямі солідний крок, видаючи друком чотири томову серію австрійських документів до української історії 1914—22 років за редакцією о. проф. Т. Горникевича.

Але як у центрі архівного фонду інституту стоїть особистий архів Липинського, так у центрі видавничих плянів інституту стоїть опублікування якнайповнішої літературної спадщини Липинського. На здійсненні цього проекту інститут хоче в найближчих роках зосередити свої зусилля і заходи. Весь видавничий проект буде поділятися на три різні своїм характером корпуси: а) «Повне видання творів», б) «Архів», в) «Матеріяли і студії про Липинського».

Метою «Повного видання творів» є зібрати в багатотомовій публікації всі писання Липинського, що були в різні часи публіковані або залишилися в рукописному стані. Цей корпус буде поділятися на чотири серії: 1) історичні праці; 2) політичні трактати; 3) листи Липинського; 4) *Miscellanea*. Редактором першої серії є проф. д-р Омелян Прицак, другої — проф. д-р Євген Пизюр (він же голова редколегії), а третьої — д-р Роман Залуцький.

Другий корпус видавничого проекту — це «Архів». Його завданням є опублікувати решту архівної спадщини Липинського, себто видання тих джерельних матеріялів, що зберігаються в його особистому архіві. Тут можна згадати такі позиції: 1) листи, що були написані до В. Липинського, вони збереглися майже повністю (щось близько 300 авторів); 2) його три щоденники; 3) диспозиції до спогадів; 4) конспекти плянованих праць; 5) матеріяли, що торкаються його дипломатичної діяльності або участі в гетьманському русі і т. д.

Керівництво і відповідальність за цю частину видавничого проекту покладені на Євгена Зиблікевича, а редагування поодиноких томів «Архіву» належатиме таким науковим співробітникам: д-р Осип Данко, проф. Іван Коровицький, проф. д-р Іван Лисяк-Рудницький, д-р Рома Навроцька, ред. Зенон Пеленський, проф. д-р Омелян Прицак, проф. д-р Олег Федишин, д-р Богдан Цимбалістий. Науковим співробітником третього корпусу («Матеріяли і студії про Липинського») є д-р Василь Рудко.

Якщо згадані вище основні видавничі пляни інституту вдасться здійснити, то цілість видання літературної спадщини В. Липинського та його архіву матиме не менше двадцяти п'яти грубих томів. Тоді й без пояснень стає зрозумілим, що такий розлогий і з різних поглядів унікальний видавничий проект мусить нести з собою незвичайно багато труднощів, що їх треба буде перебороти, щоб задум і почин дійшли свого завершення. Одні з цих труднощів носять характер науково-редакційний, інші технічно-організаційний, а ще інші матеріально-фінансовий. Бо треба знати, що фінансування інституту і видавничого проекту базується виключно на грошовій жертвенності фундаторів поодиноких томів, датках його членів і громадянства.

Бодай деякою мірою рівноважить труднощі здійснення видавничого проекту його питома вага і цінність. Тут не йдеться про здвигнення Липинському літературного пам'ятника, якого й інші визначні постаті нашого національного відродження не мають. Тут вирішують в першу чергу та обставина, що сьогодні і ще довгі наступні десятиліття ідейний егос Липинського, глибина його думки і динаміка його слова мають здат-

ність і силу вивершувати нас у модерну націю і прищеплювати їй політичну культуру.

На закінчення така додаткова інформація: хто бажав би докладніше ознайомитися з проектом видання літературної спадщини Липинського, той може звернутися до Інституту за

малою брошурою, яка дає точний опис цього видавничого проекту. Інститут розсилає її безкоштовно. Адреса інституту: East European Research Institut, Inc. 1204 West Lindley Ave Philadelphia, Pa. 19141, U.S.A.

Євген Пизюр

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ

Про Тарнавського, Килину та економію паперу

Погоджуюся з Н. Михалевич і Ко в справі економії паперу: я проти публікування листів того типу, що появилися в журналі «Сучасність» за травень 1969 під загальним заголовком «Читаючи Юрія Тарнавського». Ці матеріали є лише загально-відомим vox populi без творчої інспірації і значення. Я за дискусію, навіть палку, особливо коли йдеться про мистецтво; я навіть був би за «голос народний», якби він проявляв принаймні народний дотеп, а не лише пересічні «смаки» і пересічну «мудрість».

У цьому контексті я вітаю появу нового критика — Григорія Грабовича, який надає, здається, нашій літературній критиці нового напрямку. Але куди? «Блискуча лоліка» його затьмарена браком відповідного балансу. Якщо приймемо, що мова йде про непересічний талант поетки Килини, то це пізнання вимагає передусім з'ясування цього поетичного чуда, а не затьмарення його, мовляв, «немає ні користи, ні радості в анатомуванні невдалих віршів». В непересічного поета таких віршів не буде, а буде лише те, що знаходиться між вершина-

ми творчості, як у свій час говорив Гете. Але критика є на те, щоб її оспорювати. На жаль, закінчення статті «Від мітів до критики» («Сучасність», 1969, ч. 5), де Грабович попереджує уривок твору Тарнавського непрофесійним (бо не аргументованим) зауваженням про «потворність» «з'яловілого» автора, — підірвало майже цілковито надії на народження цікавого критика.

Останній публікований твір Юрія Тарнавського «Без Еспанії» я зараховую до небуденних творів, з якими я мав нагоду познайомитися, маючи при цьому духове задоволення. Тарнавський нашаровує метафори, нашаровує почуття, нашаровує образи, неначе в єгипетському письмі, творячи небувалу віддасть, атмосферу, клімат. Його «Без Еспанії» споріднене з світами Кле, Кафки і Ель-Дабґ: це світ привабливого невідомого. Боюся, що в мандрівку з ним у країни цього світу, при нашому темпераменті, мало хто вирушить. Та не про чисельність тут йдеться, і ми з легким серцем прощаємося з тими, що не хочуть чи не можуть з нами.

Юрій Соловій

Хор ім. Г. Верьовки в Парижі

У Парижі від 1 до 15 липня гостював (вперше від часу свого заснування) Державний заслужений український народний хор ім. Г. Верьовки. Для французької та української публіки це було чергове відкриття. Виступ хору був очікуваний з великим зацікавленням, і за його концертами слідкували з великою увагою. Свідчать про це велика кількість пресових відгуків і чисельна, як на пізній передвакаційний час, публіка. Ця увага та якості, які визнано за хором, — велика похвала українському народному мистецтву. Це й зобов'язує сказати дещо більше (і разом: критично) про його появу в Парижі.

Критики одноголосно оцінили голосові якості хору та солістів, як і гармонію цілості. Вони схвально висловлювалися й про керівника та диригента ансамблю — Анатолія Авдієвського, цінуючи його тонке й точне керування хором. До цього спричинилася велика й різноманітна програма: побутові пісні, історичні, обрядові. Цілість переплетена танцями, які гармонійно вкладаються в програму, не відвертаючи уваги від наголосу на вокальному характері концертів. Музичний супровід, також дискретний, творять бандури, цимбали, баяни, сопілка. Справді, українська народна творчість представлена в її мелодійному, тематичному, жанровому багатстві. У програмі входить і дещо з російського репертуару: один танець, добре підбраний та добре виконаний, і... «Калінка» та «Катюша». Ці останні пісні не ви-

кликали (крім хіба у вуличної публіки) ніякого захоплення. Ніщо, справді ніщо — ні воля імпресарію, ні доручення того невидимого «імпресарію», не виправдує такого недотепного й неестетичного добору.

Цей перший виступ ансамблю в Парижі показав одначе й слабості та труднощі таких виступів. Передусім треба мати на увазі, що чужий відвідувач не розуміє слів і головну увагу звертає на голосові та режисерські якості. Так, наприклад, пісня «Рече та стогне Дніпро широкий» мусить бути виконана більш рельєфно, щоб віддати все те, що Дніпро викликає в душі українця. Те саме можна сказати про пісню «Під ніч на Івана-Купала». Слабістю можна вважати, що пісні з одного циклу надто розпорощені: так, наприклад, можна було дещо більше згуртувати і цілісно оформити обрядові пісні. Режисура, зрештою, цілком відсутня. Пісні й танці чергуються без продуманих переходів, без належного сценічного оформлення. Навіть солісти виступають на тлі хору не так, як цього можна б вимагати від професійного ансамблю. Виходить, ніби виконавці жадають не звертати уваги на форми виступу. А уважний глядач каже собі: як воно по-аматорському виходить, хоч голоси та хор нічого собі... А якщо до цього додати, що черговий раз у програмі не подано навіть звичайних інформацій про композиторів, які оформили, гармонізували чи переробили народні пісні, то сума недбальства надто велика, щоб воно лишалося поза ува-

гою глядача. І чому ж не подати, що «Ой, зійшла зоря» — це обробка Леонтовича, гайдамацька пісня — оформлена Стеценком, а щось інше — гармонізоване самим диригентом. Народність від того не менша, а точність інформації сприяла б успіхові. (Вже не говоритимемо про зовсім непотрібне «ідеологічне» перекручування релігійних текстів: усі знають, про що йдеться, а вдають, що воно не так...).

Це одне зауваження щодо часу виступу.

Це ніби випадок, але для уважного любителя, фахівця чи хронікера це один з мотивів цілісної оцінки. На час виступу Хору ім. Г. Верьовки щойно закінчився «Фестиваль радянської музики». У програмі були високоякісні симфонічні, оперові та камерні твори... російських композиторів. Нікого з ра-

дянських українців, хоч і орденоносців-композиторів, на цей фестиваль не допустили. Нікого! Ми питали декого з ансамблю, кого вони рекомендували б, і вони називали Лятошинського, Кирейка, Скорика, Склярєнка, Штогарєнка та ін. Виходить, українці тільки з фолкльором можуть виступати. Скажіть, чи справді француз не сміє чи не може так подумати (і скажіть, чи дійсно виключене, щоб хтось за лаштунками все це так і продумав?).

На закінчення хочемо сказати, що фахові рецензенти, наприклад, з «Летр франсез» (Араґона) чи «Ле Монд», одногolosно стверджують, що в справах фолкльорних виступів треба так усе оформити, щоб і бачити хотілося й інакше почути, як з досконалих платівок у себе в хаті.

Кирило Митрович

Д-р Іван Янчишин

У Детройті (США) 15 липня 1969 помер ветеринарний лікар, д-р Іван Янчишин, один з видатних діячів середовища УГВР у США, заступник голови політичної ради Однодумців ОУНЗ і провідний громадський діяч.

Покійний народився 20 травня 1920 в с. Воронцеві, у Західній Україні. Середню освіту закінчив у 1939 році і відразу розпочав ветеринарні студії у Віденському університеті. Ще на українських землях Іван Янчишин став членом Організації Українських Націоналістів (ОУН). У перші тижні німецької окупації України в 1941 році він повернувся на батьківщину і взяв участь у боротьбі українського народу проти нових поневолювачів. Як учасник похідних груп ОУН, він був призначений керівництвом ОУН на Крим і там перебував аж до 1943 року. Повернувшись до Львова, Покійний продовжував там ветеринарні студії. На еміграції студіював у німецькому університеті в Гіссені; диплом доктора ветеринарних наук здобув в Українському технічно-господарському інституті (УТГІ) в Мюнхені. Виїхавши до Америки, Іван Янчишин нострифікував диплом у Мічігенському університеті і в 1956 році одержав право вести самостійну ветеринарну практику.

Покійний тільки краєчком своєї ранньої юности належав до генерації тридцятих років західньоукраїнської молоді, певна частина якої позначена на подіях і процесах, що проходили на Україні під час другої світової війни і по ній. Його молодість і перші риси його характеру гартувалися щойно в умовах

війни. Ставши в ряди борців за державну самостійність України, він не вийшов з них до останнього свого віддиху.

Іван Янчишин був рідкісною людиною, що об'єднувала в одній особі шляхетні скарби твердого характеру, глибокого інтелекту і доброго та щирого серця. Він був завзятий, діловий, принциповий, послідовний, а рівночасно дружний і гуманний; у своєму серці він не носив зла. Він завжди був повний оптимізму, був людиною дії, але рівночасно мав усі риси пов'язаного з об'єктивно існуючими умовами реаліста. Він був вірцевим чоловіком і батьком, завжди активним громадянином і одночасно мав великий успіх у своїй професійній праці.

Боротьба була його стихією, природною потребою його індивідуальності. Тільки людина такої філософії могла впродовж довгих років боротися з страшною недугою пістряка. І тільки така людина могла, не зважаючи на слабе здоров'я, бути в своєму середовищі русійною силою політичного і громадського життя. Він був природним провідником громади, незалежно від того, де доводилося йому жити і діяти. Не випадково українська громада Детройту перетворила його похорон на народну маніфестацію.

Іван Янчишин був щирим прихильником нашого журналу і видань «Сучасности» й «Прологу». З великою енергією він поширював проповідувані нами ідеї.

Покійний залишив дружину Ольгу і синів Юрка, студента університету, та Петруся, учня середньої школи.

Для всіх, хто мав щастя знати Івана Янчишина, його смерть принесла глибокий жаль і смуток. Разом з цим у них зберігається гордість з того шляхет-

ного прикладу, що його своїм особистим і громадським життям залишив по собі цей син української землі.

М. Прокоп

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ

Про «квалітет» думки і такт

Вельмишановна редакціє, прошу не відмовити в надрукуванні на сторінках Вашого журналу наступного вияснення.

Відповідь Богдана Бойчука («Тільки про різне інше», «Сучасність», ч. 7, 1969) на мою статтю «Про переклади й різне інше» («Сучасність», ч. 4, 1969), признаюся, зворушила мене своєю щирістю і могла б викликати мою симпатію до нього, якби автор не прорікав з упевненістю метра істин, які ні він сам, ні хто інший не може довести, бо насправді виявляються вони нісенітницями.

Наприклад, Бойчук має сміливість твердити, що «сонет був природною формою тільки для поета, який його відкрив. Всі інші сонети говорять про вміння наслідувати або вживатися в чужу форму, нічого більше». Це «нічого більше» стрясло б самого Бойчука, якби він знав, що «відкривач» (правильніше буде — відкривачі) сонета залишився і по сей день невідомий, а готовою його формою скористалися й уславилися такі «наслідувачі», як Петрарка, Ронсар, Шекспір. Та й ще скільки пізніше. Може, не без користі буде для наступної дискусії, коли я пораджу Бойчукові засягнути про це довідку в книжці Карла Фосслера

«Форми поезії романських народів» (*Karl Vossler, Die Dichtungsformen der Romanen*, K. F. Koehler Verlag, Stuttgart, 1951, стор. 185-193), до якої гарним додатком був би есей Поля Валері «Про читання віршів» (*Paul Valery, De la diction des vers*, у кн. *Oeuvres*, t. II, Bibliothèque de la Pléiade, Gallimard, Paris, 1957, стор. 1254), у якому Валері запевняє, що винахідник сонета напевно писав погані вірші і був поганенький поет, але винайшов форму для інших, у якій знайшли собі мірку й найбільші.

Можна по-королівському бавитися (де вже дискутувати!) стільки ж категоричним Бойчуковим твердженням, ніби перекладна література «ніякого відношення до нашої літературної провінційности мати не може і з провінційности нашу літературу не витягне». Не лише може мати (й має) відношення, а й у першій ситуації (як сьогоднішня) самою наявністю достатньої кількості (розуміється, належних) перекладів можна було б провінційність української літератури потужно переборювати. Провінційність і плекається штучною ізоляцією від світу, щоб у порівнянні з справжнім не разила ока власна недолугість. Дуже сумно робиться від потреби доводити елементарні істини, що та сама літе-

ратура виглядатиме інакше при наявності в перекладах Монтеня, Паскаля, Валері, Карки, Камо... — і без них. Дякувати Богові, є на Україні письменники, які гостріше це відчують, ніж дехто з нас тут, і наполегливо домагаються перекладів.

На сумлінні Бойчука і твердження, яке, мабуть, сподобається тим, хто, не навчившись грамотно писати, хоче зажити слави поета: «Суть поезії поза квалітетом мови...» (Стиль теж на його сумлінні).

Отак можна переходити всю Бойчукову статтю від абзацу до абзацу й дивуватися, які сміливі бувають люди без сумнівів. Та я не вважаю за обов'язок дискусанта сперечатися доки, доки буде мое зверху. Ми обидва висловилися — даймо слово іншим. Не було б і цього листа, якби Бойчукова самопевненість не підбила його на грубу безтактність супроти людини, яка до нашої дискусії не має жодного стосунку.

Ідеться ось про що. У моїй статті є твердження, що я «знаю одного українського безпредметника, який став таким, бо взагалі предметів не вмів малювати». При елементарному такті Бойчук мав право на два висновки з цього речення: або це взагалі вигадка і ніякого такого «безпредметника» я не знаю, або, як знаю, то моя справа не називати його імені. Він же, як усі, що без сумнівів, кинувся в здогади й відгадав, що «мова про Вирсту». Ставши на цьому, він почав мене «неприсмно розчаровувати», до-

водячи, що Вирста добрий маляр (як читач побачить далі, не знати, чому це мало б мене «неприсмно розчарували»). Далі здогадне перетворюється на безсумнівне, і Бойчук уже запрошує авторитетних людей (С. Гординського, Л. Гуцалюка і Ю. Соловія) «висловити фахову оцінку (Вирсти — І. К.) в листах до „Сучасности“».

Постіпаю попередити названих, щоб вони не піддалися на виклик Бойчука: я з приємністю прочитаю оцінку малярської творчости Вирсти не тільки в листах до «Сучасности», а й у ґрунтовних статтях, але хай не роблять цього заради того, щоб мене викривати чи присоромити: при тій статті у мене й думки не було про Вирсту, бо я не знаю його творів, не розмовляв з ним на мистецькі теми і не бачив з пензлем у руках. Єдине, що я можу з певністю сказати про Вирсту: він дуже симпатична людина в товаристві. А цього замало, щоб будь-що твердити про його малярство, так що й дійсний чи уявний «безпредметник» з моєї статті не має нічогосінько спільного з Вирстою. Певен, що й він сам при потребі підтвердить сказане тут.

Бойчук вибрався в похід проти «святих корів», та є підстави побоюватися (це на увагу редакції), чи це не димова завіса, за якою ті ж таки «святі корови» (з нью-йоркської череди) запрошують стовкти пасовища «Сучасности».

З належною пошаною

Іван Кошелівець

Зміст:

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 5 Катерина Горбач. Мій слід на воді (II).
7 Вільям Шекспір. Король Лір (у перекладі Василя Барки).
34 Олександр Солженіцин. В колі першому (III).

ДИСКУСІЯ, РОЗМОВИ

- 42 Богдан Рубчак. Від «святих корів» до творчого мислення.

ОДИН РІК ПІСЛЯ СТУДЕНТСЬКИХ РЕВОЛЮЦІЙ

- 77 Кирило Митрович. Після «Паризького травня» 1968 року:
Чи дійсно революція?
82 Галина Смух. «Ідеї, що струснули Францію».
85 Петро Мицан. Критична оцінка французького соціолога.

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

- 88 Мирослав Прокоп, Ян Сьвіта. Як загинув Ярослав Старух?
95 Дальші переслідування кримських татар.
99 Іван Бистржіна. Капітуляція і відвага.

ПИТАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ

- 103 Євген Пизюр. Вячеслав Липинський і політична думка
західного світу.
116 Вячеслав Липинський. Лист до генерала Залеського.
120 Післяслово до листа В. Липинського (Євген Пизюр).

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 123 Хор ім. Г. Верьовки в Парижі (Кирило Митрович).

ПОСМЕРТНА ЗГАДКА

- 125 Д-р Іван Янчишин (М. Прокоп).

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ

- 126 Про «квалітет» думки і такт (Іван Кошелівець).

Адреси наших представників

Австралія: „Library & Book Supply“
16 a Prospect Street
Glenroy, W. 9, Vic.

Аргентина: Cooperativa de Credito
„Renacimiento“
(para „Suchasnist“)
Maza 144
Buenos Aires

Велико-британія: S. Wasylko
52, Johnson Road
Lenton, Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 165, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Франція: M. Soroczak
Citè Pierre Courant
Bel-Horizon
St. Etienne, Loire

Швейцарія: Dr. R. Prokop
Bachtelstr. 23
8400 Winterthur

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ на місячник «СУЧАСНІСТЬ»

	одно число:	річно:	
Австралія	0,70	7.—	дол.
Австрія	20,—	200,—	шил.
Англія	0:6:0	3:0:0	фун.
Аргентина	40,—	400,—	пез.
Бельгія	40,—	400,—	бфр.
Бразилія	80,—	800,—	круз.
Венесуеля	3,—	30,—	бол.
Голландія	3,—	30,—	гул.
Канада	1,—	10,—	дол.
Німеччина	3,—	30,—	нм.
США	1,—	10,—	дол.
Франція	3,80	38,—	ффр.
Швейцарія	3,20	32,—	шфр.

Адреси для влат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.

8 München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
8 München 2, Lenbachplatz
Kto Nr.: 22/20457

Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278

Додаткові кошти переслання нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 6,5 дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Чеки, виготовлені на «Сучасність» чи на окремі прізвища працівників нашого вид-ва, утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

НОВІ КНИЖКИ ВИДАВНИЦТВА «СУЧАСНІСТЬ»

Вийшов з друку перший том

АНТОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ НА ЗАХОДІ

КООРДИНАТИ

Упорядкували: Богдан Бойчук та Богдан Т. Рубчак

Вступна стаття Івана Фізера.

Том I має 404 стор. Ціна: в картоновій оправі — 4,90 амер. дол. або відповідно в іншій валюті; в полотняній оправі — 5,90 амер. дол.

Незабаром появиться другий том цієї антології, ціна якої та сама.

Книгарням та кольпортерам даємо 35% опусту.

Замовлення на обидва томи просимо надсилати на адресу нашого видавництва або його представників в окремих країнах.

Окремими книжковими виданнями появились,
друковані в журналі «Сучасність», повісті

Олекси Ізарського

РАНОК

ВІКТОР І ЛЯЛЯ

ЧУДО В МИСЛОВИЦЯХ

Перша книжка має 151 стор.; друга — 135 стор.; третя — 127 стор.

Ціна: 7,— нім. марок або 2,— амер. дол. за одну книжку; в інших країнах — у валюті, перерахованій на долляри.

Замовлення просимо надсилати на адресу нашого видавництва.